ANALELE
ACADEMIEI ROMÂNE

MEMORIILE SECŢIUNII LITERARE

SERIA III. TOMUL X

1940—1941

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ. BUCUREŞTI, 1941

ANALELE
ACADEMIEI ROMÂNE

MEMORIILE SECŢIUNII LITERARE

SERIA III. TOMUL X

1940—1941

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ, BUCUREŞTI 1941

CUPRINSUL

«ANUL 1840»

DE

NICHIFOR CRAINIC
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 31 Ianuarie 1941

In luna Iunie 1940, s'a împlinit o sută de ani de când apărea în « Dacia Literară » celebra poezie a lui Grigore Alexandrescu, întitulată *Anul 1840*. E de prisos să spunem că acest centenar nu e totdeodată și centenarul poeziei românești, pentrucă Alexandrescu a avut înaintemergători. Afară de aceasta, chiar în succesiunea cronologică a operelor sale, *Anul 1840* nu însemnează un început, de vreme ce poeziile cele mai vechi sunt datate 1830, iar o fabulă fără moarte cum e *Boul și vițelul* a fost scrisă cu doi ani mai înainte de anul, pe care îl evocăm.

Am putea să adăugăm că, în ce privește frumusețile de amănunt, o comparație surprinzătoare cum e aceasta, în care amintirile ființelor iubite sunt

Ca frunzele aduse de vijelii pornite
La vechea lor tulpină ce-odată le-a purtat

vine din vremea debutului și nu-și găsește pereche tot așa de strălucitoare printre versurile *Anului 1840*.

Cu acestea nu vrem să micșorăm însemnătatea acestui poem filosofic, consacrat în istoria literaturii noastre ca fiind meditația cea mai frumoasă dintre cele, pe care ni le-a lăsat Grigore Alexandrescu.

Stilul poemului e arid, lapidar și sentențios. Vă amintiți:

Să stăpânim durerea care pe om supune,
Să așteptăm în pace al soartei ajutor...

Așa vin, urnindu-se greu din loc, vers după vers, strofă după strofă, lipsite de carnația verbală, de fulgerele și de curcubeele, pe care imaginația plăsmuitoare le aprinde din ciocnirea ingenioasă a cuvintelor. Citind astăzi asemenea versuri, parcă nu ne vine să credem că îndărătul lor s'a sbătut totuși o îndelungă și trudnică luptă cu expresia. Transpunându-ne însă în vremea când a scris Grigore Alexandrescu, — vreme de gângureli minore ale poeziei — când gândul nou, grav și matur, cu care irumpea din necunoscut acest cel dintâi mare poet al nostru, nu găsea niciun făgaș tăiat prin pădurile virgine ale limbii românești, înțelegem câtă energie a trebuit el să mistue în dărâmarea împotrivirilor. Poetul, care scria, ștergea și revenea mereu asupra aceluiași vers, chiar după ce îl tipărise odată, era conștient de această singulară luptă titanică. « Nu este de mirare, — mărturisește în prefața dela 1847 a poeziilor sale, — dacă literatura noastră n'a produs încă nicio capodoperă, care să poată sluji de model netăgăduit; acelea nu ies decât în literaturile formate și în limbile statornicite, după cum o știu mai cu osebire toți aceia cari scriu și prin urmare cunosc influența ce are limba asupra stilului ».

Nu e totuși lipsit de interes să observăm o mare diferență între limba liricului meditativ, săracă și incoloră, și între aceea a fabulistului, bogată, suculentă și foarte firească. E același scriitor în două fețe deosebite. Pe cât e de generos fabulistul în cuvintele, pe care le dăruește dobitoacelor ca să le umanizeze creindu-le totdeodată atmosfera specifică fiecăruia, pe atât e de reținut, ca să nu zicem neajutorat, poetul liric atunci când e vorba să-și exprime direct ideile și sentimentele. Privind această descărnare a versului de podoabele poetice, această nuditate aspră a expresiei, am putea spune că avem a face cu o ținută literară ascetică, ținută ce corespunde în bună măsură fondului pus în mișcare.

Intr'adevăr, mai presus de toate, valoarea celebrului poem al lui Grigore Alexandrescu, *Anul 1840*, e de natură etică. El e o sublimă elevație morală în văzduhurile ideale ce constitue domeniul nădejdilor de mai bine pe seama omenirii. Anul nou, ca moment psihologic, e un prilej de

dorințe împrospătate, în contrast cu experiența trăită până în pragul lui. Ai vrea să fii ceea ce n'ai fost, să dobândești ceea ce n'ai avut, să ajungi unde ți-a fost interzis. E o confruntare cu ceea ce se numește de obiceiu « soartă »; de aceea, termenul acesta răsare în chip firesc încă dela al doilea vers al poemului. Ideea de soartă, la scriitorii noștri, variază. Bătrânul Miron Costin, e dispus să-i acorde acea neîndurare antică de fatalitate neclintită, când o identifică cu « vremile », pe care le crede covârșitoare față de puterile « bietului om ». Andrei Mureșanu o socotește, dimpotrivă, inferioară puterilor noastre, din moment ce formulează îndemnul: « Croiește-ți altă soartă! ». Intre aceste extreme, ideea de soartă la Grigore Alexandrescu e oarecum neclară și șovăitoare, ea e mai mult întâmplarea, care zace necunoscută în pântecele viitorului, care poate să fie bună sau rea, dar care e modificabilă de vreme ce există dorința puternică de a o schimba. In orice caz așa cum iese din poemul *Anului 1840*, schimbarea sorții nu implică din partea noastră o atitudine hotărît activă, ci mai mult o stare de așteptare pasivă, în care abia dorința de modificare schițează un gest de energie, ce se potolește repede în liniștea resemnării.

In fața întâmplătoarei modificări a sorții, sugerată de începutul anului, Grigore Alexandrescu refuză să se preocupe de propriul său destin. Desfăcut din orbita « egoismului cumplit », — cum zice el — poetul îmbrățișează dintr'odată, cu antenele unei dorințe uriașe, soarta omenirii întregi, pe care ar vrea-o în contrast fundamental cu mizeria unui prezent nenorocit. Prezentul e tiranie sau despotism; viitorul ar trebui să fie libertate. Acest postulat poetic odată afirmat, nu interesează soarta individului, ci soarta colectivității omenești. Un ins fericit într'o lume nenorocită e o stare cu neputință de îndurat, fiindcă nefericirea comună anulează fericirea individuală. Dar un ins nefericit într'o lume fericită e o stare imaginabilă, de vreme ce nefericirea ta se poate stinge în bucuria pentru fericirea tuturor. Legea aceasta e condiționată însă de acea legătură tainică de iubire, ce trebue să existe între ins și colectivitate, iubire care e

sentimentul adânc ce leagă pe poet de omenirea întreagă și care dogorește dinlăuntru înafară, luminând toate fibrele acestui poem, deși cuvântul iubire nu se găsește nicăeri în text. Acest sentiment, care-i topește pe toți într'unul și pe unul în toți, presupune pe de o parte o obârșie în care se afundă rădăcinile de vieață ale tuturor:

Și eu sânt mică parte din trista omenire,

mărturisește poetul; iar pe de alta, o finalitate supremă, în care sorțile individuale se înmănunchiază și participă la o soartă comună:

Eu nu îți ceiu în parte nimica pentru mine:
Soarta-mi cu a mulțimii aș vrea să o unesc;
Dacă numai asupra-mi nu poți s'aduci vr'un bine,
Eu râz d'a mea durere și o disprețuiesc.

Din tot poemul, aceasta e strofa în care culminează atitudinea etică a lui Grigore Alexandrescu. Dacă regula evanghelică pentru toată lumea este să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuți, aici întâlnim un sentiment care depășește regula și realizează o iubire de omenire unită cu disprețul de tine însuți. In creștinism există amândouă aceste forme de iubire: cea dintâi ca o condiție minimală pentru a fi creștin obișnuit, cea de a doua ca o întrupare a eroismului moral. Disprețul de propria durere, de care vorbește poetul, e un aspect al renunțării la sine însuși, lucru dintre cele mai greu de realizat, ce constitue temelia eroismului moral care e asceza. Nu trebue să pregetăm a numi atitudinea etică din acest poem o atitudine de ascetism spiritual, al cărui caracter se întipărește parcă până în expresia formală de-o austeritate care merge până la lipsa de orice podoabă literară. Căci strălucirea poemului nu stă în formă, ci în puterea ideilor și în energia morală, ce ni se pare aici superioară energiei artistice care l-a plăsmuit.

Grigore Alexandrescu e poet creștin. Intâiul nostru poet mare este în același timp un poet adânc creștin. Cunoscuta sa *Rugăciune*, care e scrisă mai înainte de *Anul 1840*, proiectează o coloare puternică asupra atitudinii etice

din acest poem. Sensul întreg al *Rugăciunii* este ca, în mijlocul vijeliilor ce descumpănesc sufletul sau al bucuriilor ce-l pot face orgolios, poetul să nu fie altceva decât un instrument al voinței dumnezeești:

Conștiința să-mi fie cereasca ta povață,

sau, cu alte cuvinte: Facă-se voia ta prin voia mea! Această predare în puterea lui Dumnezeu implică aceeași renunțare la sine însuși, și aplicare a disponibilului sufletesc asupra semenilor:

Fă să doresc de obște al omenirii bine!

Intâlnim aici aceleași sentimente ca în *Anul 1840*, cu deosebire că, pe când acolo ele se desfășoară pe planul temporal al vieții omenești, aici în *Rugăciune* ni se desvălue izvorul lor de dincolo de lume, adică fundamentul lor religios. Astfel ni se luminează limpede că atitudinea de ascetism spiritual din poemul *Anului 1840* nu este rodul vreunui umanitarism laic și neconsistent, cum îl interpretează de obiceiu tâlmacii literari, ci rodul unei profunde convingeri creștine, în virtutea căreia poetul îmbrățișează lumea întreagă cu însăși dragostea lui Dumnezeu.

Cu o asemenea convingere, care stă în centrul vieții lui sufletești, vine în legătură firească ideea despre funcția poeziei. Dacă pentru contimporanii lui mai în vârstă, poezia putea să fie un biet oftat versificat sub pridvorul iubitei, pentru Grigore Alexandrescu ea e chemată să îndeplinească marea funcție de regenerare și înnobilare a colectivității, ridicându-i spiritul și inima până în vecinătatea cerului și a veșniciei. Să-i ascultăm această mărturisire de credință artistică, vrednică să fie socotită ca un testament literar către oricare dintre scriitorii români: «Eu sânt din rândul acelora, — zice marele poet, — cari cred că poezia, pe lângă neapărata condiție de a plăcea, condiție a existenței sale, este datoare să expună trebuințele societății și să deștepte sentimente frumoase și nobile, care înalță sufletul prin idei morale și divine până în viitorul nemărginit și în anii eterni». Nu este exprimată aici concepția didactică a unui

spirit mediocru, ci viziunea cuprinzătoare a unui cuget superior, care consideră lumea de dincolo de planul estetic și etic, adică din centrul religios al ei. Pentru cine stăpânește o asemenea viziune peste «viitorul nemărginit» și peste «anii eterni», nu mai există disociere între estetică și etică, fiindcă amândouă apar doar ca fețe ale aceluiași adevăr, care se revelează ca frumos pentru poezie și ca bine pentru etică. *Anul 1840* e ilustrația literară a unei astfel de concepții. Frumusețea, noblețea și măreția singulară a ei ne obligă să comemorăm cu un sentiment de recunoștință data când a apărut acest poem.

*

Acum o sută de ani, Grigore Alexandrescu scria:

A lumii temelie se mișcă, se clătește,
Vechile-i instituții se șterg, s'au ruginit;
Un duh fierbe în lume, și omul ce gândește
Aleargă către tine, căci vremea a sosit!

Citim și ne întrebăm cu nedumerire: A fost acum o sută de ani sau, mai de grabă, în zilele noastre? Căci versurile sunt parcă săpate pe fruntea timpului nostru, clătinat din temelii, ruinat în vechile-i așezăminte, vânzolit de duhul nelămurit, ce fierbe dela o margine a lumii la cealaltă.

Stihia nevăzută a duhului acestuia suflă mai mult a pustiire decât a ordine și înțelesul lui scapă rațiunii noastre înspăimântate. Inima e încă trează și ascultă cutremur și duduit de pași uriași, ce vin parcă de undeva de sub pământ, aducând încoace tot alte întâmplări, încă necunoscute. E bine așa. Fiorul ei e semn de vieață și de veghe. Dar ne îngrozește gândul că, sub povara durerilor, am putea să cădem în starea de indiferență pe care o descrie poetul:

După suferiri multe, inima se 'mpietrește;
Lanțul ce 'n veci ne-apasă uităm cât e de greu;
Răul se face fire, simțirea amorțește
Și trăiesc în durere ca 'n elementul meu,

Căci dacă pentru ins, această adaptare poate fi o virtute prin care să răzbată, pentru o colectivitate națională împietrirea în durere sau acceptarea pasivă a nenorocirii înseamnă moarte spirituală.

Dați-mi mai degrabă sufletul țăranului din Țara Oașului și al celui din Codrii Cosminului și al celui din Ținutul Orheiului, să-l fac una cu sufletul marelui poet din clipa când și-a țipat nădejdea sfășietoare:

Dar aș vrea să văd ziua pământului vestită,
Și să respir un aer mai liber, mai curat;
Să pierz ideea tristă de veacuri întărită
Că lumea moștenire despoților s'a dat!

CAROL POPP DE SZATHMARY DESINATOR (1811—1888)

DE

G. OPRESCU
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 14 Martie 1941

Producția acestui artist, căruia i-am consacrat un lung capitol în Istoria Picturii Românești în sec. al XIX-lea, destul de greu de studiat până mai ieri, ne-a devenit în ultimul timp mult mai accesibilă, mulțumită expozițiilor ocazionale organizate cu pietate de d-na Ortansa Satmary, nora pictorului, și mai ales celei permanente dela Academia Română. Aici sunt concentrate mai bine de o sută din cele mai bune acuarele și desene ale artistului, îmbrățișând întreaga sa carieră.

A fost figura cea mai originală și mai atrăgătoare printre pictorii secolului trecut, ca om și poate chiar ca artist. Aman, Grigorescu, Andreescu, Luchian au iubit, au suferit, au avut bucurii și decepții în vieață, însă linia lor de conduită a fost totdeauna dreaptă, am putea spune previzibilă. La Szathmary ea pornește de multe ori în zigzag, face salturi, revine asupra ei înseși, căci « ce diable d'homme », cum spune Francezul, era spiritul cel mai capricios ce se poate închipui, mai plin de fantazie, mai doritor de întâmplări inedite și mai făcut să le creeze. Un neastâmpăr perpetuu, o sete de necunoscut, o curiozitate mereu vie pentru sensații nouă sunt trăsăturile cardinale ale caracterului său, unite cu o nevoie de vieață inteligent-sensuală, în care

fiecare plăcere își avea locul ei, alături de plăcerea cea mare, care era producția artistică. Cum s'ar explica altfel enorma cantitate de desene și acuarele, de litografii, de tablouri în uleiu, care au rămas de pe urma lui, și care nu sunt decât o parte a activității sale, restul prăpădindu-se în timpul vieții și după moartea pictorului. Vioiu, inteligent, cunoscând mai multe limbi, având interes pentru multe și de toate, iubind călătoriile pentru mulțumirea ce aduc și pentru materialul ce-l pot oferi unui pictor cu imaginație aprinsă și cu spiritul larg deschis, neastâmpărat, întreprinzător, dotat cu cele mai evidente calități de artist, dar și cu însușiri practice, atrăgător prin firea și prin fizicul său, cum o dovedesc numeroasele sale legături cu toată lumea și chiar câteva aventuri romanești, el era dotat cu unul din cele mai frumoase talente de desinator și mai ales de acuarelist ce au apărut în școala noastră.

De tânăr, de foarte tânăr, el ajunsese să se exprime cu ușurință. O acuarelă din 1830, executată deci la vârsta de nouăsprezece ani, îl arată capabil de a desina corect, într'un stil cam academic, cu un vag parfum englezesc, poate venit din contactul cu arta vieneză, pe atunci influențată de Anglia, de a prinde o mișcare, de a înviora mai ales o foaie de hârtie prin pete de acuarelă, puse cu decizie, larg, cu temperament, așa cum la noi multă vreme nu vor fi în stare s'o facă nici chiar artiști ajunși la maturitate. Este vorba de o acuarelă pe care stă scris «un ideal care nu se atinge niciodată»: o tânără, spre care artistul însuși se îndreaptă într'o poză inspirată, aluzie, ceva cam juvenil și teatral exprimată, la primul său roman de dragoste cu aceea care, mai târziu, va fi măritată cu un Ghica, de care o va divorța, spre a o lua de soție, George Bibescu: frumoasa, orgolioasa, cocheta și capricioasa Marițica Bibescu.

Ultimele sale acuarele sunt cam de pe la 1885. Timp de mai bine de cincizeci de ani S z a t h m a r y n'a încetat deci să lucreze, cu aceeași râvnă, cu aceeași mulțumire atunci când găsea un subiect care să-l intereseze, și după cum o constatăm, aproape orice subiect îl interesa. Multe schițe din vremea războiului dela 1877, asupra cărora vom reveni în curând,

sau chiar ulterioare acestei date, sunt printre cele mai reușite din cariera sa, ceea ce arată că aproape de șaptezeci de ani, pictorul era tot așa de verde și de antrenat, tot așa de sigur de văzul și de mâna sa, ca și în tinerețe. Putem astfel afirma că în această lungă perioadă mai n'a fost subiect pe care să nu-l atace (cu excepția naturei moarte) și în toate s'a arătat, nu numai îndemânatic, ci inventiv, într'o tehnică în care era totuși așa de greu să aduci o notă nouă, după străluciții acuareliști, dela mijlocul secolului trecut. El este capabil de frăgezime de sentiment, de înaltă poezie chiar, atunci mai ales când interpretează o vedere din natură care-i vorbește sufletului, cum sunt câteva motive de toamnă, în colecția Academiei, sau atâtea și atâtea scene din popor, văzute prin bâlciuri, la Moși, în mahalalele atât de pitorești pe atunci, ale Bucureștilor. El posedă, când lucrează în acuarelă, un meșteșug așa de complet și de rafinat, capabil să se adapteze cu ușurință oricărui motiv, cum n'a mai fost altul la noi, poate nici chiar cel al lui Grigorescu, care ne-a dat totuși câteva acuarele magistrale. Și nu cred că e exagerat să se afirme că Szathmary e în stare, ca executant, să se măsoare adesea cu cei mari din Apus, în special cu cei din Austria, spre care mai ales ne duce genul pe care l-a adoptat, cu Peter Fendi, cu precocele Johann Treml, foarte apreciați de contemporani, și, oricât ar părea de îndrăsneață afirmația, ca executant, o repet, nu ca poet al formei, cu Raffet și chiar cu Delacroix.

Conștiincios și doritor să se dumirească în marele număr de schițe și de note, în care motive asemănătoare se pot întâlni cu duiumul, cele mai multe au însemnate locul și uneori data când au fost luate, într'o limbă « sui generis », care constă dintr'un amestec savuros de românește, de franțuzește și de nemțește, pitoresc cum era și omul care se servea de el.

A cutreerat țara în lung și în lat, și-a adus din hoinărelile sale note limpezi, exacte, de un colorit sclipitor, fermecătoare ca aspect și amuzante ca procedeu, de tot ce a văzut. Sunt printre ele aspecte ale câmpiei, ale dealurilor, ale munților, din fiecare provincie românească și din țările

învecinate cu noi. In câteva trăsături de creion, care constitue punctele de reper, adică scheletul unei compoziții, el a fixat ceea ce i se pare esențial într'o vedere sau în scena, peste care va reveni apoi cu pensula de acuarelă. Nimic mai curios și mai plăcut ca acele frânturi de linie, trase în fuga creionului, cu o îndemânare supremă, cu un sens impecabil pentru forma și locul, în perspectiva generală, ce se cuvine fiecărei porțiuni de teren, arborilor, cerului, norilor. O adevărată încântare pentru ochi, de pildă, chipul în care se sugerează colinele ce se succed la orizont, ori volumul masiv al munților, peste care se lasă, ca niște perdele grele, norii de furtună, în câteva din acuarelele expuse la Academie.

Alte ori, din contra, în loc să se coboare la poalele munților, dând întregului peizaj un aspect sinistru, negurile se ridică spre culmi, descoperind din ce în ce întinsul boltei albastre, care trece dela azurul intens și imaculat, acolo unde au dispărut norii, la porțiunea palidă, brăzdată încă de aceștia, ca niște dungi roșietice și portocalii, de un aspect turnerian, în amurgul serei.

Ușoare, numai mângâiate de pensulă, decorative, foile sale de acuarelă ne dau imaginea oamenilor care au fost și a vederilor din Bucureștii de altă dată, dela Văratec, dela Câmpulung, dela Vălenii de Munte, din cine știe ce sat ori localitate, în care s'a oprit vreodată Szathmary. Un interes special au deșteptat în el porturile. Cu ce dragoste, acest călător care avea dorul de ducă în sânge, n'a zugrăvit el mulțimea hamalilor îndesându-se la treabă, corăbiile cu pânzele întinse, catargurile, frânghiile și otgoanele care se profilează pe cerul străbătut de nori ușori! Galații, Giurgiul, Brăila, Turnul Severin, Rusciucul, ne apar ca niște prestigioase porți ale Orientului, reale și totuși cu ceva în plus, cu o aureolă de lumină provenită din dragostea ce punea artistul în evocarea lor, din sentimentul că dela ele pornesc drumurile spre Constantinopol, spre Asia Mică, pe unde el rătăcise cu atâta plăcere. Ele îl duseseră spre acele locuri, în care nimeni dintre noi nu mai călcase, pe care, mai ales, nimeni nu le vizitase, în poezia lor sălbatică, în beția lor

de colori, cu intensitatea simțirii evidentă în acuarelele lui Szathmary.

Cât de departe acesta pătrunsese în inima Asiei e greu de știut. Până în Persia, se spune, ceea ce nu e de loc imposibil. In orice caz câteva note, pe care sunt desinați războinici, în costumele lor complicate, încărcate de fireturi, de un colorit intens și viu, poartă mențiunea Bagdad, una, alta Diarbekir, ambele orașe pe Tigru, la hotarul apusean al Iranului. Se poate, apoi, ca una sau alta din scenele de bazar, despre care nu s'a putut determina cu siguranță unde au fost văzute, și care redau aspecte pe care nu ne amintim să le fi întâlnit în Turcia sau în Asia Mică, să fi fost prinse cu mult mai departe, spre Orient. Așa sunt încă acele arhitecturi de « Hanuri » și de « Caravanseraie », născute, evident, într'un climat mai dulce, unde asprimea iernei este necunoscută.

O serie de portrete, unele terminate, altele abia începute, delicioase mai toate, confirmă cât de impregnat era Szathmary de arta vieneză. Și la el, ca mai la toți autorii de portrete în miniatură din Austria, se ghicește influența acuareliștilor englezi, admirați fără rezervă și în adevăr cei mai strașnici executanți, din prima jumătate a secolului. Printre ele se cuvine a semnala pe cel al Mariței Bibescu, azi la Academie. Frumoasa Doamnă poartă un costum de fantazie, o variație am putea spune pe o temă națională. Din bani de aur ea a imaginat o găteală de cap, ca o diademă, care-i încadrează figura gingașă, punând în valoare ovalul perfect al feței, ochii mari, plini de pasiune. In jurul gâtului, o salbă, tot de monete de aur, peste o iie largă, înflorită, cu râuri oltenești. La talie, un cordon, cu paftale mari, apoi fusta învoaltă, în față cu un șorț, tot ca un opreg din cele din Oltenia.

Expoziția Academiei este aranjată, pe cât posibil, în ordine cronologică. Ea ne permite să trecem dela primele încercări, cum ar fi vederea din Rucăr, din 1831, la operele din vremea maturității, să ne dăm seama adică de evoluția meșteșugului lui Szathmary. Se poate însă vorbi de o evoluție? După primele acuarele, Rucărul din 1831, Cotro-

cenii din 1834 (între ele am impresia că artistul a lipsit din ţară), avem pe Ghica-Vodă, în strană, la Mitropolie; pe Bibescu, la Boboteaza din 1844, care sunt minunate realizări, prima în deosebi. Petele de coloare, puse cu o mare îndrăsneală, fâlfâe şi flutură, dând impresia luminii care se reflectă pe aurul şi alama din mobilele religioase, pe fireturile uniformelor marilor demnitari. Albul hârtiei, pretutindeni vizibil printre urmele nervoase de pensulă, dă o vibraţie cu totul excepţională acestei opere de maestru. Un modern n'ar trata nici mai liber, nici mai succinct, mai sintetic o astfel de scenă. Din contra, atunci când e vorba de reţinut anume detalii arhitectonice, interesante prin ele însele, Szathmary se aplică să redea fiecare motiv în parte, ca, de pildă, în Foişorul lui Dionisie, dela Hurezi. Suntem departe de acele schiţe, în care artistul n'a intenţionat decât prinderea, într'o operă de mici dimensiuni, a unei impresii plăcute şi fugitive. Gama sa romantică n'a avut niciodată acorduri mai potrivite de verde şi roşu, cu un brun cald care le leagă, ca în scena de sub pomi, din 1873, ca în Bordeiul din Bulgaria, probabil din 1877, ca într'o mică acuarelă ovală, în care se văd cai şi cărăuşi, totul prins cu o vervă şi cu un brio de mare executant.

Alteori, ceea ce ne izbeşte este conştiinciozitatea cu care este studiat un motiv, toate acele operaţii pregătitoare, înainte de a trece la o compoziţie. Din acest punct de vedere, un Studiu de Stejari este cu totul semnificativ, ca şi nenumăratele schiţe în care o persoană este luată din toate poziţiile, până ce artistul s'a făcut stăpân pe tot ceea ce ar fi fost interesant ca document, în costumul, în găteala ei. Este probabil că Szathmary, în această privinţă, a întrebuinţat procedeul, pe care-l întâlnim la romanticii, contemporanii săi, acela de a purta totdeauna cu sine un carnet şi cutia de acuarele. Oriunde se găsea, ştia că va întâlni un colţ de natură, o figură (cele mai sănătoase şi frumoase tipuri de ţărănci la el se întâlnesc), o scenă, ce merita să fie reţinută. Atunci când este vorba de un grup de persoane, în jurul unui vânzător ambulant, în jurul tarabei cu pepeni, la negustorul de arniciu ori de pălării, el ajunge să fixeze toate

detaliile amuzante, într'un stil rezumativ, aproape stenografic, în care totul este sugerat, fără acele insistențe, care fac penibile uneori cele mai frumos colorate acuarele ale altora. In pete de un roz plăcut, de coloarea carnației, pentru tonalitatea generală a feței, el va pune trei sau patru pete mai închise, de o nuanță mai caldă, pentru ochi, pentru gură, pentru umbra de sub nas. Dela oarecare distanță figura va căpăta vieață, toate volumele vor apărea, fiecare la locul său, cu o precizie matematică. Rareori tehnica acuarelei, simplă, dar mânuită cu autoritate de mare pictor, a dat mai frumoase rezultate. De aceea toate lucrările, în care Szathmary se servește de acest procedeu, sunt atât de fermecătoare.

De un alt caracter, dar tot așa de valoroase, mi se par multe din scenele în care apar faze importante din războiul dela 1877 [1]). Așa este, între altele, vederea panoramică în care se întind în fața noastră, Rusciucul, Giurgiul, și, între ele, Dunărea, cu armatele ce evoluează pe malul românesc al fluviului. Sub formă de pete minuscule, dar fiecare la locul exact unde trebue să apară, cu toate amănuntele importante, se văd bateriile rusești, îmbarcaderul liniei de drum de fier, stația Frătești, satul, linia drumului de fier spre București. Totul are preciziunea unei hărți militare, executată însă de un mare artist, așa cum făcuse pre vremuri Callot, pentru cardinalul Richelieu, ca și în Bombardamentul pe malul Dunării, tot din 1877. Pictorul acesta prodigios, mai ales comparat cu mediul în care trăia, are marele merit de a-și acomoda totdeauna stilul și tehnica, după subiectul ce avea de tratat.

Alături de capitolul așa de util pentru toți cei care vor face în viitor istoria moravurilor la noi, către mijlocul secolului, cu toate acele meserii, dispărute azi, cu tipurile vânzătorilor ambulanți, cu priveliștile din străzile dela periferie și chiar din centrul orașului, un altul tot așa de pasionant, este cel în care motivele sunt luate din vieața satelor. Cos-

---

[1]) Desene de Szathmary, gravate în lemn, au apărut în unele reviste ilustrate ale timpului, însoțind textele corespondenților străini, ce se găseau pe teatrul războiului.

tumele cele mai autentice şi mai mândre, nu numai de pe tot întinsul României, dar şi dela vecini, din Bulgaria sau de aiurea, au fost notate cu răbdare, în cele mai mici amănunte. Uneori s'ar putea chiar reface broderiile de pe mâneci sau din alte părţi ale iiei sau opregului [1]).

Multe desene erau destinate să servească, mai târziu, unei reproduceri prin gravură, obişnuit prin litografie. Iar când cromolitografia se răspândeşte în Apus, ca mijloc oarecum popular de a multiplica o imagine în colori, S z a t h m a r y, ingenios cum era să aplice invenţiile altora şi curios de orice procedeu « modern », se hotărî s'o introducă şi la noi, să facă desene acuarelate în acest scop.

Au rămas dela el mai multe albumuri de acest fel. In vederea lor a executat o serie de scene de mari dimensiuni, de un aspect cu totul deosebit decât al celor pe care le desenase în alte împrejurări. Figurile şi decorul în care aceste figuri sunt încadrate, sunt subliniate cu linii puternice, groase, care le pun brutal în evidenţă şi le separă unele de altele. Gama coloritului, aşa de subtilă şi de fină în nuanţele ei, din operele anterioare, este redusă la cele trei tonuri esenţiale: galben, roşu şi albastru, pe care singure le putea reproduce, fără să le deformeze, piatra litografică, în procedeul grosolan al cromolitografiei. Totul se prezintă mai comun, mai vulgar chiar, de cum ne-am aştepta dela un astfel de artist.

Ceea ce întăreşte această impresie neplăcută şi tulburătoare, obişnuiţi cum eram cu desenele şi acuarelele atât de desăvârşite de altădată, este că unele din aceste scene se întâlnesc, fără cea mai mică deosebire, printre cromolitografiile publicate de P r e z i o s i, sub proprie semnătură. Aşa este, între altele, acuarela din colecţia Academiei, Biserica Batiştei, iscălită de S z a t h m a r y, dar identică cu o cromolitografie a lui P r e z i o s i, din 1869 [2]). Niciun detaliu,

[1]) In colecţia D-nei Satmary se găsesc numeroase acuarele cu detalii în mărime naturală pentru râurii, broderia de pe cojoace, ornamentele din împletitura ciorapilor ori din altă parte a vestmântului, din Câmpulung, Giurgiu, Ilfov (unde azi costumul naţional a dispărut cu totul), Dolj, Teleorman, Suceava, etc.

[2]) Cf. planşa cu acest nume din Albumul publicat de d-l V i c t o r B r ă t u l e s c u: *Vechi vederi Bucureştene*, Bucureşti, 1935.

cât de neînsemnat, nu lipsește. Este vorba de una și aceeași operă. Și cazul nu e unic: în colecția d-nei Satmary mai sunt alte câteva, despre care se poate spune exact același lucru.

De unde să vină ciudata confuzie între lucrările unuia și lucrările celuilalt? Szathmary era un artist cu mult mai dotat și mai important decât Preziosi, ca să se poată vorbi de un « plagiat ». Nu e decât o explicație. Cei doi acuareliști erau nu numai prieteni, dar și colaboratori, asociați am zice, cu un termen comercial, de vreme ce tipărirea cromolitografiilor era o întreprindere comercială. Ei lucrau împreună modelele, ce serveau apoi pentru efectuarea cadrelor, publicate separat, sau în album. In fond, niciunul nu acorda o prea mare valoare părții cu care contribuise la o operă de așa scăzut nivel artistic. Și astfel, ei puteau prezinta aceste « isvoade », căci în fond nu erau altceva, aranjate după nevoile cromolitografiei, ca lucrările unuia sau ca lucrări ale celuilalt, după împrejurări [1]).

---

[1]) Între A. (poate Antonio) Preziosi, acest italian levantin, și Szathmary, au existat legături de prietenie, cum o dovedesc scrisorile rămase dela Preziosi, azi în posesia D-nei Satmary. Aceste relații sunt anterioare, unele, datei la care artistul constantinopolitan călătorește la noi, în țară. Una, în italienește, este dela 16 Martie 1859 și tratează chestia prețului albumului cu vederi din Constantinopole pe care Szathmary vrea să-l cumpere pentru el însuși și pentru câțiva cunoscuți. Îi explică acolo pentru ce nu i-l poate da sub 1000 de piaștri, pentru el, « in qualità di camarato ». și cinci pentru 7000 de piaștri, pentru ceilalți: fiecare facsimil litografiat trebue tras de cinci ori, cu cinci pietre, una pentru negru și celelalte în colori. Adaugă că-l roagă să prezinte « i miei rispetti al Principe (Cuza), dicendogli che non mi dimentichero mai di lui ». S'ar părea deci că prietinia dintre cei doi artiști ar fi o consecință a călătoriei lui Cuza la Constantinopole, când probabil Szathmary însoțise pe Domnitor și — ceeace e și mai important — că sugestia de a scoate albumuri cromolitografice ar veni lui Szathmary dela Preziosi. Aceasta ar explica și identitatea dintre unele litografii ale lui Szathmary cu cele ale lui Preziosi, acesta fiind poate numai litograful.

A doua scrisoare este din 5 Dec. 1868. Ea e în franțuzește și începe cu « Mon cher Szathmary ». În interval s'au schimbat, probabil, între ei alte scrisori, care nu s'au păstrat. În vară, Preziosi fusese la noi, unde în tovărășia prietinului său și însoțind amândoi pe Domnitorul Carol, făcuse excursii în mai multe regiuni din țară (cf. și Alex. Busuioceanu: *Preziosi*, Buc. 1935) « j'espère que vous vous portez toujours bien et que vous travaillez ferme ». Îl întreabă de Drink (Trenk) și adaugă: « Moi je suis dans la Valachie jusqu'aux oreilles, je ne travaille pas autre chose depuis la moitié de septembre, que tout ce que *nous avons dessiné ensemble* dans nos splendides excursions; dans ce moment je fais la foire de Buḑeu (Buzău). C'est un genre de travail pour moi autant nouveau qu'agréable ».

« Que fait S. A(ltesse)? Est-il toujours bien portant et intrépide! je me rappelle toujours de ce ventre-à-terre qui emportait la peau de ma (sic) pauvre derrière ».

De altminteri, uneori avem norocul să găsim alături schița primitivă, prima idee a unei compoziții ce va fi mai târziu reprodusă, și acuarela efectuată tocmai în vederea reproducerii. Prima, adică schița, ne surprinde prin libertatea tratării, prin verva cu care este realizată. In trăsături repezi, ea păstrează aspectul unei fericite improvizații. Cealaltă este greoaie, obosită de prea multe reveniri cu pensula, disgrațios deformată din pricina conturelor subliniate, cerute de tehnica cromolitografiei, plicticoasă prin caracterul său didactic, de « document ». Una era destinată să rețină o impresie fericită și să intre în cartoanele artistului, de unde să nu iasă decât rareori, spre a fi arătată unui camarad sau unui om de gust, cealaltă privea pe marele public. Soarta ei era indiferentă lui Szathmary. Dacă s'a păstrat, a fost o simplă întâmplare.

Ceea ce distinge pe acest minunat artist de restul contemporanilor săi este un temperament veșnic tânăr, interesul pentru tot ce-i poate pune la încercare spiritul de invenție, adică impresionabilitatea, este mai ales experiența variată pe terenul profesional și o îndemânare practică cu totul excepțională, ingeniozitatea în găsirea procedeelor. In tot ce face, în tot ce întreprinde, în cursul vieții sale lungi și accidentate, se simte o personalitate. Chiar afacerile începute în scop comercial poartă marca firei sale originale și fanteziste. Astfel, el n'a fost numai desinatorul și acuarelistul acelor opere, care constitue gloria cea mai curată a școalei noastre, către mijlocul secolului trecut, înainte de apariția lui Grigorescu, dar el a fost și un îndemânatic litograf, un popularizator al obiceiurilor și costumelor dela noi, prin planșa cromolitografică, în sfârșit un excelent fotograf. Cutreerând țara în lung și 'n lat, fascinat de ceea ce vedea, el și-a dat seama de tot ce era pieritor în primitivismul nostru pitoresc, a simțit toată partea de poezie adâncă, acordul

Ultima scrisoare a lui Preziosi este din 20 Iunie 1879. Este mai ceremonioasă și mai rece. Incepe cu « cher Monsieur Szathmary » și continuă: « je garderai les aquarelles à la disponibilité (sic) des amateurs qui me font l'honneur de visiter bien souvent mon cabinet ». S'ar părea deci că Szathmary nu-i dase pentru aceste acuarele (poate ce trebuiau să intre în colecția Prințului), prețul la care se aștepta autorul lor.

complet al omului cu natura, și le-a redat în opere superbe. Uneori din inițiativă proprie, alteori la îndemnul Domnitorului Carol sau spre a pregăti acestuia albume cu aspectele cele mai tipice din țară, el ne-a lăsat nenumărate fotografii de persoane și de colțuri din natură, unele de mic format, altele de mari proporții, adevărate tablouri. Până în ultimul timp, când Direcția Presei, Oficiul Național de Turism și câțiva particulari de gust au intrat în joc și au început campania lor ca să facă cunoscută țara, fotografiile lui Szathmary erau cele mai evocatoare, mai inteligent alese, mai potrivit și mai instructiv prezentate. Oriunde le întâlnim și, în primul rând, în colecțiile Academiei, ele se disting prin calitatea lor excepțională, prin înfățișarea lor aparte.

Interesant este că, uneori, la originea unei acuarele se găsește una din fotografii. Cazul acesta a trebuit să se întâmple destul de des. Voiu aduce însă un singur exemplu, destul de convingător: fotografia și acuarela ce reprezintă Turnul Bărăției din Câmpulung, împreună cu dughenele din jurul lui, ambele în colecțiile Academiei. Trecând însă dela documentul obținut mecanic, cu aparatul fotografic, — evident sub controlul celui care îl manipula, și cu toate dificultățile inevitabile în acea vreme, atunci când era vorba să se ia o vedere pe o placă de mari dimensiuni, — la cel executat în desen sau acuarelă, Szathmary a știut așa de bine ce să aleagă, cum să se acomodeze exigențelor genului și să evite tot ce ar fi putut crea o impresie de lucru copiat, încât nu există niciun fel de deosebire între o astfel de lucrare și oricare alta, cât de inspirată, luată direct la fața locului, de pe natură.

Alături de toate aceste însușiri, la care s'ar putea adăuga cultura sa vastă, farmecul său în societate, despre care mărturisesc toți contemporanii, se cuvine încă să recunoaștem lui Szathmary un mare merit: acela de a nu se fi lăsat învins de mediul adormitor, din punct de vedere artistic, dela noi. I-a trebuit probabil o mare energie, un puternic resort interior, o vitalitate și o impresionabilitate puțin comune pentru ca, spre finele vieții, să lucreze cu aceeași râvnă și să reușească opere ca cele care poartă data după

1870. Când ne gândim la frumosul talent al lui Sava Henția, curând măcinat de situațiile mediocre dela noi și de lipsa de orice emulație, până ce autorul Aurorei și al portretelor dela Muzeul Municipal și dela Toma Stelian a fost adus la nivelul scăzut pe care-l prezintă operele sale, fără excepție, din ultima perioadă a vieții, rezistența lui Carol Popp de Szathmary ne apare cu atât mai demnă de admirație. Mi se păruse, în momentul în care am redactat lucrarea mea despre Pictura românească în secolul al XIX-lea, că și Szathmary suferise, ca atâția alții la noi, o diminuare a avântului și a puterii sale de creație din pricina vârstei și a mediului înconjurător. Cromolitografiile și modelele săvârșite în vederea lor erau poate unul din motivele ce mă obligase să ajung la această concluzie. Expozițiile din ultimii ani și mai ales colecția Academiei au avut darul să mă lămurească. In vremea în care, pentru un public amator de astfel de scene, el combina modelele rânduite să fie reproduse cu piatra litografică, el desina, cu aceeași mână ușoară și cu aceeași măestrie, scenele din Războiul Independenței, peizajul din pădurea dela Mehadia, Portul Rusciuc, Vederea Sulinei, Malul Dunării la Rusciuc, care se pot considera printre cele mai prețioase din acuarelele sale și care ar figura cu cinste alături de operele celor mai puternici artiști români.

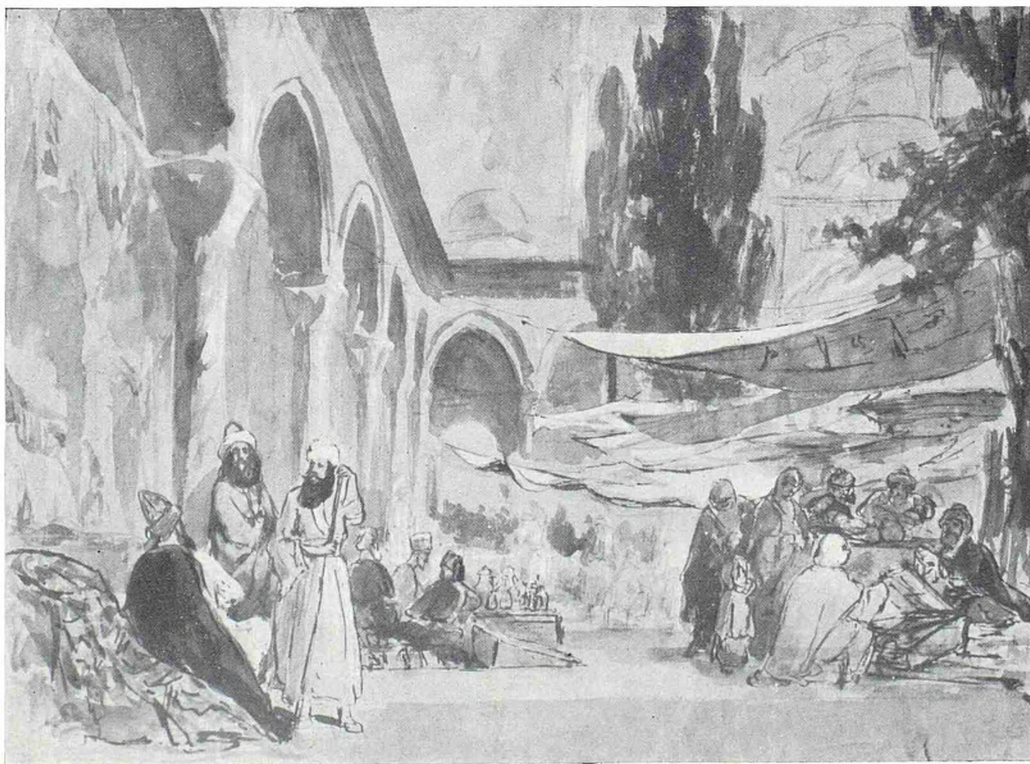
C. Popp de Szathmary: Stradă într'un oraş oriental. (Smirna ?) (Muzeul Toma Stelian).

C. Popp de Szathmary: O boiangirie în Orient. (Muzeul Toma Stelian).

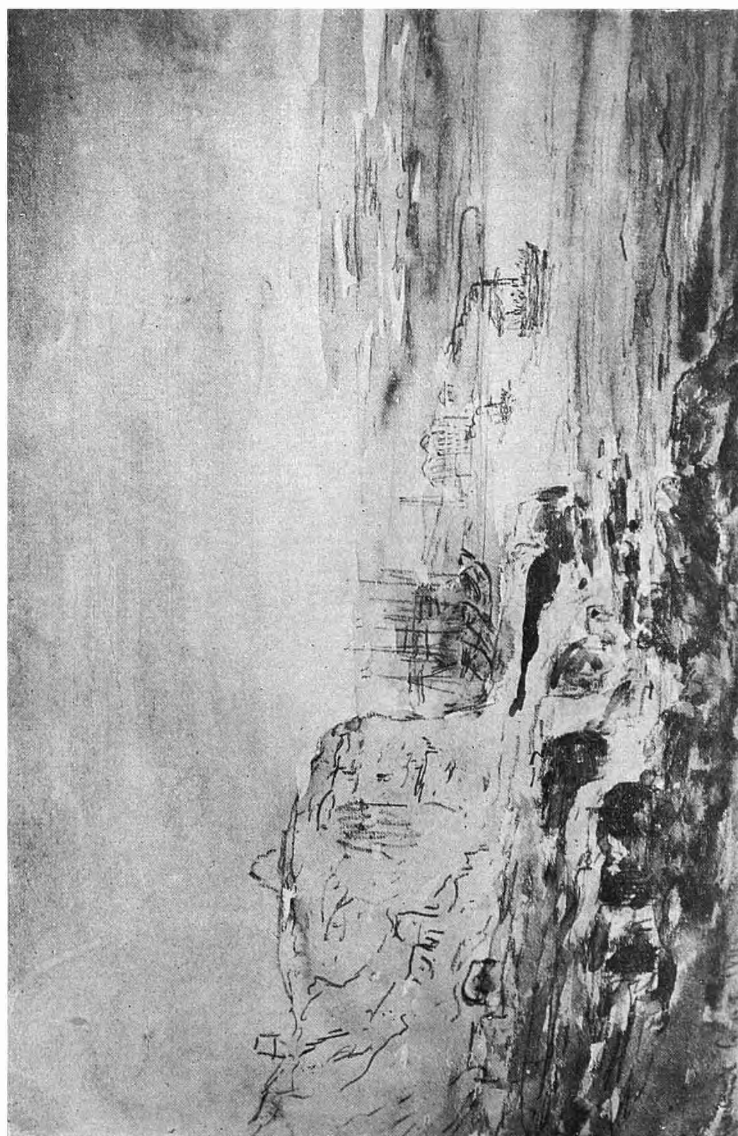
C. Popp de Szathmary: Bazarul din Constantinopoli. (Muzeul Toma Stelian).

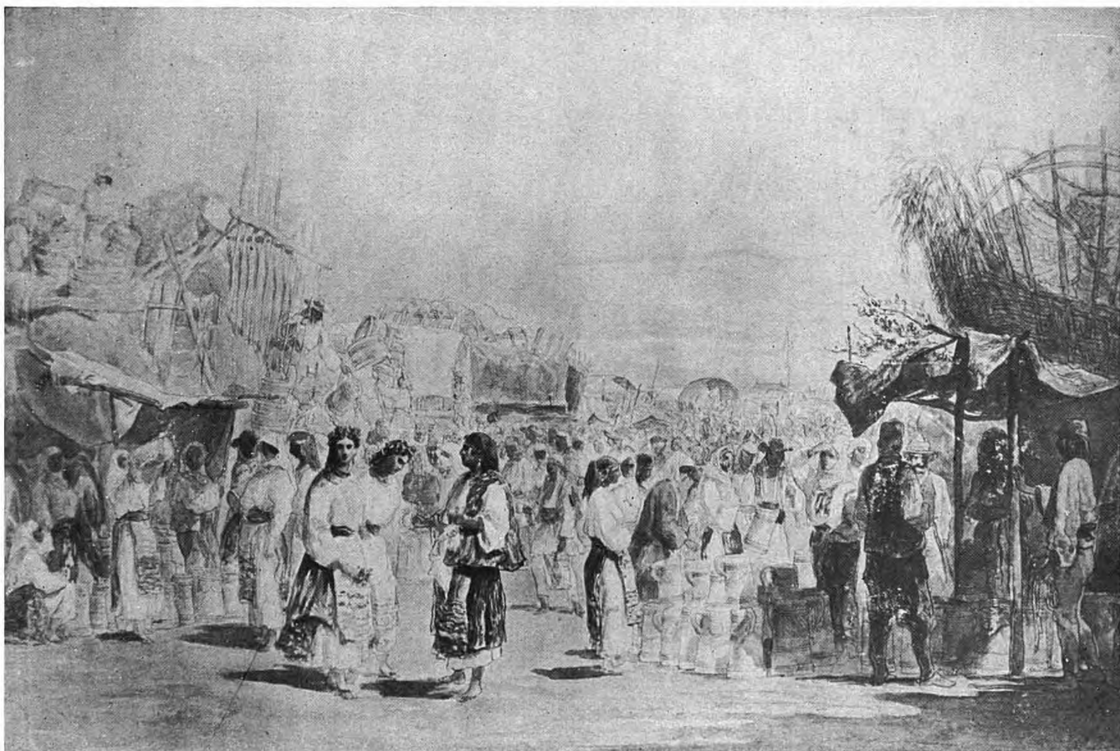
C. Popp de Szathmary: Bazar. (Muzeul Toma Stelian).

C. Popp de Szathmary: Biserică în regiunea dealurilor. (Muzeul Toma Stelian).

C. Popp de Szathmary: Portul Rusciuc în 1879. (Academia Română).

C. Popp de Szathmary: La Moși. (Academia Română).

C. Popp de Szathmary: Grup de ţărance cu copii.
(Academia Română).

C. Popp de Szathmary: Țărance din Slatina (Bulgaria).
(Muzeul Toma Stelian).

C. Popp de Szathmary: Oltean. (Academia Română).

C. Popp de Szathmary: Portret. (Col. D-nei Satmary).

C. Popp de Szathmary: Portret. (Col. D-nei Satmary).

ÎNCEPUTURILE SCRISULUI ÎN LIMBA ROMÂNEASCĂ

DE

ŞT. CIOBANU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 21 Februarie 1941

In momentul când încep să apară timid şi nesigur cele dintâi slove româneşti, apusul Europei este străbătut de adânci frământări. Autoritatea bisericii, sdruncinată până la temelie de către propriile sale greşeli şi de către ideile renovatoare aduse de Renaştere, nu mai este în stare să stăpânească spiritele omeneşti. Vechea aşezare socială şi politică, feudalismul, este şi el atins în existenţa lui. Intre lumea veche şi curentele tumultuoase nouă se dă o luptă înverşunată, care vesteşte transformări mari de ordin social şi spiritual. Din toate fenomenele vieţii sbuciumate din epoca Renaşterii şi după această perioadă, evenimentul cel mai important este degajarea societăţii de ideile cosmopolite ale bisericii şi afirmarea ideii naţionale.

Terenul pregătit de către poezia cavalerească se netezeşte, iar limba «vulgului» îşi face un drum larg în literatură. Inspirată din tradiţia clasică, reînviată şi reînnoită de curentele nouă, înnobilată de ideile umanismului, literatura la toate popoarele apusene se găseşte în plină şi viguroasă desvoltare.

Popoarele slave ortodoxe rămân încă ferite de mişcările spirituale ale Apusului şi continuă să lâncezească în idealurile şi formele învechite moştenite dela Bizanţ. Acei din

Sudul Dunării sunt stânjeniți de stăpânirea turcă, iar Rușii, în procesul de mistuire a cuceritorilor lor de altă dată, — a Tătarilor — se încercuesc în mentalitatea lor conservatoare, ferindu-se de orice influență venită din partea «hereticilor latini.» Ei încearcă să-și croiască un drum original în literatură pe aceleași baze vechi, considerându-se moștenitori direcți ai tradiției religioase și politice a Bizanțului.

* * *

Inainte de apariția celor dintâi texte românești, poporul nostru a avut o vieață politică, religioasă și culturală destul de îndelungată. Cele peste două veacuri de cultură slavă la noi, cu o bogată literatură tradusă și în mică parte originală, pregătesc terenul pentru începuturile literaturii naționale. Să nu se uite că biserica noastră dela începutul existenței Principatelor apare ca un organism bine închegat cu mitropolii și episcopii, cu mănăstiri-focare de cultură și cu o întreagă clasă de clerici cărturari. In secolul al XV-lea biserica a fost un factor național și cultural și a jucat un rol însemnat în vieața celor două țări românești.

Pe atunci exista la noi o anumită tradiție cărturărească, existau biblioteci pe lângă biserici și mănăstiri, precum și pe lângă mitropoliile și episcopiile noastre. O întreagă clasă de oameni ai cărții, ai scrisului, se găsea în serviciul culturii slave dela noi: fel de fel de «copiști», de «pisari», «diaci», «logofeți», «gramatici», «tahigrafi», «caligrafi», desenatori, sculptori și legători de cărți. Ei știau să scrie și să copieze fel de fel de acte oficiale și neoficiale. Desigur, că între aceștia erau și științori de limbă slavonă, în deosebi printre clericii noștri. Admitem, că printre toți acești breslași ai scrisului, erau și Slavi, cari trăind în mediul românesc, nu puteau să nu cunoască și limba în care vorbea poporul, pe care-l deserveau.

Fecunditatea epocii dominante de cultură slavă la Români, se vede din cantitatea extrem de mare, încă nestabilită, de acte și documente slave, care s'au scris în Țările Românești, și de cărți-manuscrise. Numărul acestor manuscrise s'ar

ridica, după evaluarea unor cercetători, la circa zece mii de exemplare [1]), cărți-manuscrise care s'au împrăștiat «*prin bibliotecile Londrei, Parisului, Vienei, Pragăi, Zagrebului, Lwowului, a mânăstirilor din Athos... în genere... în toată lumea civilizată*» [2]).

Toată această bogăție de produse ale scrisului slavonesc, atât de răspândită la noi în vechime, presupune nu numai un număr mare de slujitori ai condeiului, ci și o anumită tradiție, o anumită școală, o anumită artă a scrisului. Aceste manuscrise se deosebesc de cele din țările slave prin eleganța lor, prin ornamentația lor artistică, prin bogăția și finețea desenului, ceea ce i-a făcut pe slaviști să le dea denumirea de « izvod moldovenesc » [3]).

* * *

Această mare mișcare culturală, străină ca formă și cosmopolită ca spirit în sensul creștin, n'a dus și nici n'a putut duce la înnăbușirea conștiinței de sine a neamului românesc. Poporul românesc în masele lui mari rămâne străin de această mișcare. El își păstrează formele culturii lui spirituale primitive: limba lui, poezia lui populară, datinele și obiceiurile lui; aceste forme se îmbogățesc doar cu unele influențe mici superficiale, care nu ating fondul structurii sufletești a poporului, nu alterează caracterul lui național.

Cu toată indiferența cărților religioase față de chestiunile naționale (cărți care formează grosul literaturii slave, ce se desvoltă în Țările Românești), în scrierile originale din epoca slavonismului, apare clar conștiința de sine a poporului românesc, ideea de neam și de patrie, câteodată chiar mândria națională. Cronicele românești scrise în limba slavă dau o dovadă strălucită, că alcătuitorii lor sunt adânc pătrunși de această conștiință națională. Ștefan cel Mare în cronica

---

[1]) А. И. Яцимирскій. Славянскія и русскія рукописи румынскихъ библіотекъ. Сборникъ русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ. Томъ 79. С. Петербургъ, 1905, p. XII.

[2]) А. Соболевскій. Румыны среди славянскихъ народовъ. Петроградъ, 1917, p. 7.

[3]) А. Яцимирскій, Григоріе Цамблакъ. С. Петербургъ. 1904, p. 381.

dela Bistriţa este zugrăvit ca un creştin viteaz, care luptă în contra păgânilor. El pune pârcălabi la Chilia pe Isaia şi Buhtea şi-i «*învaţă să păzească cetatea de limbile necredincioase*» [1]). După isbânda lui Ştefan cel Mare dela Vaslui «*fostau atunci mare bucurie între oameni şi între toţi creştinii cu adevărat credincioşi, pentrucă biruise domnul limbile păgâne cu mâna robului său Io Ştefan Voevod*» Cronicarul nu-şi ascunde sentimentele de ură faţă de Turci, pe care-i numeşte «păgâni» şi «afurisiţi». Iar pe Munteni, cari îi ajută pe Turci în contra lui Ştefan cel Mare îi socoteşte «vicleni» şi «păgâni», «căci *au fost părtaşi cu păgânii şi s'au luptat împreună cu ei în contra creştinilor*».

Aceeaşi atitudine de ură o are cronica şi faţă de Unguri, cari bătuţi de Ştefan cel Mare la Roman, «*ruşinaţi se întorc pe altă cale mai scurtă, şi nu s'au întâmplat cum credeau aceia, ci s'au întâmplat cum au voit voia lui Dumnezeu, Părintele atotţiitor, căci zice: «să nu se laude înţeleptul cu înţelepciunea sa şi să nu se laude puternicul cu puterea sa*» [2]).

Faptele vitejeşti ale Domnitorului, care duc la înălţarea Moldovei sunt zugrăvite cu multe amănunte, iar despre înfrângerile Moldovenilor se vorbeşte mai puţin. Simpatia faţă de Moldova se manifestă la fiecare pas. Astfel în luptele dela Valea-Albă cronicarul, vorbind despre pierderile suferite de Moldoveni, spune: şi «*căzură acolo harnicii viteji şi boierii cei mari nu puţini, şi voinicii cei buni şi tineri, şi oastea cea bună şi vitează, până şi husarii cei viteji se înnecară atunci, şi mare scârbă au fost în ţara Moldovei*» [3]).

Relevăm deasemenea faptul că autorul cronicei îşi dă seama de unitatea de neam a Moldovenilor şi Muntenilor. Bogdan Vodă a fost înduplecat să încheie pacea cu Muntenii prin argumentul călugărului Maximian, care între alte «multe vorbe» a spus: «*sunteţi creştini şi de acelaşi neam*».

De aceleaşi idei sunt pătrunse, într'o măsură mai mare sau mai mică, şi celelalte cronice. «Cronica anonimă», de exem-

---

[1]) Toate citatele din cronica dela Bistriţa sunt luate din I. Bogdan. *Cronici inedite atingătoare de Istoria Românilor*. Bucureşti, 1895, pp. 1—80.
[2]) *Ibidem.*
[3]) *Ibidem.*

plu, care s'a păstrat într'un corp de letopisețe rusești (« Voscresenscaia letopisi ») de pe la sfârșitul secolului al XVI-lea [1]), o prelucrare a cronicei dela Putna, înregistrează pe larg o legendă fantastică, în care se constată originea romană a Moldovenilor. De observat, că în toate cronicele slave, precum și în cea germană descoperită de către profesorul Olgierd Górka [2]), se manifestă același sentiment de ostilitate a cronicarilor față de Unguri, pe care l-am constatat în cronica dela Bistrița.

Aproape toate cronicele noastre slave, care s'au păstrat se scriu în secolul al XVI-lea. Ele însă au avut la bază cronici și însemnări astăzi pierdute, din veacul al XV-lea și poate chiar al XIV-lea.

* * *

Pentru problema pe care ne-am propus s'o examinăm, este foarte important să știm de ce naționalitate au fost acei logofeți, gramatici, dascăli, diaci, pisari, etc., cari se îndeletniceau cu scrisul în limba slavă în Țările Românești: au fost ei Români de origine sau Slavi? E lesne de presupus, că la începutul scrisului slav în țările noastre maiștrii scrisului să fi fost de origine slavă. Desigur, că aceștia învață cu timpul și limba românească în deosebi pentru alcătuirea actelor noastre interne, unde ei aveau de a face cu treburile locuitorilor Români. Cu timpul locul lor îl iau cărturarii de origine română. Acest fapt se constată din documentele noastre vechi, unde adeseori se vede că *scriitorii « gândeau românește și își expuneau ideile în slavonește »* [3]). Cunoscutul slavist A. I. Iațimirschii [4]) a cercetat sub raportul limbii, o serie de documente publicate la noi până în anul 1909 și din acelea din colecția Lucașevici din Muzeul Rumeanțev din Moscova. Profesorul rus remarcă câteva greșeli de limbă, care provin din faptul, că « scriitorii » de acte erau Români

---

[1]) Publicată cu un studiu aprofundat de către I. Bogdan. *Vechile cronici moldovenești până la Ureche.* București, 1891.

[2]) Olgierd Górka. *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare.* București, 1937.

[3]) А. И. Яцимирскій. Языкъ славянскихъ. грамотъ молдавскаго происхожденія. С. Петербургъ. 1909, p. 21.

[4]) А. И. Яцимирскій. *Op. cit.*

de origine. Astfel, multe cuvinte sunt redate în genul pe care ele îl au în românește, atunci când aceste cuvinte în limba slavă sunt de alt gen. De exemplu, într'un act din anul 1466, citim: „за нашу здравїе“, în loc de: „за наше здравіе“. Cuvântul „здравіе“ în slavonește este de gen neutru; scriitorul actului îl redă în genul feminin, ca în românește («Pentru *sănătatea noastră*»). Intr'un alt document (1490) citim: „по нашеи животъ“, în loc de „по нашемъ животѣ“. Cuvântul „животъ“ în slavonește de gen masculin este redat în genul feminin, ca în limba noastră («după vieața noastră»). Cuvântul mănăstirea, de gen masculin în limba slavă, este redat prin genul feminin: „Хоморскои монастири... да есть еи отъ всѣхъ сторонъ“ («Mănăstirea Humorului... se aibă ia din toate părțile». Doc. din anul 1490). Se găsesc și forme inverse, masculin în loc de feminin; de exemplu: „връхъ великаго гора“, în loc de „връхъ великои горы“ («în sus dela dealul mare». Document din anul 1490). Un alt caz: „з Божіемъ помоцемъ“, în loc de „з Божїею помощїю“ («Cu ajutorul lui Dumnezeu». Doc. din anul 1457)[1]).

Profesorul Iațimirschii a observat de asemenea și multe greșeli în declinarea cuvintelor slave din acte și în întrebuințarea prepozițiilor. De exemplu: „помогат с нашею силою“ în loc de: „помогат нашею силою“ («a ajuta cu puterea noastră». Doc. din anul 1403). „Против татарохъ и противъ каждому непріятелю“ în loc de: „противъ татаръ и противъ каждаго непріятеля“ (contra Tătarilor și contra tuturor dușmanilor». Doc. din anul 1444)[2]). Sunt și urme ale declinărilor românești, ca de exemplu: „гдѣ снимаетъ хотар гостинещилоръ съ бъхнѣнилоръ“ («Unde se atinge hotarul Gostineștilor cu a Băhnenilor». Doc. 1488). Iațimirschii mai remarcă unele nume de familie, cu articolul postpozitiv și câteva cuvinte românești, ce s'au strecurat în acte.

Observațiile făcute de către acest cercetător sunt perfect întemeiate. Documentele noastre dela sfârșitul secolului al XIV-lea și din secolul al XV-lea, cu toate că sunt ceva mai

[1]) А. И. Яцимирскій. *Op. cit.*, p. 21.
[2]) *Ibidem*, p. 22.
) *Ibide m.*

corecte ca limbă, decât cele din secolele XVI—XVII-lea, sunt pline de greşeli, care provin din faptul că gramaticii noştri nu cunoşteau bine limba slavă.

Documentele vechi îşi au formulele lor consacrate. La început se arată domnia « cu mila lui Dumnezeu », se indică împricinaţii, cari se prezintă în faţa domnitorului, vânzarea-cumpărarea sau dania, hotarele sau natura cesiunii şi mărturia domnitorului şi a boierilor, precum şi ordinul de a se atârna pecetea, uneori însoţit de blestemul adresat acelora, care ar contraveni la dispoziţiile documentului. In afară de delimitarea hotarelor sau de obiectul vânzării sau al daniei, celelalte părţi au un caracter comun, stereotip. Cu toate acestea întâlnim greşeli gramaticale la fiecare pas. Dăm câteva exemple: „И привисили есмы печат наша“ în loc de „нашу“ [1]) (C o s t ă c h e s c u, Vol. I, p. 61). „Та прости черес потока“ (Cost., I, p. 111); aici se întrebuinţează genitivul în loc de acuzativ („поток“). „Томоу пасикѹ“ (C o s t., I, p. 96), cuvântul „Пасика“ —prisaca este de gen feminin şi în slavă, şi este greşit redat prin terminaţie masculină. Influenţa limbii româneşti se vede în expresiile următoare: „дали Шолданъ Петрови“ (C o s t., I, p. 92). „На имѧ Петрѹ и Иванови“ (C o s t., I, p. 111) (« Am dat lui Şoldan al lui Petru »; « pe numele lui Petru şi a lui Ion »). „И потокмили сѧ“ (B o g d a n, Vol. I, p. 139) « şi s'au tocmit ».

In documentele noastre din secolul al XV-lea, cuvântul slav « село », de gen, neutru se dă de mai multe ori la plural greşit în feminin: „И дали есмы црквы тои двѣ селѣ“ (M. C o s t., Vol. I, p. 61), în loc de „два села“. Această formă se găseşte de mai multe ori. (C o s t., I, pp. 64, 455, vol. II, pp. 147, 221, etc.). Deasemenea cuvântul „монастир“ masculin la slavi, uneori este redat ca femenin, ca şi în româneşte: „Нашѹ новѹ созданѹ монастир“ (C o s t., I, p. 75), sau „на имѧ гдѣ монастира была“ (I. B o g d a n. *Op. cit.*, vol. I, p. 113). (« Mănăstirea noastră făcută din nou », « pe numele unde a fost mănăstirea »).

---

[1]) M. C o s t ă c h e s c u. *Op. cit.*, In text vom face trimiterea la volum şi pagină.

Şi în documentele publicate la noi mai târziu găsim urme ale declinărilor româneşti: „на потоци фънацилоръ“ (Bogdan, vol. I, p. 130). «Şi la puhoiul fâneţelor».

Gramaticii noştri de limbă slavă aveau obiceiul să-şi slavizeze numele. Astfel, Ion Jumătate, boier sub domnia lui Alexandru cel Bun, câteodată este trecut «Jumatatev», sau «Jumătatevici (Costăchescu. *Op. cit.*, vol. I), boierul Prodan, — Prodanov, sau Prodanovici etc. Cu toate acestea numele româneşti sunt redate cu articolul postpozitiv *ul: Danciul, Dobrul, Şteful, Banciul, Vlaicul, Tăutul, Băieşescul, Cernătescul, Isăcescul, Pleşanul, Fundeanul* [1]), etc.

Interesant pentru scopurile noastre este faptul că «scriitorii» noştri de acte, acolo unde era vorba de partea originală a documentelor, de delimitarea hotarelor în mod constant nu cunosc denumirile slave toponimice şi întrebuinţează cele româneşti. Astfel, găsim în majoritatea din documentele noastre slave cuvintele toponimice: *deal, ţarină, măgură, culme, pisc, cot, matcă, zăpodie, râpă, ruptură, înfundătură, lac, izvor, şipot, pârâu, vrătop, gârlă, strâmtură, bahnă, picior, bulboacă, glod, runcă, răchitiş, plătiniş,* (păltiniş), *grădină, drum, fântână, rediu, cireş, carpen, stejărei, brad, mesteacăn*. De asemenea termenii juridici se redau în româneşte: *jude, judeci, judecii, martori, tocmej* (tocmeală), *mărturie*; vreo două, trei grade de rubedenie: *cumnat, nepot*; denumiri de demnităţi: *uşar, sulgear, spatar, spătărel, păhărnicel, pârgar, pripăşar, portar, ploscar, medelniciar, blidar* şi o serie de alte cuvinte româneşti [2]).

Intorsăturile de frază câteodată vădit româneşti, împestriţate cu cuvinte din limba noastră dau uneori acestor documente o înfăţişare cu totul străină de limba slavă. Dăm câteva exemple: „ѿ толы на мъгѹрѹ мошоуловы... и на мъгѹрѹ плопѹль“ (Cost., vol. I, p. 81) — «şi de acolo spre măgura moşului... spre măgura plopului».

---

1) A se vedea indicele de nume proprii la M. Costăchescu şi I. Bogdan în operele citate.

2) Un număr restrâns de cuvinte se dă la sfârşitul vol. al II-lea a colecţiei lui M. Costăchescu, p. 955 Ceva mai multe redă I. Bogdan. *Op. cit.*, vol. II, pp. 605—610.

„И от толи оусе обчиною великимъ дѣломъ со оусими извори, что оупадаюъ оу Молдавꙋ и оу молдавицꙋ до обръшїе фрꙋмосоулꙋ“. (Cost., *ibidem*) — «și de acolo tot pe obcina dealului mare cu toate izvoarele, care se varsă în Moldova și Moldovița până la obârșia Frumosului». „оу нижни конецъ врътопа на рꙋптꙋрѫ“ (Cost., vol. I, p. 147) «la capătul de jos a hărtopului spre ruptură».

„От толѣ заподїею выше пашка на глод“ (*Ibid.*, p. 169). «De acolo pe zăpodie mai sus de Pașcă spre glod».

„И при томъ были мартꙋрїѧ...“ (Cost., vol. I, p. 127). «Și a fost mărturia...».

Notăm că aceste cuvinte românești se scriu corect, așa cum se pronunță, nu stricat, cum le-ar pronunța scriitorii străini. Aceleași «greșeli» de limbă, provenite din cauza influenței românești asupra textului, le găsim și în documentele muntenești [1]).

De observat, că documentele noastre externe sau acelea, care nu sunt scrise în țară, aproape nu conțin cuvinte sau forme românești. Astfel, în actul dat de către Domnitorul Roman lui Didrih Buceaschi în anul 1448 la Colomeia, (Cost., vol. I, p. 305), documentul păcătuește de multe polonisme, dar nu conține greșeli grotești ca celelalte manuscrise. Pentru actele externe domnitorii noștri probabil, că întrebuințau gramatici străini, căci un document scris de către un gramatic român sau romanizat, ca cele interne, nu poate fi înțeles de un străin.

Majoritatea actelor noastre vechi a păstrat și numele cărturarilor, cari le-au scris. Din ele se poate vedea originea etnică a acestor cărturari. In cele mai vechi acte păstrate în Moldova (3 Iunie 1374, 29 Iunie 1400, 4 August 1400), se dă numele pisarului Iațco [2]), după care, începând dela 7 Ianuarie 1403, găsim într'un șir de documente numele logofătului Brăteiu, care probabil se mai chema și Ivașco Brateevici [3]); acesta îndeplinește funcția de logofăt domnesc,

---

[1]) P. P. Panaitescu. *Documentele Țării Românești.* București. 1938.
[2]) *Ibidem*, pp. 1, 37, 41.
[3]) *Ibidem*, pp. 47, 61, 70, 72, 76, 82, 85, 92, 95, etc.

care avea îndatorirea să atârne şi pecetea domnească, până la 6 Iulie 1413. Ca pisari în această perioadă de sub domnia lui Alexandru cel Bun, îl întâlnim pe Isaia Grăd, probabil că acelaşi Isaia Grădevici, care îndeplineşte funcţia de logofăt după anul 1413. Mai găsim după această dată numele lui Cupcici, a lui Mihail gramaticul, probabil Mihail Oţel din alte acte, precum şi a gramaticului Oanţă. Intre anii 1426 şi 1434 aproape toate actele poartă numele logofătului Neagoe; se repetă însă şi numele gramaticului Oanţă, sau Oancea; după anul 1438 întâlnim numele logofătului Denisu, sau Dienisu, al gramaticului Paşco, al pisarului Hristofor, a logofătului Sima, al logofătului Mihul, şi al lui Tador sau Toader Prodan (Prodanovici), precum şi al pisarului Giurgiu (Jurju). După anul 1450 întâlnim numele diacului Dobrul, sau Dobrulă, care mai târziu, sub domnia lui Ştefan cel Mare, ocupă postul de logofăt şi semnează mai multe acte, începând cu acela dela 8 Septemvrie 1457 şi terminând cu documentul dela 5 Februarie 1468 [1]). Intre 12 Septemvrie 1468 şi anul 1474 inclusiv, ca logofăt se întâlneşte Toma, iar dela 1475 şi până la 6 Septemvrie 1503 (ultimul act intern din timpul domniei lui Ştefan cel Mare din colecţia I. Bogdan), actele sunt alcătuite sub îngrijirea logofătului Tăutul [2]), pe care îl întâlnim şi înainte de această dată cu alte titluri de cărturar. In calitate de diaci, gramatici şi pisari pe timpul domniei lui Ştefan cel Mare, găsim pe Alexiu, pe Coste, fratele lui Ion Dascălul, Şteful, Călugărul Ilarion, Vulpaş, Isaia Şuşmanovici, Petre Ardanovici, Toma, Steţco, Ghedeon, Andreico, Teodor Prodan, Şandru Crăjevici, Ivan Vladâcin, Ilia Stavici, Negrilaş, Oanţă, Matei, Ion Popovici, ieromonahul Paisie, ieromonahul Ghenadie şi Borcea.

In afară de aceasta se mai pomenesc numele diacilor Bogdan, Solomon şi Zancea, ale pisarilor Crâstea, Donciu, Gheorghe Sârbul, Giurgiu, Glăvan, Soliman, ale gramaticilor Gârde, Oană, Roşca, Radu şi Hristofor.

[1]) I. Bogdan. *Op. cit.*, vol. I.
[2]) *Ibidem*, vol. 1—2.

După cum vedem, marea majoritate a cărturarilor noştri, specialişti în alcătuirea şi scrierea documentelor sunt cu nume pur româneşti. Găsim şi câteva nume străine cum sunt: Steţco, Vladâcin, Paşco, Ilie Şuşmanovici, Ardanovici, Andreico, Stravici, poate chiar Brateiu sau Brateevici. Dar aceste nume apar mai rar, şi trebue să notăm, că aceşti mânuitori ai condeiului sunt crescuţi în ţară; ei apar adeseori în posturi mai mici, ca pisari sau diaci şi urcă treptele boieriei până la gradul de logofăt; aşa se întâmplă cu Toma, cu Dobrul, cu Tăutul, cu Oancea, cu Paşca. Deci, admiţând, că unii din aceşti cărturari ar fi de origine slavă — Ucrainieni, Bulgari sau Sârbi —, trebue de presupus, că ei se asimilează cu mediul în care trăiesc şi îşi uită până şi limba lor natală. Altfel, nu s'ar putea concepe numărul mare de greseli, pe care-l fac în documentele scrise de ei.

* * *

Am insistat intenţionat asupra documentelor noastre din secolul al XV-lea şi asupra cărturarilor de cultură slavă la noi din această epocă. Am văzut că Românii au creat o limbă slavă specială, pe care o întrebuinţează în documentele noastre, limbă care nu poate scăpa de influenţa puternică a formelor limbii noastre, iar scriitorii acestei limbi, în majoritatea lor Români, şi o parte românizaţi, îşi dau bine seamă pentru cine se scriu aceste acte. Deci nu ne poate surprinde caracterul românesc al cronicelor slave, cu privire la trecutul Românilor, scrise la noi.

Este evident, că în secolul al XV-lea poporul românesc a fost perfect pregătit pentru un început de literatură scrisă în limba lui proprie. In secolul al XV-lea el dispune de o clasă bine pregătită de cărturari de meserie, de mânuitori ai condeiului, cari cunoşteau bine tehnica scrisului şi cari aveau la îndemână toate mijloacele şi toate materialele necesare scrisului, inclusiv alfabetul. Cărţile slavoneşti, scrise în ţările noastre cu atâta îngrijire şi cu atâta bun gust, dovedesc că Românii nu numai că aveau idee despre carte, ci ştiau s'o şi preţuiască, iar actele noastre în care poporul avea

toată încrederea, ne arată, că el îşi dădea seama de valoarea cuvântului scris. Principatele româneşti din secolul al XV-lea nu erau formaţiuni politice cu organizaţii haotice, nedefinite, ci erau state care se bazau pe o anumită cultură spirituală şi socială, pe anumite drepturi. Populaţia românească din aceste principate era pătrunsă nu numai de conştiinţă de neam, ci chiar de comunitatea de interese. Acelaş lucru se poate spune şi despre Ardeal, unde conştiinţa naţională era şi mai clară, mulţumită luptelor pe care le duce poporul de acolo cu adversari superiori din punct de vedere cultural.

Şi atunci se pune întrebarea, oare cărturarii noştri, cari sunt pătrunşi, după cum am văzut din cronici, de conştiinţă şi chiar de mândrie naţională, şi gramaticii noştri, cari se lasă influenţaţi de formele limbii noastre, nu erau ispitiţi a transpune în româneşte ceea ce citeau şi scriau în slavoneşte? Sau, poate, cele dintâi scrieri în româneşte se datoresc unui imbold venit din afară, unei propagande susţinute de străini, aşa cum se poate întâmpla la popoare, care n'au nicio idee despre cultură, despre carte, despre importanţa scrisului? Cu alte cuvinte, este nevoie să ne punem întrebarea, dacă începutul scrisului românesc se desprinde din cadrul unor mişcări asemănătoare la alte popoare, sau îzvorăşte din nevoile spirituale ale poporului nostru, care se deşteaptă la o vieaţă naţională?

* * *

Numeroasele cercetări asupra celor dintâi texte româneşti au stabilit aproape definitiv, că primele traduceri de cărţi în limba românească s'au făcut prin a doua jumătate a secolului al XV-lea. Aceste texte s'au păstrat însă în copii din veacul al XVI-lea. Lipsa de preciziuni cu privire la data traducerilor, precum şi insuficienţa datelor, referitoare la împrejurările în care s'au făcut primele traduceri, au dat naştere, după cum se ştie, la diferite păreri şi ipoteze. Uneori aceste ipoteze sunt fără temeiu şi fără argumentare suficientă istorică, religioasă sau socială. S'a insistat asupra cauzelor care

au determinat cele dintâi scrieri românești și chiar asupra timpului, când scrierile care ne interesează s'au tradus. Aceste teorii sunt bine cunoscute; ele au fost examinate în mai multe rânduri de către istoricii literaturii noastre. Deci în această expunere, noi nu vom avea nevoie să insistăm prea mult asupra acestor teorii, mărginindu-ne la înregistrarea lor și la o analiză sumară [1]).

Primul dintre cercetătorii noștri care a lansat o ipoteză mai bine argumentată în chestiunea celor dintâi texte românești, a fost B. P. Hasdeu. Bazat pe faptul că o parte din primele noastre scrieri românești conțin și apocrife, B. P. Hasdeu credea că apariția celor dintâi cărți, scrise cu slovă românească, s'ar datori propagandei bogomilice, care a contribuit la răspândirea și la crearea legendelor apocrife. Această propagandă s'ar fi intensificat la noi în secolul al XIII-lea, când se traduc în românește și unele texte cu conținut apocrif [2]).

Părerea lui B. P. Hasdeu a fost adoptată de către I. Sbiera, care socotește că traducerea unor texte din Noul Testament, cum este « Codicele Voronețean », s'ar datori «paulicienilor», adică adepților hereziei din care derivă bogomilismul [3]), și că învățăturile paulicienilor în genere au avut influență asupra începuturilor literaturii românești. Traducerile s'ar fi făcut în secolul al XII-lea din grecește, în jurul orașului Ohrida, unde se observă fenomenul rotacismului.

Lăsând la o parte criticele ce s'au adus acestei păreri, observăm că teoria lui B. P. Hasdeu—I. Sbiera a luat naștere sub influența curentelor științifice la popoarele slave, în deosebi la Ruși, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, curente care atribuiau bogomilismului un rol aproape determinant în răspândirea literaturii apocrife. Această

---

[1]) Analiza acestor teorii, precum și concluziile la care am ajuns, le-am expus în cursul ținut la Facultatea de Litere și Filosofie de pe lângă Universitatea din București. Șt. Ciobanu. *Istoria literaturii române vechi*, curs 1938—1939, litografiat.

[2]) B. P. Hasdeu. *Cuvente din bătrâni*. București. 1879, pp. 259—260.

[3]) I. Sbiera. *Codicele Voronețean*. Cernăuți, pp. 342—349. O parte din bogomili și în Bulgaria se numeau paulicieni.

ipoteză emisă de către slavistul Iagič[1]), împărtăşită de către Fr. Rački[2]) şi susţinută în mod constant în câteva lucrări de către profesorul rus A. N. Veselovschii[3]) şi de către mai mulţi savanţi ruşi şi bulgari, a fost abandonată aproape în întregime în urma cercetărilor învăţatulu rus M. Socolov[4]). Acesta a constatat că bogomilismul se găseşte în legătură genetică cu curentele mistice ale gnosticilor şi maniheilor, sistematizate în secolul al III-lea de către Paul de Samocata (de aici şi denumirea de *paulicieni*). La baza învăţăturilor bogomilice stă ideea existenţei a două izvoare genetice care stăpânesc lumea, — al răului şi al binelui. Dumnezeu, care înfăţişează binele, este creatorul lumii nevăzute, iar diavolul, Satanail, în care este personificat răul, a creat lumea văzută, acea materială. Potrivit acestei concepţii dualiste, bogomilii îşi desăvârşesc învăţăturile şi îşi stabilesc practica religioasă, pe care o cunoaştem numai din scrierile adversarilor lor. Aceste învăţături n'au fost bine definite; ele se modifică potrivit vremurilor şi caracterului poporului în sânul căruia pătrund. M. Socolov, analizând diferite izvoare cu privire la bogomilism, stabileşte mai multe contraziceri între legendele aşa zise bogomilice şi între învăţăturile acestei heresii, şi ajunge la concluzia, că această mişcare religioasă n'a jucat şi nici n'a putut juca vreun rol în crearea şi răspândirea apocrifelor. Istoricii literaturii ruseşti din ultimele două decenii nu dau nicio importanţă acestei ipoteze. Chiar învăţaţii bulgari, cari ar avea motive să susţină această teorie, n'o mai iau în consideraţie decât parţial, şi anume, ei recunosc că bogomilismul a influenţat şi a contribuit la răspândirea unor legende dualiste, în deosebi a celor cosmogonice[5]).

[1]) J. V. Iagič, *Opisi i izvodi iz nekoliko južnoslovinskih rukopisa*, I—III. U Zagrebu, 1873, 1874, 1897. Din « Starine », t. V, VI şi IX.

[2]) Tr. Rački, *Bogomili i Patareni*, în operele Academiei Jugoslave de Ştiinţă, T. VII—VIII, 1869—1870.

[3]) А. Н. Веселовскій. Опыты по исторіи развитія христіанской легенды. Журналъ Мин. народнаго просвѣщенія 1875—1877 şi în alte lucrări a lui A. N. Veselovschii şi a numeroşilor cercetători ruşi.

[4]) М. Соколовъ. Матеріалы и замѣтки по старинной славянской литературѣ. Москва. Vol. I—II, 1888—1899.

[5]) Иордан Иванов. Богомилски книги и легенди. Българска Академия на наукитѣ. София. 1925.

Pentru noi, este important faptul că în învățăturile acestei mișcări cu caracter raționalist nu se găsește nimic din mișcările asemănătoare din Apus, care mai târziu propagă ideea necesității traducerii cărților sfinte în limbile vulgare. Pe de altă parte, apocrifele și legendele noastre populare păstrând cosmogonia dualistă, au o origine mai veche și se încadrează în folklorul (se înțeleg și cărțile profane scrise) popoarelor indoeuropene. Cu alte cuvinte, nu există niciun fel de dovezi, că bogomilismul ar fi existat la Români.

Cu mult mai întemeiată pare teoria prof. I. Bărbulescu, după a cărui părere traducerea cărților știute în limba românească se datorește catolicismului. «*Falsă este afirmarea*», scrie prof. I. Bărbulescu, «*că îndemnului ideilor calvine datorim noi, Românii, emanciparea de slavonism și începutul literaturii noastre scrise*» [1]).

Prof. I. Bărbulescu își argumentează ipoteza în felul următor: «*In Europa catolică găsim înainte de mișcarea calvină, că trăiesc alături și se desvoltă două curente: curentul latinist umanist, a cărui manifestare fu limba latină și lângă el curentul vulgar, cu tendința de a scrie în limba poporului*» [2]). Cu mult înainte de mișcarea calvină în Occidentul catolic, apar scrieri în limbile popoarelor. Catolicismul provoacă primele scrieri în limba maternă la Polonezi, iar luptele Ucrainenilor cu catolicismul, dau naștere la o întreagă literatură scrisă în limba ucrainieană. Legăturile pe care le aveau țările noastre cu negustorii venețieni și cu cei din Dalmația, au făcut, ca ideea introducerii limbii materne în scris să pătrundă și la noi, și acestei idei îi datorim noi cele dintâi traduceri care apar în secolul al XV-lea. Mulțumită propagandei catolice, care în unele cazuri încuraja traducerea cărților în limba vorbită, se strecoară dogma catolică în «Crezul» din Psaltirea Scheiană, cu privire la emanația Sf. Duh nu numai

[1]) I. Bărbulescu. *Calvinismul și începutul d'a scrie românește,* «Convorbiri Literare», 1900, p. 259.
[2]) *Ibidem.*

din Dumnezeu Tată, ci și din Fiu (Filioque). Această dogmă este recunoscută de altfel și de luterani.

Revenind asupra acestei chestiuni prof. I. Bărbulescu aduce și alte argumente cu caracter istoric și filologic [1]). Teoria lui însă n'a găsit un răsunet mai larg în literatura noastră științifică [2]) pentru motivul că dovezile aduse de d-sa nu sunt suficient de concludente. Catolicismul, care într'adevăr, a manifestat tendințe de expansiune și la noi, n'a avut trecere la strămoșii noștri ortodocși, și deci el nu putea să provoace o mișcare culturală în limba românească.

Un argument important împotriva teoriei prof. Bărbulescu este faptul, că e greu de conceput, ca biserica romano-catolică atât de bine organizată, cu disciplina ei exemplară, având un aparat de propagandă perfect, să nu fi întreprins o serie de traduceri mai sistematică, decât cărțile pe care le-am avut noi, cu caracterul lor simplu și accidental. Propagandiștii catolici ar fi făcut traduceri din limba latină, iar nu din cea slavă. De sigur că în primul rând ei ar fi tradus cărți, care ating dogmele ortodoxismului. Introducerea mărturisirii credinței atribuite Sfântului Athanasie, care este folosită în practica bisericească la catolici, și nu este respinsă nici de ortodocși, ar fi o indicație serioasă în favoarea tezei lui I. Bărbulescu. Aici nu este vorba numai de dogma filioque, care se referă la « crezul » de Nicea [3]). Insă și acest « crez », ca și întreaga Psaltire Scheiană, este tradus din limba slavă. Probabil că el a fost atașat la originalul slavon al Psaltirii. Acest fapt ne duce la concluzia că originalul slavon a fost de proveniență din regiunile ortodoxe ale Poloniei sau ale Slavilor din Ungaria, unde populația ortodoxă începând cu secolul al XIV-lea duce o luptă

[1]) I. Bărbulescu. *Curentele literare la Români în perioada slavonismului cultural.* București. 1928, pp. 45—90.

[2]) Părerea prof. I. Bărbulescu este susținută de către prof. G. Pascu. *Istoria literaturii și limbii române.* București, 1921, pp. 10—29.

[3]) И. Е. Чельцовъ. Древнія формы символа вѣры православной церкви или такъ называемые апостольскіе символы. С. Петербургъ. 1869.
А. Гевенъ. Исторія славянскаго перевода символовъ вѣры С. Петербургъ 1884. Dr. Milan Șesan. *Originea și timpul primelor traduceri românești ale Sf. Scripturi.* Cernăuți. 1939, pp. 78—84.

înverșunată cu catolicismul. Se știe că biserica papală duce mai energic ofensiva în contra ortodocșilor în țările catolice, unde avea sprijinul oficialității, cum a fost în Ungaria și Polonia. In aceste țări se strecoară pe nesimțite de către propagandiștii lor unele inovațiuni catolice, care nu sunt observate de clerul ce poseda o cultură redusă. In Polonia, o parte din populația ortodoxă ucraineană se unește în anul 1569 cu biserica catolică. Inainte de această dată mulți dintre cărturari, chiar și dintre reprezentanții clerului superior oscilează între credința ortodoxă și cea catolică. In școalele ortodoxe din Ucraina, chiar în colegiul lui Petru Movilă, teologia se învață după manualele catolice [1]. Se tipăresc cărți ortodoxe cu « heresii » catolice [2]. O influență și mai mare are catolicismul și asupra Rusiei subcarpatice, vecina Maramureșului nostru. Intre anii 1301—1526 catolicii, ajutați de guvernul ungar desfășură o largă propagandă, care în anul 1315 duce la o răscoală, îndreptată în contra catolicilor [3]. Peste câteva decenii în această provincie se face încercarea de a introduce biserica atină cu forța [4].

Prin urmare, faptul că în limba slavă a existat « crezul » lui Athanasie cu « filioque » nu ne poate surprinde. La mijloc nu a fost niciun fel de încercări voite de propagandă. Traducerea s'a făcut de pe un original slavonesc din Ucraina sau Rusia subcarpatică. Traducătorii noștri cari de sigur nu erau inițiați în materie de dogmatică, au tradus alături de Psaltire și simbolul credinței în forma lui apuseană fără a-și da seamă că acest simbol este de proveniență catolică.

O a treia teorie, lansată de către regretatul O. Densusianu, susține că traducerea în românește a primelor

[1]) А. Н. Майковъ. Очерки изъ исторіи русской литературы XVII—XVIII в. С. Петербургъ. 1889, p. 34.

[2]) *Ibidem.* Despre luptele ortodocșilor din Polonia cu catolicismul, a se vedea: Макарій, Архіепископъ Харьковскій. Исторія русской церкви. Т. V, кн. 2, pp. 332—367.

[3]) Д-р Василь Пачовський. Срібна земля. Львів, 1838, p. 30.

[4]) *Ibidem*, p. 32.

noastre cărți se datorește influenței luterane [1]. O. Densusianu crede că textele care s'au păstrat, judecate după particularitățile lor linguistice, n'au o vechime mai mare decât secolul al XVI-lea. Unul din cele dintâi texte românești a fost Catehismul din anul 1544, care a fost tradus ș tipărit din inițiativa nobililor Sași și Unguri din Sibiu, cu scopul de a-i converti pe Românii din Ardeal la protestantism. Mai târziu centrul acestei mișcări se strămută la Brașov, unde se face o serie de tipărituri și unde predicatorii luterani, știutori ai limbii românești, sub îndrumarea lui Honterus vorbesc credincioșilor în românește. Densusianu analizează unele epiloguri din tipăriturile lui Coresi, în care se invoacă cuvintele Sf. Apostol Pavel, că «*în sfânta biserică mai bine e a grăi cinci cuvinte cu înțeles, decât zece mii de cuvinte neînțelese*» — și ajunge la concluzia că aceste vorbe sunt în spiritul doctrinei luterane. Unele documente contemporane oficiale dovedesc că propaganda a fost organizată de către autorități. Concluzia la care ajunge O. Densusianu este că întrebuințarea limbii românești în monumentele literare tipărite după anul 1560 nu apare ca un rezultat al unei mișcări determinate de cauze care ar decurge din vieața națională a Românilor, ci ea se datorește unui imbold venit din afară [2]. Această concluzie se sprijină și pe faptul că în vieața poporului românesc din secolul al XVI-lea se produce o schimbare adâncă în condițiile istorice și raporturile sociale, care favorizează mișcarea de traducere și tipărire a cărților. Ca rezultat al acestei schimbări este decăderea slavonismului. Prof. Densusianu respinge teoria, după care textele din manuscrisele noastre ar fi copii din manuscrise din secolul al XV-lea.

Martin Luther (1483—1546), marele reformator religios și organizatorul bisericii protestante, în doctrina lui susține că izvorul inspirației religioase este Sf. Scriptură. Orice învățătură religioasă trebuește să fie judecată și înțeleasă în spiritul cărților profetice și apostolice din Vechiul

[1]) Ov. Densusianu. *Histoire de la langue roumaine.* Tom. II, Paris. Lexour, 1914, pp. 3—10.
[2]) Ov. Densusianu. *Op. cit.*, p. 7.

și Noul Testament. El nu recunoaște ierarhia bisericească, admite din cele șapte taine numai botezul și cuminecătura. Ca și toți reprezentanții mișcărilor religioase din acea vreme, începând cu Wycleff, el susține ideea necesității traducerii cărților sfinte în limba înțeleasă de popor.

Invățăturile lui Luther se răspândesc printre Sașii din Ardeal, la început la Sibiu și mai târziu la Brașov, unde germanul Honterus desfășură o vie propagandă, înființând o tipografie la Brașov și tipărind cărți pentru populația germană din Ardeal.

Părerea lui O. Densusianu, care nu este lipsită de serioase argumente istorice și filologice, este susținută în mod constant în câteva lucrări de către prof. Al. Rosetti. In legătură cu preocupările sale filologice, Al. Rosetti, în una din primele sale lucrări afirmă că cele mai vechi texte românești au fost traduse în secolul al XVI-lea în Nord-Estul Transilvaniei, având ca centre Sibiul și Brașovul. Traducerile s'au făcut «sub impulsul reformei lui Luther»[1]). Această părere este desvoltată și în lucrările d-sale, apărute mai târziu, în care se combate ipoteza influenței husite a prof. N. Iorga, susținută de mai mulți istorici ai literaturii și de către unii filologi, cum a fost A. Candrea[2]), In cele din urmă, prof. Al. Rosetti ajunge la următoarele concluzii: respingând cea mai răspândită teorie, acea a prof. Iorga, și analizând învățăturile lui Luther și împrejurările istorice din Ardeal, prof. Al. Rosetti datează traducerile cu anii 1530—1559. «*Cele dintâi cărți religioase apar în Maramureș și în Ardealul vecin, nu departe de centrele reformate din Zips, de regiunea Bistriței și de centrele ungurești reformate din Nordul Ungariei*»[3]).

Cu toată autoritatea științifică a lui Ov. Densusianu și a elevului său prof. Al. Rosetti, cari susțin cu multă

---

[1]) A. Rosetti. *Les catéchismes roumains du XVI siècle.* In «Romania», 1922, t. XLVIII, p. 333.

[2]) A. Rosetti. *Etudes sur le rotacisme en Roumain.* Paris, 1924, p. 13. A. Rosetti. *Recherches sur la phonétique du roumain du XVI siècle.* Paris, 1926, p. 41, 33.

[3]) Al. Rosetti. *Limba română în secolul al XVI-lea.* pp. 1—10; cit. din p. 9.

4*

competenţă teoria influenţei luterane asupra celor dintâi traduceri româneşti, această teorie n'a putut prinde rădăcini. Numai regretatul prof. N. Drăganu, care într'o vreme era înclinat să susţină teoria husită [1]), în ultimul timp acceptă părerea că traducerile noastre s'ar fi făcut sub influenţa protestantismului german, însă în Moldova, pe timpul domniei lui Despot-Vodă, care era aderent al acestei mişcări religioase [2]). Teoria lui Densusianu-Rosetti a fost combătută de către prof. Al. Procopovici, care prin argumente istorice şi consideraţiuni filologice dovedeşte că luteranismul n'a putut determina traducerile rotacizante din prima jumătate a secolului al XVI-lea şi că aceste traduceri sunt mai vechi şi se datoresc husitismului [3]).

Nimeni însă nu poate contesta că luteranismul din Ardeal, ca şi mişcarea calvinistă din această provincie, a jucat un rol foarte important în răspândirea tipăriturilor româneşti. Şirul de cărţi, care apar în româneşte în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, este rezultatul unei propagande oficiale bine organizate, în spiritul doctrinei reformate. Dar chiar susţinătorii acestei teorii, înclină să admită, că majoritatea acestor texte sunt mai vechi decât data apariţiei lor, şi anume din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Cercetările filologice au dovedit că primele noastre texte sunt cu mult anterioare propagandei luterane din Ardeal.

* * *

In sfârşit, ultima şi cea mai răspândită părere este că începuturile scrisului românesc se datoresc husitismului. Această părere a fost emisă de către prof. N. Iorga [4])

---

[1]) *Dacoromania.* III, pp. 909—929.

[2]) N. Drăganu. *Histoire de la littérature roumaine de Transilvanie des origines à la fin du XVIII siècle.* Bucarest, 1938, p. 38.

[3]) A. Procopovici. *Arhetipul husit al catehismelor noastre luterane.* Rev. « Făt-Frumos », II, 1927, pp. 78—80, 104—111.

[4]) N. Iorga. *Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688.* Bucureşti, 1904, pp. 15—41.
N. Iorga. *Istoria literaturii româneşti.* Vol. I, Bucureşti, 1925, pp. 100—124.

și este împărtășită astăzi de majoritatea filologilor și istoricilor literaturii noastre [1]).

Unul din cei mai puternici factori în vieața omenirii în Evul Mediu a fost biserica, care supune autorității sale toate fenomenele vieții spirituale. Bazată pe idealurile înalte ale creștinismului și sprijinită de către credincioși, biserica romano-catolică din apus devine cea mai însemnată instituție, căreia se supune și puterea laică și care îndrumează întreaga vieață politică și socială. Abuzurile, pe care le comiteau conducătorii bisericii și clericii de rând, amestecul bisericii în treburile laice, precum și neorânduelile din sânul ei, au dus la știrbirea autorității bisericii papale. Și în literatură și în cler, se ridică opoziție în contra acestei stări de lucruri. Epoca Renașterii trezește o atitudine critică față de biserică. Un preot din Anglia cu numele de W y c l e f f și-a dat seama mai bine ca alții, că biserica s'a îndepărtat dela învățăturile creștine și că este nevoie de o renovare a vieții religioase, că biserica romano-catolică, prin ierarhia ei, a devenit un instrument de opresiune a mulțimilor.

In predicile sale, el chiamă lumea la o nouă vieață creștină, la creștinismul adevărat, iar nu cel oficial. Invățăturile acestui adept înflăcărat al unor schimbări în vieața religioasă a popoarelor, găsesc un răsunet adânc în mijlocul societății engleze din secolul al XIV-lea. Biserica oficială s'a văzut însă amenințată de învățăturile acestui preot răsvrătit. In contra lui, ca și în contra învățăturilor lui, se începe o prigoană.

Invățăturile lui W y c l e f f găsesc totuși un teren prielnic de desvoltare în Boemia, la centrul ei cultural și politic, Praga. Creștinismul sădit în sânul populației cehe din această

[1]) S e x t i l P u ș c a r i u. *Zur Rekonstruktion des Urrumanische.* În « Beiheft zur Zeitscrift fur rom. Philologie », XXVI. Halle. 1910. S e x t i l P u ș c a r i u. *Istoria literat. rom. Epoca veche,* vol. I, Sibiiu, 1930, pp. 64—66. A l. P r o c o p o v i c i. *Arhetipul husit,* etc., *op. cit.* A l. P r o c o p o v i c i. *Introducere în studiul literaturii vechi.* Cernăuți. 1922, pp. 68—71. A. C a n d r e a. *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din secolul XV și XVI,* vol. I, București, 1916, pp. LXXXIX—XCIII. N. C a r t o j a n. *Istoria literaturii române vechi.* Vol. I, București, 1940, pp. 48—49. M. M a c u r e k. *Husitstvi v rumanschich zemih,* Brno, 1927. M. M a c u r e k. *Husitismul în România,* « Revista Istorică », XIV, pp. 41—44.

ţară de către C i r i l şi M e t h o d i e, se adaptează la forma lui catolică. Influenţa crescândă a culturii latino-germane sporeşte nemulţumirile în sânul populaţiei cehe. Introducerea feudalismului şi a nouălor forme sociale, ca şi abuzurile clericilor, apasă tot mai mult asupra maselor mari ale poporului. Aceste nemulţumiri duc în secolul al XIV-lea la deşteptarea unei conştiinţe naţionale în sânul populaţiei cehe oprimate de către latifundiarii bisericii, clerici precum şi de către cei laici. In veacul al XIV-lea se accentuează lupta Cehilor pentru păstrarea fiinţei lor naţionale. Praga, cu universitatea ei, înfiinţată în anul 1348, devine centrul mişcării naţionale. Se fac traduceri în limba cehă a cărţilor sfinte; unii din conducătorii mişcării naţionaliste din Cehia ţin predici în limba poporului. In asemenea atmosferă de luptă se desvoltă J a n H u s, născut din părinţi ţărani în localitatea Husineţi în anul 1389.

H u s îşi face studiile la Universitatea din Praga, unde capătă titlul de magistru. In anul 1400 devine preot, mai târziu predicator, profesor, decan şi rector al Universităţii. In calitate de profesor, el cunoaşte în de aproape operele filosofice şi teologice a lui W y c l e f f, şi devine un adept credincios al învăţăturilor lui.

La universitate, exista încă înainte de H u s o luptă între Germani şi Cehi pe chestiunea naţională. Această luptă se intensifică pe chestiunea învăţăturilor lui W y c l e f f, care era bine cunoscut şi susţinut de către magiştrii cehi.

In anul 1403 la universitate a avut loc o dispută publică pe chestiunea învăţăturilor lui W y c l e f f, care fusese excomunicat de către biserica romano-catolică. H u s a luat apărarea lui W y c l e f f, atunci poate mai moderat decât colegii lui magiştri cehi. Majoritatea membrilor universităţii, care era aproape exclusiv germană, s'a pronunţat în contra învăţăturilor lui W y c l e f f. Cehii însă, în frunte cu J a n H u s, au rămas neclintiţi în părerile lor, susţinând că ierarhia bisericească nu este la locul ei şi că este nevoie de o reorganizare a ei în spiritul preconizat de W y c l e f f.

De mişcarea dela Praga s'a sezisat şi guvernul. Regele Wenceslav, în lupta lui cu autoritatea papală, la început dă

sprijin lui Hus. Conflictul dintre Hus și biserică atinge apogeul, când papa dădu ordin, ca toate operele lui Wycleff, ce se găseau la universitate, să fie arse. Hus se opune trimițând papei o scrisoare, în care arată, că «*numai obscuranții pot vedea pericol în cărțile de filosofie și de matematici*». Papa trimite o «bulă» despre importanța «indulgențelor» pentru iertarea păcatelor. Hus se ridică în contra «indulgențelor», care nu duc la iertarea păcatelor, ci la îmbogățirea casieriei pontificale. Mulțimea arde «bula» papei. In urma acestui incident, au fost executați de către autorități trei meseriași cehi, fapt care a produs o mare agitație în sânul populației cehe.

Mișcarea care la început avea un caracter strict religios, se transformă într'o mișcare mai largă, având un caracter pronunțat național. Hus care fu nevoit să părăsească Praga, scrie un tratat despre biserică («Tractatus de Ecclesia»); în cele din urmă Hus, fu tradus în fața soborului dela Constanța, care l-a condamnat la moarte. Cu tăria sufletească a unui adevărat martir, el refuză de a renunța la convingerile sale, în schimbul vieții, și moare bărbătește, fiind ars pe rug.

După moartea lui Hus, începe o luptă a Cehilor pentru afirmarea credințelor religioase și naționale, care durează mai mult timp și care este dusă sub semnul învățăturilor lui Hus. Nobilimea cehă se adună la Praga și semnează un protest în contra executării lui Hus, care fu trecut în rândul sfinților. La 1420 Cehii își formulează dezideratele, care se rezumă în următoarele puncte principale: 1) propovăduirea liberă a cuvântului lui Dumnezeu; 2) cuminecătura sub două forme («sub utraque specie»); 3) secularizarea averilor bisericești. Ei se ridică în contra unor dogme catolice, și anume, în contra dogmei transsubstanțierii Sf. daruri, în contra purgatoriului, a cinstirii sfinților și moaștelor, în contra icoanelor; ei nu recunosc nici ierarhia bisericească.

In sânul Cehilor husiți se desemnează două curente: unul mai moderat și altul mai radical. In intervalul dintre 1420—1431 au avut loc războaiele husiților; ei rezistă eroic în con-

tra regelui Sigismund și a cruciatelor organizate de către papa. Luptele se duc nu numai pe chestiunea religioasă; ele au la bază și probleme de ordin național și social. Sigismund și biserica se războiesc în contra Cehilor pentru redobândirea latifundiilor lor intrate pe mâinile husiților. In anul 1444 Seimul din Praga îi declară pe husiți rătăciți. Cu timpul unii din husiți se reîntorc la catolicism, iar alții formează așa zisa « frăție din Moravia și Praga », care prin principiile lor de vieață puritană, de credință curată, amintesc învățăturile lui Hus.

Jan Hus n'a creat nicio doctrină religioasă nouă. El a știut să atragă lumea prin calitățile lui personale, prin idealismul lui, prin tăria convingerilor sale și prin vieața lui curată. Câteva lucrări ale lui Hus, în afară de cea amintită mai sus, conțin comentarii la textele Sf. Scripturi, scrise în limba cehă și latină (de exemplu: « Postilla » comentarii la Evanghelie) [1]. Invățăturile lui, nu reprezintă altceva decât un protest energic îndreptat în contra organizației bisericii papale, nu însă și în contra catolicismului ca atare; el se ridică în contra dominației clericale și în contra ierarhiei bisericești abuzive. (In lucrările: «*De corpore Christi*», «*De Sanguine Christi*», «*De arguendo clero*».). La aceasta se adaugă și lupta Cehilor pentru păstrarea individualității lor naționale. Adepții de mai târziu ai lui Hus formulează și un fel de doctrină religioasă în spiritul ideilor reformiste ale timpului, dar fiecare din cele două tabere husite înțelegea altfel această doctrină. Este adevărat, că la husiți, Biblia avea o mare trecere; se dădea o mare importanță și cântecelor religioase. Cu toate acestea mulți învățați slavi, văd în mișcarea husită un început de luptă a Slavilor în contra germanismului, un început de înfăptuire a ideilor slavofililor și un simbol al unității popoarelor slave [2]).

---

[1]) Я. Якубец — А. Новак. Исторія чешской литературы. Часть первая. Переводъ Ек. Матвѣевой и В. Куста. Прага. 1926, pp. 56—81.
А. Н. Пыпинъ и В. Д. Спасовичъ. Исторія славянскихъ литературъ, vol. II. С. Петербургъ. 1881, pp. 833—871. I. Macurek. *Op. cit.* J. Jakubec, *Dějiny literatury česke*, vol. I, Praha, 1929. Arne Novak. «*Pisemnictvi*», în publicaţia « Ceskoslovenska vlastivěda », vol. VII, Praha, 1933.

[2]) Şcoala slavofilă.

Mişcarea religioasă şi socială pornită după moartea lui Jan Hus trece hotarele Cehiei şi se răspândeşte printre vecini, printre Polonezi şi Unguri. In lupta lor dârză cu Sigismund, husiţii ocupă mai multe părţi ale Ungariei, printre care şi unele ţinuturi ale Ardealului. După cum susţin aderenţii acestei teorii, predicatorii ideilor lui Hus cutreeră satele şi târgurile, îndemnând lumea la răzvrătire şi îndârjind-o în contra bisericii catolice. Răscoalele ţărăneşti din anul 1437 din Ardealul apusean sunt puse în legătură cu propaganda husită [1]), deşi şi ele în esenţa lor au avut un caracter social.

Mişcarea husită la Unguri şi Polonezi şi luptele religioase, provocate de ea, duc la o emigrare în masă a Ungurilor în Moldova. Aceşti din urmă se aşează pe valea Trotuşului, fondează târgul Huşi (dela Husiţi), se stabilesc şi în Moldova răsăriteană, ajungând până la Nistru [2]). Pe de altă parte, în Moldova s'ar fi refugiat şi husiţi din Polonia, cari ar fi început o propagandă vie pentru răspândirea husitismului, care trece din Moldova în Ardeal şi se «încrucişează» cu ideile studenţilor unguri «*aduse din Boemia*» [3]). «*Husiţii*», spune prof. N. Iorga, «*predicau împărtăşenia aşa cum erau ei (Românii) deprinşi s'o primească, pofteau pe mireni la desbaterile lucrurilor bisericeşti şi făceau înţeleasă legea, prefăcând-o în limba poporului... cât despre deosebirile de dogmă ele n'aveau nici-un preţ pentru ţărani... Ei se făcură deci husiţi pe un cap, fără a-şi da seama că au părăsit câtuşi de puţin drumul strămoşilor*» [4]).

Propaganda husită ar fi determinat traducerea celor dintâi cărţi sfinte: Psaltirea, Evanghelia, Faptele Apostolilor şi unele rugăciuni obişnuite. Aceste traduceri s'ar fi făcut în secolul al XV-lea în Maramureş sau în vecinătatea lui, unde nu erau episcopi, «paznici ai ortodoxiei». Traducerea, după părerea susţinătorilor acestei teorii, ar fi fost făcută de un singur om, probabil de un preot.

[1]) N. Iorga. *Ist. lit. rom.*, vol. I, pp. 101—102.
[2]) N. Iorga. *Histoire des Roumains et de la romanité orientale.* Bucureşti, 1937, vol. IV, p. 516.
[3]) N. Cartojan. *Op. cit.*, p. 49.
[4]) N. Iorga. *Istoria literaturii româneşti*, vol. I, p. 102.

Teoria prof. N. Iorga, sprijinită pe argumente istorice şi întărită cu dovezi filologice aduse de către I. A. Candrea şi în parte, A. Procopovici, este combătută de către prof. I. Bărbulescu, Ov. Densusianu, Al. Rosetti şi alţii. Ea este socotită de către aceştia din urmă ca « o simplă ipoteză » lipsită de temeiuri istorice şi filologice [1]). Intr'o lucrare recentă, prof. M. Şesan [2]), care combate toate teoriile cu privire la timpul, locul şi motivele, care au determinat cele dintâi traduceri româneşti, analizează pe baza mai multor scrieri şi teoria husită. Autorul acestui studiu, examinând toate mărturiile istorice cu privire la emigrările husiţilor în Moldova ajunge la concluzia, că în ştirile care s'au «păstrat *despre husiţii din Moldova se vorbeşte foarte puţin, iar ceea ce ei înşişi pomenesc despre sine, şi despre activitatea lor, este foarte neprecis*» [3]). Şi mai puţin probabilă este ipoteza că husiţii ar fi activat în Maramureş, unde nu s'a păstrat aproape nicio mărturie despre existenţa lor. Prof. Şesan crede că mişcarea husită, săracă în manifestări pe teren literar, nu putea să provoace la noi traduceri de cărţi din Sf. Scriptură [4]).

Trecând şi peste argumentele filologice ale adversarilor acestei teorii, despre care am vorbit mai sus, constatăm într'adevăr că mărturiile despre o mişcare husită din Ardeal şi din Moldova sunt foarte vagi şi lipsite de preciziune. Mişcarea husită putea să prindă în Moldova pe la sfârşitul domniei lui Alexandru cel Bun şi să se desvolte în timpul domniei urmaşilor acestuia, în deosebi, sub Ştefan cel Mare. Este cu neputinţă de crezut, că biserica şi curtea lui Ştefan cel Mare şi a predecesorilor lui să nu fi înregistrat aceste fapte în vreo cronică oficială sau în vreo notiţă pe marginea vreunei cărţi. Ştim că în acea vreme biserica noastră, conştientă de ortodoxismul ei, stătea strajă la apărarea credinţei şi era foarte atentă la orice mişcare din sânul ei, iar domnitorii noştri îşi fac un titlu de glorie, din apărarea şi susţi-

1) O. Densusianu. *Histoire de la langue roumaine*, vol. II. Paris, 1914, p. 8.
2) M. P. Şesan. *Originea şi timpul primelor traduceri româneşti ale Sf. Scripturi.* Cernăuţi, 1939.
3) M. Şesan. *Op. cit.*, p. 29.
4) *Ibidem*, p. 34.

nerea bisericii. In cronicele noastre slavonești, care privesc evenimentele din secolul al XV-lea, în această privință găsim nenumărate mărturii. Pe de altă parte, cele câteva traduceri, care s'au păstrat din secolul al XV-lea, fac impresia unor apariții neașteptate.

In ce privește Ardealul, Ungurii și Românii erau atât de deosebiți prin credință și ca situație politică și socială, încât n'a existat niciodată o legătură sufletească, care ar fi putut duce la un împrumut de idei religioase. Din contra, aceste două popoare niciodată în decursul mai multor secole de convietuire, nu s'au putut înțelege. Poporul românesc în mod instinctiv își apără individualitatea lui etnică împotriva tendințelor de distrugere a lui manifestată din partea Ungurilor. Am remarcat în altă parte că în niciuna din numeroasele noastre cronici slavonești din sec. al XV—XVI-lea, nu se găsește un cuvânt bun despre Unguri. Stolnicul Constantin Cantacuzino astfel caracterizează raporturile dintre Români și Unguri!

«Pururea și nevindecați (și) Ungurii au stătut vrăjmași și pizmași Rumânilor» [1]).

Mărturiile scrise privitoare la pătrunderea heresiei husite printre Românii ardeleni, se referă la unele regiuni și n'au la bază fapte serioase.

Principalul constă însă în faptul, că mișcarea husită, cu un caracter național-religios și social, nu punea mare preț pe problema întrebuințării limbii materne în biserică, așa cum făceau luteranii și calvinii. Am notat că husiții la început n'aveau niciun fel de doctrină religioasă, că Jan Hus moare pe rug, fiind încredințat că moare pentru credința dreaptă catolică. Iar urmașii lui, deși formulează unele postulate ale credinței lor potrivit cu ideile de reformație, luptă apărându-și, nu atât credința, cât națiunea și moșiile sechestrate de ei dela magnații bisericii și dela Rege.

In ceea ce privește întrebuințarea limbii natale în biserică, lupta pentru introducerea ei în uzul bisericii, începe cu mult înainte de Jan Hus. Tendințele Germanilor de

[1]) N. Iorga. Operele lui Constantin Cantacuzino. București. 1901, p. 132.

a desnaţionaliza populaţia cehă au avut ca rezultat trezirea instinctului de conservare a poporului şi stimularea energiei lui naţionale, care se manifestă şi prin traduceri.

Cele dintâi scrieri în limba cehă apar încă înainte de secolul al XIII-lea sub forma de glose. Iar în veacul al XIII-lea au existat cântece religioase versificate («Ostrovská píseň», «Píseň Kunhutina»)[1]).

Pe la anul 1300 se începe o adevărată mişcare literară, care se manifestă în fel de fel de traduceri şi adaptări din literatura medievală în limba cehă. Se dau în limba acestui popor povestiri şi drame religioase, unele prelucrate în versuri. Tot în acest veac se transplantează şi mai multe romane cavalereşti şi povestiri populare, ca: Alexandria, Varlaam şi Ioasaf şi altele[2]). Tot atunci apar şi cronici cu tendinţe naţionaliste, se scriu şi opere originale cu conţinut didactic şi moral-filosofic.

In acelaşi secol se traduc toate cărţile Sfintei Scripturi, care adunate la un loc la 1400 formează întreaga Biblie[3]). Textul acestei Biblii a fost corectat şi în felul acesta a apărut o a doua redacţie. S'au păstrat numeroase còpii ale Bibliei din primele două decenii ale secolului al XV-lea[4]). O serie de scriitori originali, ca Jan Milici, Matei din Ianov, nobilul cavaler Tomas Ştitnyi, Jan Smil Flaşca şi alţii prin operele lor, scrise în limba cehă cu mult înainte de Hus, pun baze serioase începutului literaturii naţionale cehe.

Este drept, că Jan Hus recomandă citirea cărţilor sfinte şi susţine ca în biserică să se cânte imnuri religioase în limba cehă. O bună parte a operelor lui este scrisă în limba cehă. Cu toate acestea mişcarea provocată de el n'a contribuit decât foarte puţin la desvoltarea literaturii naţionale a Cehilor.

Şi atunci se pune întrebarea: dacă mişcarea husită prin caracterul ei iniţial n'a avut efecte simţitoare din punct de vedere literar acolo, unde această mişcare s'a manifestat din plin, atunci de ce ar fi putut să provoace cele dintâi traduceri la noi, unde mişcarea husită a fost aproape inexistentă?

---

[1]) Я. Якубец—Д. Новак. *Op, cit.*, p. 20.
[2]) *Ibidem*, pp. 21—52.
[3]) *Ibidem*, p. 67.
[4]) *Ibidem*, pp. 67—68.

Nici la Polonezi, unde husitismul pătrunde și unde avea un teren favorabil pentru a prinde și a se desvolta, Polonezii fiind catolici, husitismul n'a dus la o mișcare literară în felul celei, care, după ipoteza lui N. Iorga, a avut loc la noi. Scrieri cu caracter religios apar la Polonezi încă din secolul al X-lea (cântecul religios « Bogurodzica », care se atribue Sf. Wojcech), iar predici religioase scrise în limba poporului se găsesc prin jumătatea secolului al XIV-lea. Pe timpul lui Jan Hus, literatura națională poloneză era în plină desvoltare. De altfel, istoricii literaturii poloneze nu atribue niciun rol mișcării husite în istoria literaturii poloneze [1]. Posibil, după cum afirmă unii cercetători [2], ca husitismul să fi provocat traducerea unor cărți sfinte în limba ungară, traduceri care se fac în secolul al XV-lea, dacă acest fapt nu este o simplă coincidență, sau nu se datorește călugărilor franciscani, cari desfășură o operă de vulgarizare a Sf. Scripturi. Dar apariția unor cărți sfinte în limba poporului la Unguri încă nu este o dovadă, că husitismul a provocat și la noi același efect.

* * *

Din cele constatate mai sus reiese clar, că teoria husită este o construcție logică frumoasă, dar care nu are la temelia ei fapte și dovezi materiale, ci simple presupuneri.

Rămâne să amintim foarte sumar câteva păreri, care n'au avut răsunet în istoria literaturii noastre. Astfel, prof. I. Bianu, credea că traducerile primelor noastre texte s'au ăcut în mănăstirile din Moldova pentru « instrucție teologică » a călugărilor, pe la sfârșitul secolului al XV-lea [3]. S'au făcut încercări de a pune apariția celor dintâi texte ale noastre în legătură cu deșteptarea spiritului național. A. Metroniu, constatând că în apus au avut loc mișcări religioase, ca aceea a lui Wycleff și Jan Hus, afirmă că aceste

[1]) V. Ign. Chrzanowski. *Historja literatury niepodleglej polski.* Warszawa, 1920. Aleksander Brückner. *Dzieje literatury polskiej Wzarysie.* Warszawa, Ed. 3-a, 1921, vol. I—II.

[2]) Dr. Thot Szabó Pal, *A cseh huszita mozgalmak és uralomtörteneie Magyarorszdgou.* Budapesta. 1917.

[3]) I. Bianu. *Introducerea limbii românești în biserică.* Discurs de recepțiune. București, 1904, p. 6.

mişcări n'au avut efecte la noi. In legătură cu aceste mişcări se fac traduceri în limbile naţionale la toate popoarele creştine. Maramureşenii, supraveghiaţi mai slab de către autoritatea bisericească, s'au lăsat cei dintâi «*înrâuriţi de aceste curente naţionale şi au devenit iniţiatorii mişcării de traducere*» [1]). T. Palade într'un studiu bine documentat din punct de vedere istoric, crede că influenţele catolică şi husită n'au putut provoca cele dintâi scrieri româneşti, şi că aceste scrieri se datoresc «*unui curent vulgar românesc, care tindea la întrebuinţarea limbii noastre în cele bisericeşti încă din secolul al XIV-lea... iar influenţele externe — catolică, husită sau luterană — n'au făcut decât să-l alimenteze dându-i un impuls mai mare*» [2]).

In studiul bine documentat, despre care am vorbit mai sus, prof. M. Şesan [3]), după ce respinge teoriile mai răspândite cu privire la începutul scrisului în limba română, examinează împrejurările istorice care au dus la primele traduceri. Analizând unele scrieri, cum este Psaltirea Scheiană, şi făcând unele incursiuni interesante în domeniul teologiei, ajunge la următoarele concluzii:

«*Primele începuturi ale scrierii româneşti s'au putut face numai dintr'un îndemn intern sufletesc, dintr'o necesitate adânc simţită a vieţii religioase, care cerea neapărat înveşmântarea cuvântului dumnezeiesc în limba poporului*» [4]). Traducerile s'ar fi făcut în Moldova, la mănăstirea Moldoviţa, de către călugări ortodocşi, în prima parte a domniei lui Alexandru cel Bun, poate între anii 1402 şi 1418 [5]).

Studiul prof. M. Şesan aduce de sigur lumini nouă la rezolvirea problemei originii textelor noastre vechi. Acest studiu răstoarnă încă odată netemeinicia ipotezelor emise mai înainte. Cât priveşte părerea prof. Şesan relativ la cauzele care au determinat apariţia textelor vechi româneşti, la

---

[1]) A. Metroniu. *Incercări asupra evoluţiei literaturii vechi*, «Convorbiri literare», 1913. Nr. 4, p. 414.

[2]) T. Palade. *Când s'a scris întâi româneşte.* Arhiva (Iaşi), anul XXVI, 1915, Nr. 9—10, p. 245.

[3]) Milan P. Şesan. *Op. cit.*

[4]) *Ibidem*, p. 132.

[5]) *Ibidem*, p. 138.

locul și timpul traducerilor, aceasta este tot atât de șubred întemeiată, ca și ipotezele pe care le-am examinat. Din această teorie se poate admite numai ipoteza, că traducerile primelor noastre texte se fac nu dintr'un îndemn extern, ci dintr'o necesitate a vieții interne.

* * *

In cursul de istoria literaturii vechi pe care l-am ținut la universitatea din București în anul școlar 1938—1939, examinând teoriile cunoscute cu privire la începuturile literaturii noastre scrise, am constatat lipsa de baze serioase la aceste teorii. Apelând la alte laturi ale problemei, mi-am permis să fac unele presupuneri, pe care le voiu expune mai departe.

Am văzut că aproape toți filologii și istoricii literaturii noastre vechi, constată că locul unde s'au făcut primele noastre traduceri este ținutul Maramureșului. Pentru acest fapt se aduc mai multe argumente filologice, printre care principalul este fenomenul rotacismului și unele ungurisme. Pe de altă parte, toate textele noastre vechi sunt traduse din limba slavă. Aceste două concluzii ne fac să vedem în ce împrejurări culturale și istorice a trăit populația românească din Maramureșul acelei vremi.

Leagănul începuturilor dinastiilor noastre voevodale și a emigranților români coborîtori în Moldova, Maramureșul și-a avut soarta lui în desvoltarea istorică a neamului românesc. Vechile hotare ale acestei regiuni, locuite din vremuri străvechi de Români, erau cu mult mai întinse, cuprinzând în cadrul lor între altele și o bună parte din Rusia subcarpatică [2]). Intr'o monografie postbelică apărută în Cehoslovacia [3]) cu privire la Rusia subcarpatică se dau denumirile de astăzi ale tuturor satelor din această provincie, între care foarte multe sună românește, ca de exemplu: *Brusturi*, *Dracina*,

---

[1]) Ștefan Ciobanu. *Istoria literaturii române vechi.* București, 1938—1939, pp. 413—488, curs litografiat.

[2]) S. Reli. *Biserica ortodoxă română din Maramureș în vremurile trecute.* Cernăuți, 1938, p. 7.

[3]) *Podkarpatská Rus*, sub redacția lui Jos. Chmelaž—Stan. Clima-Iar. Nečas. Praha, 1923.

Săliştea, *Izvor*, *Sârma*, *Negrovo*, *Poiana*, *Bucovăţ*, *Rostoaca*, *Volovăţ*, *Ceapa*, *Cumnata*, *Crăsnişoara*, *Tereşul*, *Buştean* şi altele [1]). De sigur că multe din satele astăzi cu denumiri slave sau ungureşti, au fost schimbate din româneşte, cum a fost cazul cu centrul puternic de vieaţă naţională şi religioasă *Peri*, care este transformată în Gruşeva ucrainiană; se ştie că şi în zilele noastre în această provincie locueşte o parte de Români, numărul cărora pe la 1920 s'ar fi ridicat la 11.724 de suflete [2]). Coloniştii ruşi, cari încep să populeze teritoriul Rusiei subcarpatice, după unii cercetători, prin secolul al IX-lea [3]), iar după alţii, mai verosimil, între anii 1299 şi 1307 [4]), au dat peste Români cari erau stabiliţi acolo de mai înainte şi cari îşi aveau organizaţiile lor politice ca pe întreg teritoriul locuit de Români. In secolul al XIII-lea procesul de colonizare se intensifică sub presiunea năvălirii Tătarilor [5]), care-i face pe Ruşii din regiunile de miazăzi să se refugieze în munţii Carpaţilor, invadând şi teritoriul de atunci al Rusiei subcarpatice. Pe la sfârşitul secolului al XIV-lea vine un nou val de Ruşi din regiunile Podoliei, sub conducerea prinţului lituanian Iug Coriatovici. Atât Rusia subcarpatică, cât şi cnezatele moldoveneşti din Maramureş, care se bucurau în sec. al XIV-lea de independenţă politică şi administrativă [6]), cad sub suzeranitatea regilor Ungariei. Politica suveranilor Ungariei faţă de voevozii români, precum şi infiltrarea elementului rus sau rutean în părţile de Nord ale Maramureşului a determinat, după cum se ştie şi, emigrările unei părţi de Români din Maramureş, cari pun temelie principatului Moldovei [7]).

Toate aceste împrejurări creează anumite condiţiuni istorice, geografice şi culturale, de convieţuire între populaţia românească rămasă în Maramureş şi între Rutenii din Rusia subcarpatică. Şi unii şi alţii sunt ortodocşi; şi unii şi alţii

[1]) *Podkarpatská Rus*, pp. 195—206.
[2]) *Ibidem*, p. 21.
[3]) Д-р Василь Пачовський. Срібна земля. Львів. 1938, p. 21.
[4]) *Prof. Alexandru Filipaşcu*. Istoria Maramureşului. Bucureşti, 1940, p. 39.
[5]) *Podkarpatská Rus*. *Op. cit.*, p. 88.
[6]) Al. Filipaşcu. *Op. cit.* p. 36.
[7]) S. Reli. *Op. cit.*, p. 13.

ceva mai târziu se găsesc sub amenințarea propagandei catolice (anii 1301—1526)[1]; și unii și alții se găsesc sub aceeași stăpânire politică. Emigrările unei părți din Românii maramureșului în Moldova «slăbesc puterea» de rezistență a celor rămași acolo, dar nu-i desființează[2].

Din știrile care s'au păstrat se vede că elementul românesc din Maramureș, în granițele lui de atunci, juca un rol însemnat în vieața culturală și politică. Actele vechi în limba ruteană semnalează, că pe teritoriul Rusiei subcarpatice se găsesc locuitori cari vorbesc «limba valahică»[3]. In bibliotecile din Rusia subcarpatică, se găsesc manuscrise din secolele XVI-XVII-lea în limba slavă bisericească, scrise cu ortografia medio-bulgară, care, se crede, că ar fi de proveniență moldovenească[4]. Cea mai veche Psaltire din Muncaci, scrisă în limba slavă pe teritoriul Rusiei subcarpatice, este dela începutul secolului al XV-lea. Ea este de aceeași proveniență moldovenească[5].

Cu timpul se formează o nobilime românească din «cneji» sau «voevozi» maramureșeni, cari conduc vieața politică și culturală a ținutului în cadrul statului ungar. Din contactul cu Ungurii și cu Rutenii, cari își afirmă tot mai mult prezența lor în Rusia subcarpatică, voevozii români, trecuți printr'o școală politică plină de lupte și de frământări, devin oameni de energie și de inițiativă. Astfel vedem că voevodul Dragoș împreună cu fiul său Sas pun stăpânire pe Moldova, pe care o supun suzeranității ungare. In anul 1359 acești voevozi așezați în Moldova sunt izgoniți de către voevodul Bogdan, tot din Maramureș, care rupe orice legătură cu coroana Ungariei[6]. Fiii lui Sas, Balc (Balica) și Dragu, sunt răsplătiți de către regele Ungariei pentru serviciile aduse lui, prin acordarea de sate și moșii.

---

[1] Д-р Василь Пачовський. *Op. cit.*, p. 30.
[2] Al. Filipașcu. *Op cit.* p. 55.
[3] А. Петровъ. Статьи объ Угорской Руси. Записки историко-филологическаго факультета импер. С. Петербургскаго университета. Приложеніе къ LXXXI части. С. Петербургъ, 1906, p. 10.
[4] *Ibidem.*
[5] *Podkarpatská Rus*, p. 151.
[6] N. Iorga. *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, vol. III. Buc., 1937, pp. 241—260.

Maramureşul unde se încrucişau trei naţionalităţi — Români, Unguri şi Ruteni — şi unde dela începutul secolului al XIV-lea catolicismul dă luptă în contra ortodoxismului, acest centru, cu o vieaţă politică atât de animată, avea şi o vieaţă religioasă intensă. In cuprinsul ţinutului Maramureş în vechime se găsesc 14 mănăstiri ortodoxe, dintre care unele sunt din secolul al XIV-lea [1]). In aceste mănăstiri pulsează aceeaşi vieaţă culturală, ca şi în restul provinciilor româneşti. Aici se transcriu cărţile vechi, rămase din secolul XV—XVII; şi tot aici se pregătesc viitorii clerici.

Un rol însemnat în vieaţa culturală a Românilor din Maramureş şi din Rusia subcarpatică îl joacă mănăstirea Peri. Se crede că ea a fost înfiinţată de către Sas-Vodă. Fiii acestui voevod, Balc şi Dragu închină această mănăstire Patriarhatului de Constantinopol. Din actul ce s'a păstrat din anul 1391, se vede că mănăstirea Peri, a fost declarată stavropighie, adecă dependentă direct de patriarhat. Stareţul mănăstirii capătă drepturi de a administra bisericile din ţinutul Maramureşului şi din vecinătate, drepturi pe care le păstrează mai bine de o sută de ani [2]).

In felul acesta, Mănăstirea Peri capătă o importanţă deosebită, devenind un fel de citadelă a ortodoxismului, ameninţat de către catolicism. Până în anul 1491 nici Rutenii din Rusia subcarpatică nu aveau episcop [3]).

Afacerile bisericeşti ale acestui ţinut erau girate, în partea din spre răsărit — de episcopii ortodocşi din Suceava, iar în acea din spre apus de episcopii ortodocşi de Przemysl (Galiţia) [4]). Desigur, că rolul episcopilor era de a hirotonisi preoţi, drept pe care nu-l aveau stareţii dela mănăstirea Peri. Administrarea bisericilor, numirea de preoţi şi deschiderea de biserici cade în competenţa egumenului acestei mănăstiri. Cu alte cuvinte, mănăstirea moldovenească Peri îşi întinde jurisdicţia asupra bisericii ortodoxe nu numai a celei româneşti,

---

[1]) S. Reli. *Op. cit.*, pp. 136—139. *Podkarpatská Rus*, p. 151. Д-р Василь Пачовський. *Op. cit.*, p. 34. D-l Paciovschii afirmă că egumenul mănăstirii avea dreptul să deschidă biserici şi să numească preoţi.

[2]) *Ibidem*, p. 34.

[3]) *Podkarpatská Rus*, p. 96.

[4]) *Ibidem*.

ci și a celor rutene din Rusia subcarpatică. De reținut că pe lângă această mănăstire, a existat «cea dintâi școală teologică»[1]), adecă o școală pentru pregătirea preoților. Pe la sfârșitul secolului al XV-lea ar fi existat și o tipografie, la care ar fi lucrat cel dintâi maestru tipograf de cărți slave Fiol Schweipolt, care se ascunde la această mănăstire de persecuțiile autorităților catolice din Cracovia[2]). Această știre însă nu se confirmă. Din secolul al XVII-lea s'au păstrat date indirecte, care dovedesc, că în a doua jumătate a acestui veac ar fi existat o tipografie, unde s'au tipărit, pe lângă cărți slavonești și cărți românești, și anume un «Molitvelnic» și o «Evanghelie», tipărite în anul 1696[3]). Cărțile însă nu s'au păstrat; toate edițiile, ca și tipografia ar fi fost distruse în timpul unei răscoale țărănești din Ungaria[4]).

Unii din cercetătorii ucrainieni susțin că această mănăstire ar fi fost dela înființarea ei în mâinile Ucrainienilor[5]), și servea interesele tuturor ortodocșilor. Din niște documente contemporane se vede, că episcopul ucrainian din Muncaci, Ioan, încearcă în 1491 să pună mâna pe această mănăstire, dar nu reușește. Egumenul moldovean Ilarie, obține reconfirmarea drepturilor vechi ale mănăstirii. Deci în secolul al XV-lea și al XVI-lea mănăstirea se găsea în mâinile Moldovenilor. Nu este exclus ca mănăstirea Peri să fi intrat pe mâinile Ucrainienilor, aceasta însă se putea întâmpla târziu, poate chiar pe la sfârșitul secolului al XVII-lea. Sunt indicații că aici ar fi fost tipărite cărți românești, iar unii învățați ucrainieni, afirmă că la Mănăstirea Peri ar fi existat o tipografie «ucrainieană și românească»[7]).

Din toate aceste date rezultă, că Mănăstirea Peri era centrul vieții culturale și religioase a Românilor și în genere a

---

[1]) Д-р Василь Пачовський. *Op. cit.*, p. 34.

[2]) Проф. Ів. Огіенко. Историія украінського друкарства. т. I. Львів. 1925, p. 152. S. Reli. *Op. cit.*, p. 139. Д-р Василь Пачовський. *Op. cit.*, p. 34. А. Петровъ. Первый печатный памятникъ угрорусскаго нарѣчія. С. Петербургъ. 1908, p. 101.

[3]) *Podkarpatská Rus. Op. cit.*, p. 151. S. Reli. *Op. cit.*, p. 139.

[4]) Ів. Огіенко. *Op. cit.*, pp. 153—154.

[5]) *Ibidem.*

[6]) S. Reli. *Op. cit.*, pp. 65—67.

[7]) Ю. Жатковичъ. Rev. „Науковий Збірник“. Львив. 1906, p. 157.

ortodocşilor din Maramureş şi din Rusia subcarpatică. În timpul când se intensifică propaganda catolică, care culminează prin unirea formală a bisericii ortodoxe cu cea dela Roma, din anul 1649 [1]) această mânăstire îşi păstrează caracterul naţional şi religios. Mănăstirea Peri, ca şi populaţia moldovenească ortodoxă, continuă să reziste [2]).

In Maramureş, încă înainte de secolul al XV-lea, se creează un mediu bilingv, aşa cum se întâmplă în regiunile locuite de două sau mai multe naţionalităţi. Cele câteva sate rutene, ce s'au păstrat în Maramureş vorbesc şi astăzi două limbi: ruteană şi română. Pe de altă parte, populaţia românească din Maramureş menţine legăturile cu Moldova, în special cu Suceava şi chiar cu Ţara Românească [3]). De sigur, că în Maramureş cu o vieaţă culturală intensă, caracterul culturii era acelaşi, ca în Ţările Româneşti. Aceeaşi cultură slavă, intensificată prin prezenţa Rutenilor, aceeaşi tradiţie grafică şi aceleaşi năzuinţe de a-şi afirma naţionalitatea. In secolul al XV-lea, care ne interesează pe noi, Românii erau superiori Rutenilor sub raportul cultural, căci cultura ruteană chiar în Ucraina începe să se afirme abia pe la sfârşitul secolului al XVI-lea. Se ştie că Rutenii din Rusia subcarpatică, ca şi din alte părţi, împrumută întreaga noastră terminologie pastorală [4]), împrumută multe cuvinte din limba noastră [5]); la ei se strecoară chiar unele forme rotacizante [6]), — fapte care dovedesc că Românii aveau iniţiativa în materie de cultură. Acest concurs de împrejurări istorice, culturale şi geografice creează din Maramureş o regiune favorabilă unei acţiuni de traduceri de texte româneşti, aşa cum ea s'a manifestat la noi. Pe de o parte, Românii simţeau nevoia de a cunoaşte aici limba slavă bisericească mai mult ca oriunde, iar Rutenii cari locuiau alături de Români, aveau nevoie să cunoască limba românească. Limba vorbită a poporului nostru

---

[1]) Axel Schidt. *Ucraine Land der Zukunft.* Berlin, 1939, p. 176.
[2]) Д-р Василь Пачовський. *Op. cit.*, p. 37.
[3]) S. Reli. *Op. cit.*, pp. 72, 141 şi altele.
[4]) N. Iorga, *Histoire des Roumains*, vol. III, pp. 244—245.
[5]) *Ibidem.* V. Şt. Ciobanu. *Din legăturile culturale româno-ucrainiene.* Bucureşti, 1938, p. 17.
[6]) I. A. Candrea. *Psaltirea Scheiană.* Vol. I. Bucureşti, 1916, p. XC.

era cunoscută de mulți Ruteni, și invers, mulți din Români cunoșteau limba ruteană. Deci apariția celor dintâi texte românești tocmai în Maramureș, nu poate fi o surprindere pentru nimeni. Acolo, unde lupta dintre naționalități era mai aprigă și unde ofensiva slavonismului era mai puternică, acolo trebuia să se facă cele dintâi traduceri ale cărților sfinte.

Să vedem care au fost motivele, ce au determinat începuturile traducerilor de texte în românește. Aproape toate teoriile cu privire la cele dintâi texte românești ar vrea să vadă în traducerile modeste, ce s'au păstrat, un act complicat care rezultă dintr'o propagandă organizată și susținută, în cele mai multe cazuri din afară, sau dintr'o izbucnire neașteptată a unei conștiințe naționale. Inceputul scrisului românesc însă este cu mult mai simplu, după cum sunt simple și traducerile care s'au păstrat.

Secolul al XV-lea a fost un secol hotărîtor în vieața mai multor popoare. La toți vecinii noștri începe să pulseze o vieață națională, se trezește un curent de redeșteptare a popoarelor. După cum am văzut din cronicele noastre slavonești, Românii sunt conștienți de originea lor etnică și de drepturile lor. Ei își apără cu dârzenie țara, neamul și credința; ei urăsc tot ce este străin și ce este neortodox. Iar sub raportul cultural, am constatat că Românii din secolul al XV-lea erau perfect de bine pregătiți pentru a scrie în românește: exista o tradiție grafică pe tot întinsul teritoriului românesc, exista și un corp de cărturari bine pregătit și cunoscător și al limbii slave. Versiunea, că traducerile noastre s'au făcut în secolul al XVI-lea, nu este motivată prin nimic. Este cunoscută informația din surse contemporane, că jurământul omagial al lui Ștefan cel Mare din anul 1484 către regele Poloniei, Casimir, a fost conceput în românește și tradus în limba latină, pe atunci oficială la curtea regilor Poloniei. Această mărturie sună în felul următor: *haec inscriptio ex valachico in latinum versa est.*

In același an niște negustori poloni obțin dela sultanul Baiazid un permis de a trece prin Moldova (salvconduct), permis ce a fost scris în românește: « *idiomate valachico scriptus* », după cum mărturisește o informație. Din anul 1495 ne parvine o știre, că un preot a fost angajat de către Sașii din Sibiu pentru a scrie în românește niște scrisori.

Niciuna din aceste scrisori nu s'a păstrat. Primul document scris în românește este cunoscuta scrisoare a boierului muntean Neacșu către judele Brașovului Hanăș Begner. Această primă scrisoare în românește este perfect închegată ca limbă, cu un vocabular și cu o legătură logică și sintactică. Scrisoarea este clară și energică prin expresivitatea ei. La începutul ei se păstrează formula de politeță slavă pentru a se adresa cuiva: anume se repetă cuvântul « ipac » (și iară). Cuvintele din scrisoare sunt despărțite unele de altele, ceea ce ne dovedește că exista o tradiție ortografică românească. Literele care adeseori produc confuzie (ъ = ă, ѣ = ea, ꙗ = ia) sunt plasate la locul lor. Intrebuințarea literelor џ și ↑, caracteristice pentru scrierea veche românească, este consecventă și dreaptă („↑пъратꙋл", „↑ сꙋс" „↑ ажꙋтор", ↑целепть", „мeџiaш", „џенере"). In toată scrisoarea se simte o mână sigură, stăpână pe anumite norme ale scrisului românesc. Acest fapt ne confirmă încă odată, că pe vremea boierului Neacșu, exista o tradiție grafică bine cunoscută de către cărturarii de atunci.

Pe lângă considerațiile de ordin filologic și istoric, care s'au adus în favoarea părerii, că textele noastre vechi din Sf. Scriptură au fost traduse în românește prin secolul al XV-lea, adăugăm și următoarele: Litera џ (ge, gi), care nu are sunetul corespunzător în limba veche slavă și care se întâlnește atât de frecvent, în scrierea românească, apare în ortografia din țările noastre înainte de textele românești, care s'au păstrat în còpii din secolul al XVI-lea. Această literă, care derivă din litera alfabetului vechiu slav „ц" și care trece la noi dela Sârbi, apare în documentele noastre slave, acolo unde denumirile românești au nevoie de această literă. In actele noastre dela prima jumătate a secolului al XV-lea, litera џ nu figurează. De exemplu, în documentele slave muntenești, cuvântul Argeș se scrie în mod consecvent

Аргышъ sau Аргишъ [1]), Vama dela Genune, donată de către Mircea cel Bătrân Mănăstirii Cozia, se numeşte « Ghenune », „вама ѿт генѹне“ [2]). « La Giurgiu » — оу Гюргевѣ [3]), etc. Acelaşi lucru îl observăm şi în documentele moldoveneşti, unde *ge*, *gi* este redat prin *j*: Жюрже, Жѹмътатевич [4]), etc.

La începutul jumătăţii a doua a secolului al XV-lea, în cuvintele de origine românească începe să apară џ, care corespunde pronunţării noastre. Primul document în care se găseşte, după constatările noastre, litera џ este actul dela 8 Dec. 1454, prin care se acordă nişte privilegii câtorva sate, ce aparţin mănăstirii Neamţul. Aici citim: „где был барбъ џамыръ“ (« unde a fost Barbă Geamănă ») [5]). După aceasta litera џ apare în mai multe acte aproape consecvent. Astfel în cuvântul Giuratul „Џоуратѹл“, [6]), « obârşia Largiei » — „на обыршіи Ларџіеі“ [7]); « Cergeni » — „Черџень“ [8]); « Giosani » — « Џosanï » [9]); « Giumătate », « Argeş », « Giurgiu ».

De aici tragem concluzia că în a doua jumătate a secolului al XV-lea scrisul românesc era bine cunoscut; cărturarii noştri ştiau să redea în actele slave cuvintele noastre aşa cum se scriau în această limbă. Ei întrebuinţau litera pe care o foloseau în scrisul românesc.

Aceeaşi semnificaţie ar putea s'o aibă şi a doua literă caracteristică alfabetului românesc ꙟ. S'a crezut că această literă apare pentru prima dată într'un document slav de origine românească din anul 1442 [10]); se bănueşte însă, că acest document ar fi o copie mai târzie [11]), astfel că susnu-

---

[1]) P. P. Panaitescu. *Documentele Ţării Româneşti*. Bucureşti, 1938, pp. 40, 43, 162 şi altele.
[2]) *Ibidem*, p. 108.
[3]) *Ibidem*, p. 55.
[4]) M. Costăchescu. *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*. Iaşi, 1932, vol. I, pp. 8, 13, 14, etc., 47, 56 etc.
[5]) M. Costăchescu. *Documentele moldoveneşti*, vol. II, p. 517.
[6]) I. Bogdan. *Documentele lui Ştefan cel Mare*. Bucureşti, 1913, vol. I, p. 191.
[7]) *Ibidem*, p. 136.
[8]) P. P. Panaitescu. *Op. cit.*, p. 288.
[9]) Al. Ştefulescu. *Documente slavo-române relative la Gorj*. Târgu-Jiu, 1908, p. 27.
[10]) Ilie Minea. *In legătură cu originea literii ꙟ la noi*, « Cercetări Istorice », VIII—IX, 1933, p. 271.
[11]) D. Bogdan. *Recensie asupra articolului de mai sus a lui Minea*, în « Revista Istorică Română », 1934, vol. IV, pp. 339—341.

mita literă apare abia într'un document din anul 1499 [1]). Este și explicabil, căci sunetul corespunzător acestei litere se poate reda prin alte litere din alfabetul cirilic, pe când litera ꙥ redă un sunet specific românesc.

Deci și această mică informație ne îndreptățește să credem, că cele dintâi texte românești păstrate în còpii se traduc în secolul al XV-lea, secol în care Românii din Maramureș sunt angajați într'o activitate culturală și bisericească destul de intensă. Ce se urmărea prin aceste traduceri?

* * *

Am mai vorbit că cele dintâi cărți sfinte care au fost îmbrăcate în haină românească au fost Psaltirea și Faptele Apostolilor, care s'au păstrat în còpii manuscrise de mai târziu, și Evangheliarul, a cărui original nu s'a păstrat, dar care a fost tipărit de către C o r e s i în anul 1560 de pe un manuscris, copie sau original al unei traduceri mai vechi [2]). Acestea sunt cărțile fundamentale ale bisericii ortodoxe; ele însă nu sunt cărți de ritual, adecă pentru întrebuințare la serviciul divin. Textul evangheliei, nu este împărțit după « citirile » Evangheliilor la Dumineci și sărbători, ca în Evangheliile așa zise « Apracos », întrebuințate în biserică. Evangheliarul lui C o r e s i este o Tetroevanghelie, în care se redau scrierile complete a celor patru evangheliști, cu împărțirea în versete și capitole. Faptele Apostolilor se împart în « zaceale », ca în Noul Testament, însă fără indicația zilelor, când se citesc în biserică. Același lucru se observă și în textul Psaltirii. Cu alte cuvinte, aceste cărți erau destinate pentru lectură particulară, iar nicidecum pentru citirea lor în biserică la anumite sărbători.

In biserica ortodoxă cunoașterea Evangheliei, Psaltirii și a Faptelor Apostolilor forma baza culturii religioase a preoților. Soborul clericilor din biserica rusă din anul 1551, convocat pentru îndreptarea stărilor de lucruri din această biserică, constată nepregătirea completă a preoților, și ia hotă-

[1]) *Ibidem*, p. 340.
[2]) N. D r ă g a n u. *Un pasaj din Evangheliarul dela 1560—1561 al lui Coresi rău înțeles până acum.* « Dacoromania », vol. I, p. 351.

rîre să se dea o deosebită atenție textului Evangheliei, Psaltirii și a Faptelor Apostolilor [1]. Arhiepiscopul Novgorodului Ghenadie, pe la sfârșitul secolului al XV-lea, se plânge că doritorii de a ocupa posturile de preoți, prezentându-se la un fel de examene, nu știau să citească Evanghelia, Apostolul și Psaltirea [2]. In școalele de pe lângă eparhii și mănăstiri pentru pregătirea preoților, «*primele cărți de citit și studiat erau Psaltirea și Ceaslovul... După aceasta urmează Apostolul și Evanghelia*» [3]. Este de notat, că Ceaslovul se compune tot din psalmi, la care se adaugă și câteva rugăciuni, — toate ordonate însă după anumite momente pentru a fi citite și în biserică. Acelaș Ghenadie, arhiepiscop al Novgorodului, credea că acei cari știu bine să citească chiar numai Psaltirea sunt apți pentru a intra în rândurile clerului [4]. Aceleași cărți se întrebuințau în vechime în lumea ortodoxă și pentru instrucția tineretului boieresc. După ce elevul era inițiat în «alfabet», și în citirea câtorva rugăciuni, pe care le învăța pe de rost, «*venea la rând Psaltirea, după aceea Faptele Apostolilor și în sfârșit, în cazuri rare, Sf. Evanghelie*» [5].

Că primele texte religioase românești urmăreau scopuri didactice, se vede și din următorul fapt, după noi de o mai mare importanță.

Cea mai răspândită carte religioasă în lumea ortodoxă din vechime, era Psaltirea. Pe lângă Psaltirea obișnuită erau și Psaltiri interpretate sau «comentate», Psaltiri «de ghicit» precum și Psaltiri didactice (ucebnaia), care se întrebuințau în școale, pentru pregătirea clerului. Asemenea Psaltiri aveau o mare răspândire la Slavii de răsărit. De pe aceste Psaltiri

---

[1]) С. В. Пѣтуховъ. Русская литература. Древній періодъ. Петроградъ. 1916, p. 103.

[2]) М. Довнаръ-Запольскій. Русская исторія въ очеркахъ и статьяхъ. Т. III. Кіевъ 1912, p. 514. А. Н. Пыпинъ. Исторія Русской литературы, т. I. С. Петербургъ 1911, pp. 230—231.

[3]) М. Довнаръ-Запольскій *Op. cit.*, p. 17.

[4]) V. Енциклопедическій Словарь. Ф. Брокгаузъ-Ефронъ. С. Петербургъ. 1898, т. XXV, pp. 659—660.

[5]) Redacția prof. С. В. Рождественскій. Очеркъ исторіи народнаго образованія въ Россіи до эпохи реформъ Александра II. Педагогическая Академія. Москва, 1910, p. 11.

se învăța a citi, de pe ele se învăța limba greacă, textul grecesc fiind scris alături de cel slav. După înființarea tipografiei la Moscova, se tipăresc mai multe Psaltiri didactice (în anii 1629, 1631, 1632, 1634, 1638, 1640) [1]. Din secolul al XVI-lea în literatura românească s'a păstrat un număr important de texte ale Psaltirii, din care majoritatea sunt slavo-române. Astfel, în românește avem trei Psaltiri și anume: Psaltirea Scheiană, Psaltirea Hurmuzachi, ambele în manuscris, și Psaltirea lui Coresi, tipărită în anul 1570. In limbile slavă și română avem două Psaltiri tipărite, acea din anul 1577 a lui Coresi și Psaltirea editată la Brașov în anul 1588, care este «*o retipărire modificată a aceleia din anul 1577*» [2].

La acestea se adaugă și Psaltirile slavo-române în manuscrise și anume: 1. Psaltirea Voronețeană; 2. Un fragment dintr'o Psaltire slavo-română din secolul al XVI-lea, descoperit la biserica din Mehadia și publicat de către regretatul profesor N. Iorga [3]; 3. Psaltirea slavo-română din Bibl. Academiei Române, din secolul al XVI—XVII-lea, păstrată la cota 3465 și 4. Psaltirea slavo-română din secolul al XVI—XVII-lea din aceeași bibliotecă Nr. 4818, din care s'au păstrat primele 41 file. In această enumerare nu intră Psaltirea slavo-română a mitropolitului Dosoftei, tipărită în anul 1680, și o psaltire slavo-română comentată (comentariile sunt în românește), păstrată într'o copie-manuscris în Bibl. Acad. Rom. sub Nr. 2644, copie datată cu anul 1697, precum și alta din același an la Nr. 2604. Ele de sigur au fost întrebuințate tot pentru aceleași scopuri « de învățătură ».

Textul românesc din toate aceste Psaltiri, după cum s'a dovedit, în parte derivă din aceeași traducere [4]. Psaltirea slavo-română păstrată în manuscrisul din Biblioteca Academiei Române Nr. 3465 este o copie puțin modificată de pe

---

[1] И. Каратаевъ. Описаніе славяно-русскихъ книгъ. С. Петербургъ, 1883, p. 408 și altele.

[2] I. A. Candrea. *Psaltirea Scheiană*, vol. I, pp. LX—LXIII.

[3] N. Iorga. *Observații și probleme bănățene*. Academia Română. Studii și documente. Buc., 1940, planșa X—XVII.

[4] Despre Psaltirile Voronețeană și cele slavo-române din 1577 și 1578 și legătura lor cu Psaltirile românești, v. I. A. Candrea. *Op. cit.*, p. LXIX.

Psaltirea lui Coresi dela 1577, după cum se poate constata din fotografiile anexate la acest studiu [1]). Fragmentele din Psaltirea dela Mehadia, descoperită de către N. Iorga, derivă din aceeași sursă. Dăm câteva rânduri de text românesc din ea, comparându-le cu textul din Psaltirea Scheiană:

Psaltirea Scheiană. Ediția Bianu București, 1899, p. 154.

« Zeul zeilor Domnul grăi și chiemă pământul de răsăritul soarelui pără la apus. De Sion dulce frumseațea lui. Zeul aiave vire, Zeul nostru. Focu într'ănsu aprinde-se. Diîn pregiurul lui bure mare. Chiamă ceriul de sus. Și pământul se giudece oamerilor săi. Adurați lui prepodobnicii lui. Ce ziseră zisa lui de comăndari.

N. Iorga. *Observații și probleme bănățene*, pl. XV [2]).

Domnul dumnezâilor Dumnezâu grâi și chemâ pemeteanii. Dela răsâritul soarelui pânâ la Apus. Din Sionu frumseațea cuviinții lui. Domnul la arâtare va veni. Dumnezâul nostru și nu va tâcea. Foc naintea lui se va aprinde. Și pe împregiurul lui va fi vivor mare. Chemava ceriul de sus. Chemava îngerii să din în ceriu. Și pamântul va aleage oamenii săi. Adunați lui prea cuvioșii lui. Ceia ce svâtuirâ svatul lui de jrătve.

După cum vedem, textul din manuscrisul din Mehadia este modificat: arhaismele și rotacismele sunt înlăturate; unele slavonisme (« burea » - furtună, « prepodobnicii ») sunt înlocuite cu cuvintele noastre. Se vede însă aceeași țesătură, care denotă un original comun. Același lucru îl observăm ceva mai mult accentuat și în manuscrisul din Bibl. Academiei Române, Nr. 4818, care pare a fi puțin mai nou [3]).

[1]) A se vedea planșele Nr. I, II și III.

[2]) Planșa Nr. IV.

[3]) A se vedea planșele Nr. V, VI și VII. Psaltirea slavo-română din manuscrisul Nr. 4818 este trecută în catalogul-manuscris al Academiei Române, ca datând din secolul al XVII-lea. Atât scrisul cât și hârtia ne face să credem că această Psaltire este din secolul al XVI-lea.

Colaționăm două fragmente:

Psaltirea Scheiană, ibidem, p. 13.

Doamne nu cu urgia ta oblici mene. Nice cu măniia ta pedepsi mene. Miluiaște mâ Doamne că slabu sămtu. Vendecă-mâ Doamne că smentirâ-sâ oasele meale. Și sufletul mieu spâimăntă-se foarte. Și tu Doamne pâră căndu.

Intoarce Doamne izbâveaște sufletul mieu. Măntuiaște mâ dereptu mila ta...

Manuscrisul Nr. 4818, p. 11 v.

Doamne nu cu urgia ta vădi pre mene. Nice cu mănia ta certa pre mene. Miluiaște-mă Doamne că sămt neputincios. Tămăduiaște-mă Doamne că să spămăntară oasele meale. Și sufletul mieu să spămăntă foarte. Și tu Doamne pănă cănd.

Intoarnă Doamne și izbăveaște sufletul mieu. Mântuiaște măprintru mila ta... [1])

Textul acestui manuscris se apropie și mai mult de cel mai vechiu text românesc din Psaltirea Scheiană. Mai observăm un lucru: traducerea în Psaltirile slavo-române nu se face verset cu verset, ci alternează fraze scurte din versete, uneori compuse din două, trei cuvinte. Textul românesc este despărțit de textul slav, prin puncte mari roșii, uneori și cu inițiale în aceeași coloare. Comparați fila din care am citat rândurile de mai sus, din Psaltirea Scheiană (Ed. I. B i a n u, p. 13) cu aceleași rânduri din Psaltirea Nr. 4818 și veți vedea, că textul Psaltirii Scheiene are aceleași puncte și la aceleași intervale, ca în Psaltirea manuscris [2]). De aici deducem că Psaltirea Scheiană derivă dintr'un manuscris slavo-român, de unde s'a extras numai textul românesc. Cu alte cuvinte arhetipul Psaltirilor noastre din secolul al XVI-lea a fost o Psaltire slavo-română.

Psaltirile slavo-române nu pot fi întrebuințate nici pentru lectură particulară. Dacă textele românesc și cel slav ar fi fost așezate pe două coloane, ca în Psaltirea slavo-română a lui Dosoftei (1680), s'ar putea ușor citi și textul slav și cel

[1]) Planșele Nr. VI, VII.
[2]) Planșele Nr. V, VI și VII.

românesc. Însă întreruperile în mijlocul frazei și alternanța textelor slav și român împiedecă aceasta. Astfel, o lectură curentă a textului slav sau românesc devine imposibilă. Reproducem câteva versete din Psaltirea voronețeană:

„Възнесѫ тѧ б҃е мои ц҃рю мои. Ꙟрацꙋте дм҃неѕъꙋ мїеꙋ ши ꙟпъратꙋ мїеꙋ. И блавѧ имѧ твое в в҃кы и въ вѣкь вѣкà. Ши блавескоу нꙋмеле тъꙋ ꙟ вѣкꙋ ши ꙟ вѣкꙋ вѣкоуи. На каждо дн҃ь блавѧ тѧ. Ꙟн тоáте ѕиле блавескоу те...[1]).

In felul acesta este scris textul întregii Psaltiri în toate exemplarele slavo-române.

Este clar, că aceste psaltiri urmăresc scopul de a învăța limba, ie cea slavă, fie cea românească. In epoca în care se scriu și se copiază aceste texte, la noi, ca și în alte părți din țările ortodoxe, nu putea fi vorba de gramatică. Limbile străine se învățau sau prin graiu viu, sau prin texte paralele sau alternative. Cartea scrisă în felul acesta atingea două scopuri — se învăța limba și se studia textul Psaltirii. De asemenea cărți se simțea o mare nevoie, deoarece Coresi, care tipărise textul românesc al Psaltirii la 1570, găsește necesar să tipărească și o Psaltire slavo-română, iar cu câțiva ani mai târziu apare o nouă ediție a Psaltirii. De sigur, că prototipul tuturor psaltirilor noastre, și celor românești și celor slavo-române, a fost un text slavo-român, căci e greu de presupus ca un copist să fi avut la îndemână textul slav și textul traducerii lui în românește și să fi rupt câte o frază compusă din două-trei cuvinte din fiecare text ca să ne poată da un text slavo-român, așa cum îl avem noi. Textele românești au fost extrase dintr'o psaltire slavo-română. Psaltirea de sigur a fost cea dintâi traducere românească, de care se simțea multă nevoie pentru « treaba învățăturii », cum se spune în altă parte.

* * *

[1]) V. Planșa VIII.

Lăsând deocamdată la o parte împrejurările în care s'a putut face traducerea Psaltirii, ne reîntoarcem la celelalte texte vechi românești. In afară de Evangheliarul românesc dela 1560, mai apare o Evanghelie, care n'a fost studiată de ajuns. Este Evanghelia slavo-română păstrată la Petersburg, care s'a tipărit la Brașov, după cum se crede în anul 1580 (locul și data tipăririi nu sunt sigure), și din care a rămas un fragment. Din textul din această Evanghelie, care a fost publicat de către bibliograful rus Carataev [1]), reprodus și de către I. Bianu și N. Hodoș [2]), precum și din fotografia publicată de către S. Pușcariu [3]), se vede că textul românesc și cel slavonesc sunt așezate pe două coloane, în rânduri foarte scurte, care mai mult sau mai puțin, ca text, corespund unul altuia. In felul acesta ambele texte se pot citi mai ușor, decât dacă textele ar fi fost așezate în fraze alternative. Ce interes aveau editorii acestei cărți, având textul Evangheliei românești dela 1560 a lui Coresi, să dea o Evanghelie și cu text paralel slav? Evident, că ei aveau în vedere aceleași scopuri didactice.

A existat însă și o altă Evanghelie slavo-română, din care s'a găsit un fragment de pagină de către profesorul N. Iorga [4]) «*Ea nu seamănă de loc cu tipărirea cunoscută până azi a lui Coresi*» [5]). Din câteva zeci de cuvinte, dintre care unele fragmentare pe care le publică N. Iorga, se vede, că Evanghelia a fost scrisă în limba română și slavă cu text alternativ. Se crede că este o traducere maramureșeană din secolul al XVI-lea [6]).

S'a păstrat însă o perfectă Evanghelie slavo-română din secolul al XVII-lea, care este înregistrată în Biblioteca Academiei Române la cota 497. Aceasta este o copie făcută de către un oarecare Ionașcu din Coiceni(?), care se scuză,

---

[1]) И. Каратаевъ. Описанiе славяно-русскихъ книгъ. С. Петербургъ. 1883, pp. 205—206.

[2]) I. Bianu și N. Hodoș. *Bibliografia românească veche*, vol. I, pp. 80—81.

[3]) S. Pușcariu. *Istoria literaturii române. Epoca veche.* Sibiu, 1930, p. 79.

[4]) N. Iorga. *Un exemplar românesc al unei tipărituri Coresiene și o publicație coresiană nouă*, în «Almanahul Graficei Române», Craiova, 1926, pp. 28—30.

[5]) *Ibidem*, p. 29.

[6]) *Ibidem*, p. 30.

că n'a făcut « alte adăusături și flori », decât în măsura ce a «*putut priceape Sârbiia, numai (a) pus rumânie*» [1]); cu alte cuvinte copistul a îndreptat unele cuvinte românești. Manuscrisul poartă data anului 1677. Aici găsim date prețioase cu privire la menirea acestei Evanghelii. Copistul mărturisește că a scris cartea, «*când am fost în țara Oltului, la Unguri, de am învățat grămâtici*» [1]). Iar într'o criptogramă scrisă pe aceeași filă urmează: « Cine va citi aicia, dascal va fi » [2]).

Din aceste rânduri se vede clar, că Evanghelia slavo-română a fost scrisă pentru aceleași scopuri didactice, pentru pregătirea cărturarilor, și anume a gramaticilor și dascălilor.

Și în Evanghelia slavo-română, frazele slavonești scurte care nu coincid cu versetele încep cu literă inițială de coloare roșie; fiecare frază este urmată de traducerea ei românească, care se termină cu un punct mare roșu (chinovar). Aceste puncte nu sunt puse în legătură cu sensul sintactic al frazei, uneori n'au nici importanță logică. Am confruntat fragmente din textul acestui Evangheliar cu textul Evangheliei lui Coresi din anul 1560, și am constatat că această din urmă Evanghelie nu are punctuația ca în Evangheliile mai nouă, cu puncte la sfârșitul versetului și cu virgule, unde cer regulele gramaticale. Textul se desparte prin puncte, și aceste puncte sunt puse la aceleași intervale și chiar cu aceleași adnotări, ca în Evanghelia slavo-română. Redăm un fragment din textul, care se găsește și în Evanghelia tipărită la Brașov, în anul (probabil) 1588.

Evanghelia lui Coresi, 1560, 32 v.

« In vreamea aceia vine Iisus în laturea Tirului și Sidonului. (cu roșu: „Конецъ чътвръток"). Și adecâ muiarea den Hananeiu den ho-

Evanghelia sl.-rom. Nr.497, p. 69 v.

(In vremea aceia) să dusă în laturile Tirului și a Sidonului Конецъ четвертокъ. (Aici rândul de sus este trecut greșit). Și adecă o muiare

[1]) Manuscrisul Nr. 497, f. 239.
[2]) I. Bianu și R. Caracaș. *Catalogul manuscriselor românești.* Tomul II. București, 1913, p. 242.

tarâle acealea eși. (f. 33r). Și strigâ cătrâ el grâi. Miluiașce mă Doamne fiiul lui David. Că fata mea rău se drăceaște. El răspunse ei cuvânt. Și se apropiiară ucenicii lui rugal și grăia. Lasă încă strigă pre urma noastră. El răspunde zise. Nu sânt trimes numai cătră oile ce-s perite de în casele israililor. Ia vine și se închină lui și grăi Doamne ajută-mi. El răspunse zise ei. Nu e bine să iai pâinea feciorilor să dai câinilor...

apracă v greacă [1]). Din hotarăle acealea eși. Și strigâ cătră îns de grăi. Miluiaște-mâ fiiul lui David. Că fata mea rău să îndrăceaște. Iar el nu răspunsă ei nice un cuvânt. Și să apropiiară ucenicii lui, de-l rugară pre îns și grăiră. Slobozi-o pre însă că strigă după noi. Iar el răspunsă de zisă. Nu sint trimis numai cătră oile ceale pieitoare a casii lui izrail. Iar ia vini de i să închinâ lui și grăi, Doamne, agiută-mi. Iar el răspunsă de zisă. Nu iaste bine a lua pănea cuconilor și a o arunca cănilor [2]).

Observăm, că întreaga punctuație din ambele texte coincide. Copistul din anul 1677 păstrează, de sigur din manuscrisul pe care l-a avut la îndemână, punctuația veche, fapt ce ne întărește credința, că și Evanghelia lui C o r e s i dela 1560 derivă dintr'un prototip slavo-român, din care s'a extras numai textul românesc, păstrând intervalele frazelor slave și române. Este edificatoare în această privință remarca în limba slavă — конецъ четвертокъ — care se repetă în ambele texte.

Observăm de asemenea că și fragmentul din Evanghelia slavo-română din anul 1588 are aceeași punctuație [3]).

Din confruntarea de mai sus, de texte, se vede că și Evanghelia din anul 1677 derivă din aceeași traducere veche, trecută prin mai multe copii, din același arhetip care stă la baza Evangheliei lui C o r e s i. De altfel, este știut că textele vechi ale cărților sfinte, n'au suferit mari schimbări, întrucât biserica nu permitea. Textele se reînnoiesc, se

[1]) Din limba greacă: ἀπραξία — Stare bolnăvicioasă de inerție, de pasivitate.
[2]) V. Planșele Nr. IX și X.
[3]) S. P u ș c a r i u. *Op. cit.*, p. 79.

recteează ca limbă, dar nu se schimbă. Copiștii și tipografii țin seama de cuvintele profetului Isaia, pe care le citează Noul Testament al mitropolitului Ștefan (1648): « Să nu adăogați către cuvântul ce poruncesc eu voao, nece să luați ceva dintr'însul, ca să păziți poruncile Dumnezeului vostru, carele poruncesc eu voao » [1]).

* * *

O a treia carte, necesară pentru pregătirea preoților, *Faptele Apostolilor*, s'a păstrat într'o copie din secolul al XVI-lea, cunoscută sub denumirea de Codicele Voronețean. Diaconul Coresi tipărește în anul 1563 un « Apostol », aceleași fapte ale Apostolilor, cu împărțirea textelor în citiri (« Zacealo ») și capitole și cu indicația zilelor, când se citesc anumite capitole.

De pe la jumătatea secolului al XVII-lea, ni s'au păstrat două manuscrise cu « Faptele Apostolilor » scrise în slavonește și românește, după sistemul pe care l-am văzut în Psaltire. Unul din aceste două manuscrise (Biblioteca Academiei Române, Nr. 85), este scris de către Constantin, diacul din Vândăoani, care cere iertare pentru greșelile din carte, justificându-se în felul următor: « *Căci am fost tânăr la minte și neîntărit la înțălepciune, ca o corabie ce umblă prin adâncimile mării. In zilele binecredinciosului Io Vasile Voevod în anul 7154 (1646)* » (M-sul Nr. 85, f. 326).

Acest manuscris de sigur nu este originalul, ci o copie de pe unul mai vechiu: scrisul este curat, fără corectări, omisiuni sau ștersături. Aceleași fraze slavonești scurte, alternează cu traducerea românească și sunt despărțite de aceleași puncte roșii. Cel de al doilea manuscris, păstrat în aceeași bibliotecă sub Nr. 69, este scris la mănăstirea Bisericani de către ieromonahul Misail. Acesta este o copie de pe primul manuscris, sau ambele sunt copiate după același izvod [2]). Se deosebește numai prin faptul că punctele despărțitoare

[1]) A se vedea cursul litografiat de *Istoria lit. rom. vechi* de Șt. Ciobanu, 1939—1940, pp. 339—363. Cf. P. Haneș, *Studii și cercetări*, p. 93.

[2]) Poate cunoscutul copist și interpelator al cronicei lui Grigore Ureche, Misail Călugărul.

sunt mai mari, făcute în aceeaşi coloare roşie. Pe acest din urmă manuscris găsim o foarte preţioasă mărturie cu privire la menirea cărţii. La f. 591, r. citim:

« *Acest izvod de Praxiu iaste a sfintei mănăstiri Besăricanilor. Şi s'au adus aici la Episcopie* la Roman, la şcoală pentru treaba învăţăturii. *Şi de s'ar tămpla a rămâne aici la episcopie pe urma noastră, şi pe cine-l aleage Dumnezeu episcop şi ar popri-o sau ar tăgădui-o, sau preut sau mirean, cine ar ascunde-o şi n'ar vrea să o dea iar la mănăstire la Besăricani să fie afurisit şi neertat în veaci. Lt 7224* (1716) *Fev. 10. In zilele sfinţiei sale părintelui nostru chir Savii, Episcop Romanului*». Pe verso foaiei citim: « + *Sava episcopul Roman. Când s'a întreba să sea dea*».

Aşa dar, cartea era destinată « pentru treaba învăţăturii », în şcoală. Pe la începutul secolului al XVIII-lea, când existau şi gramatici slavone, în şcoala de pe lângă episcopia din Roman, de sigur pentru pregătirea clericilor, se învaţă slavoneşte de pe această carte. Ca dovadă, că aceste două manuscrise, cu foarte mici excepţii, sunt identice ca text, colaţionăm câteva fraze [1]):

M-sul Nr. 85, f. 337 r.

„Сказа́нїе и҆́же къ филипесїѡм.

Посланїе ст҃го апла, па́вла.

Сїе поси́лает ѿ ри́ма. а҆ча́ста ѡ҆ тримите дин ръм. вѝдѣв их въкоупѣ и҆ наоучивь. кън възсе

прини де преѕнж шїи ѧвжца́сж. в инѧ же посланїꙋ сїа. ꙗрж токма́ла ка́рцїи а҆чеіщїѧ"....[2])

M-sul Nr. 69, f. 485 r.

„Сказа́нїе и҆́же къ филипесїѡм.

Сїе посилает ѿ рима. Ꙗчата ѡ҆ трими́се дин ржм. вѝдѣвь их въкꙋпѣ и҆ наоучив. кън възсе

пре ѧши де преѕнъ шїй ѧвъцасъ. в ина же посла́нїоу сїа. ꙗръ ржду карцей ачеіщїѧ". .[3])

In cuprinsul manuscrisului din anul 1652, se schimbă foarte rar ici, colo, câte un cuvânt.

[1]) A se vedea planşele Nr. XI, XII şi XIII.
[2]) Planşa XI.
[3]) Planşa XII.

Să vedem care sunt raporturile dintre textul din aceste două manuscrise și cele mai vechi texte ale Codicelui Voronețean și «Lucrului apostolesc» a lui Coresi, tipărit în anul 1563. Se știe că «Faptele Apostolilor» din Codicele Voronețean nu sunt complete: lipsesc 18 capitole dela început, câteva foi la mijlocul manuscrisului și o parte din epistolele Apostolilor [1]. Iar în ce privește «Lucrul apostolesc» din 1563, el ar fi o copie de pe o traducere maramureșeană, modernizată ca limbă, și asemănătoare cu textul din Codicele Voronețean [2]. De sigur, că cele vreo opt decenii ce despart textul din manuscrisul dela 1646 de cartea lui Coresi și aproape două sute de ani dela traducerea textului din Codicele Voronețean, — sunt intervale prea mari, ca să putem găsi asemănări prea izbitoare în ce privește limba. Remarcăm, că textul din Codicele Voronețean este scris continuu, fără întreruperi. Semnele de punctuație sunt rare.

Ca să vedem, în ce raporturi se găsește textul din Codicele Voronețean cu manuscrisul din anul 1646 (Nr. 85), confruntăm două fragmente luate la întâmplare:

Codicele Voronețean. Ed. I. Sbiera, p. 128.

«Au pare-vă că în deșertu scriptura grăiaște cătră zavistu jeluiaște duhul cela ce se să sălășuiaște întru voi mai buînru e cela ce dă buînrătate. Deaci grăiaște Dumnezeu trufașilor protiveașcese e smeriților da buînrătate. Supurățivă amu (Sf. Miercur) lu Dumnezeu și protivițâ-vă

Manuscrisul Nr. 85, p. 125 r. [3]. Textul românesc.

«S'au doarâ vă pare că grâiaște scriptura întru deșărt. Că zavisti vă jeleaște. Către zavistie doreaște duhul ce să sâlâșluiaște întru noi. Iarâ cel mai mare dâ dar bun. Printr'acea grâiaște. Dumnezău să pune în ponciș celor mândri. Iarâ celor smeriți le dâ dar bun. Deci vâ cuce-

[1] G. Sbiera. *Codicele Voronețean*. Cernăuți, 1885, p. 267.
[2] A. Rosetti. *Lexicul Apostolului lui Coresi comparat cu al Codicelui Voronețean*. «Grai și Suflet», 1923, I, pp. 100—106.
[3] Planșa Nr. XIV. In manuscrisul Nr. 69, planșa XVIII.

dracului și fugi-va dela voi. Apropiiați-vă lu Dumnezeu și apropiiase-vă voao... ».

râți lui Dumnezeu. Inpocișeați-vâ diavulului și va fugi dela voi. Apropiiați-vâ cătră Dumnezeu. Şi se va apropiia de voi...».

I. Sbiera, *Codicele Voronețean*, p. 46.

« Cautâ Pavel spre zboru și zise. Bărbați frați eu cu totu gândul cela buînrul viu la dumnezeu pănră la acea-sta zi. Arhiereii Anania zise celora ce sta înraintea lui se-i bată lui rostul. Atunce zise Pavel către el... ».

Manuscrisul Nr. 85, f. 92.

« Căută Pavel spre săbor și zise. Bărbați, frați. Eu cu toată firea cea bună petrec pe Dumnezeu tocma pănă într'această zi. Iarâ Anania popa cel mare zise celora ce sta înaintea lui să-l bată pre ins pre spre gurâ. Atunci zise Pavel către îns... ».

Confruntăm și un fragment din «Lucrul apostolesc» al lui Coresi cu un fragment din același manuscris:

I. Bianu. *Lucrul apostolesc.* București. 1930, p.283.

« Rogu-vâ voi frați în numele Domnului nostru lu Isus Hristos. Ca întra ceaia să grăiți toți. Şi să nu fie întru voi pără. Ca să fiți de sfrășit într'acel cuget. Frați rogu-vâ voi frați în numele și într'acel nărav. Zisu-mi-seau de voi frații miei de în pristavnic... ».

M-sul Nr. 85, f. 217 v [1]).

Iară vă rog fraților cu numele domnu nostru lui Isus Hristos. Ca să grăiți toți într'un chip. Şi ca să nu fie întru voi svade. Ce ca să fiți deplin într'un gându. Şi într'o obiciiu (nărav). Că mie au poruncit de voi frații miei dela mari... ».

Deosebirea între texte este evidentă. Dar nu încape nicio îndoială, că între aceste texte este o înrudire: același material lexical, uneori chiar aceleași fraze. Formele arhaice, ca rota-

[1]) Planşa Nr. XV.

cismul, diftongarea unor sunete, etc., dispar. De altfel, aceste forme sunt modernizate şi în Lucrul apostolesc. Textul din manuscris este corectat în sensul că locurile mai puţin clare din textele mai vechi sunt îndreptate: iar sensul lor este mai aproape de sensul textului slav. Copiştii manuscriselor Nr. 85 şi 69 au avut în faţă un text al Praxiului, care vine dintr'un izvod comun, din care derivă şi textul din Codicele Voroneţean şi acel din Lucrul apostolesc. Cu alte cuvinte, « Faptele Apostolilor » au avut un arhetip al traducerii de care s'a folosit Codicele Voroneţean şi Lucrul apostolesc al lui Coresi şi, prin texte intermediare, manuscrisele slavo-române din secolul al XVII-lea.

Dar pe noi ne mai surprinde un mic detaliu. Pe când, cum am menţionat în altă parte, punctuaţia din Codicele Voroneţean este pusă la intervale foarte mari, este aproape inexistentă şi fără nicio normă, în « Lucrul apostolesc » al lui Coresi găsim puncte mari (virgula se întrebuinţează foarte rar), puse la intervale scurte; punctele nu despart versetele sau propoziţiile terminate, ci fraze scurte compuse din două, trei cuvinte, care au între ele oarecare legătură logică. Adecă, aici se observă acelaşi fenomen ca în Psaltirile noastre vechi şi în Evangheliarul lui Coresi. Această punctuaţie este exact ca aceea din « Faptele apostolilor » slavo-române. Colaţionăm două fragmente de text românesc, unul din « Lucrul apostolesc » şi altul din « Faptele Apostolilor » slavo-române din anul 1646 [1]).

Lucrul apostolesc din anul 1563, p. 348.

Acum e zioa nădeajdei şi noi pildâ rea să nu dăm nemunuia. Ca învăţătura noastră să nu fie dosăditâ. Ce în toate rândurele să adevărăm ca slugile domnului. In mare răbdare. Şi în tristâ. Şi în

Manuscrisul Nr. 85, f. 282r. (Inceputul pasajului nu l-am fotografiat).

Ca nişte slugi a lui Dumnezeu. Intru răbdare multâ. Intru scrăbe. Intru nevoi. Intru greutâţi. Intru rane. Intru temniţe. Intru dosâzi. Intru osteninţe. Intru nedormire.

[1]) Planşele Nr. XVI şi XVII.

nevoie. Şi în fricâ. Şi în bătii. Şi în prinsoare. Şi în răzmiriţâ. Şi în lucru. Şi în vegheat. Şi în post. Şi în curăţie. Şi în cunoscut. Şi întru luăngă răbdare. Şi în dulceaţâ. In duhul sfânt. Şi în dragoste curată. Şi în cuvântu cela dereptul. Şi în puterea domnului. Armele ale dereptâţiei. In na dereapta şi în na stânga. Pre în cinste şi în ruşine. Pre în rea mirosealǎ [1]).

Intru posturi. Intru curăţie. Intru înţelepciune. Intru îndelungă răbdare. Intru dragoste (milostenie). Intru duhul Sfânt. Intru liubov fârâ de fâţărie. Intru cuvinte adeveare. Intru putearea lui Dumnezeu. Cu arme direptâţiei dea direapta şi dea stânga. Cu mărire şi cu ruşine [2]).

Nu insistăm asupra altor exemple. Intreaga carte tipărită în anul 1563 are aceeaşi punctuaţie ca în « Faptele apostolilor » slavo-române, păstrate în manuscrisele din anul 1646 şi 1652. Nu este aceasta o indicaţie sigură şi o dovadă din cele mai elocvente, că arhetipul Apostolului lui Coresi a fost acelaşi, pe care l-au avut manuscrisele slavo-române? Textul Apostolului a fost o simplă copie a textului românesc din Praxiul slavo-românesc, prototipul textelor noastre din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea. Copistul a omis textul slavon, de care el nu avea nevoie, şi a transcris numai cel românesc, care putea fi utilizat în şcoală, ca lectură acasă şi în biserică.

Textul Codicelui Voroneţean, care n'a păstrat sistemul de punctuaţie din originalele slavo-române, este probabil o copie, de pe un text intermediar românesc.

Deci repetăm, textele celor trei cărţi româneşti mai importante, şi anume al Evangheliei, Psaltirii şi Praxiului, care s'au păstrat fie în manuscrise, fie tipărite, sunt còpii de pe manuscrise mai vechi, a căror prototipuri au fost scrise la început în două limbi şi care se întrebuinţau pentru învă-

[1]) I. Bianu. *Lucrul apostolesc*. Bucureşti. 1930, p. 360. Planşa XVI.
[2]) Planşa XVII.

țarea limbii slave, pentru Români, și a celei românești pentru Slavi.

* * *

Inainte de a ajunge la concluziile care decurg din toate aceste constatări, vom examina și chestiunea naționalității traducătorilor și a copiștilor, cari au imprimat anumite particularități de limbă în textele noastre rotacizante. Regretatul prof. N. Drăganu și C. Lacea într'un timp ajunseseră la concluzia, că autorii còpiilor și poate și ai traducerilor n'au fost nici Români și nici Slavi de origine, ci Sași din Ardeal [1]. N. Drăganu, care argumentează mai temeinic această părere, pe care ulterior nu o susține decât în parte [2], credea că anumite forme lexicale, scrise greșit din manuscrisele noastre vechi, s'ar datori influenței limbii Sașilor. Că aceste forme nu ar fi altceva decât săsisme. De aici se deduce că primele traduceri în românește ar fi fost înfăptuite de către un sas din regiunea Bistriței, care și-ar fi putut face studiile la Praga, unde putea să învețe limba slavă.

Dar aproape toate așa zisele săsisme, semnalate de către regretatul profesor, sunt pur și simplu *rusisme*. Atât Rușii din părțile nordice, cât și Ucrainienii, pronunță cuvintele românești stricat, așa cum se găsește în fenomenele linguistice din textele noastre vechi socotite ca săsisme. Nu avem nici-o culegere din folklorul românesc făcută de Ruși sau Ucrainieni, ca să putem dovedi această afirmație. Știm numai din graiul viu al Ucrainienilor și Rușilor, cari locuesc între Români și cari, chiar când cunosc bine limba românească, își au particularitățile lor în pronunțare.

Una din aceste particularități, foarte răspândite în primele noastre texte, ca și în textele de mai târziu, este *o* în loc de *oa* [3]. Rușii și chiar acei din Români cari și-au făcut studiile în Rusia și au trăit printre Ruși, nu pot pronunța

---

[1] N. Drăganu. *Manuscrisul liceului grăniceresc G. Coşbuc din Năsăud şi sasismele celor mai vechi manuscrise româneşti.* « Dacoromania », vol. III, Cluj, 1924, pp. 472—508, 914—929. C. Lacea. *Copiştii Psaltirii Şcheiene. Ibid.*, pp. 462—71.
[2] N. Drăganu. *Histoire* etc., pp. 37—40.
[3] N. Drăganu. « Dacoromania », vol. III, pp. 498, 916.

diftongul *oa*. Astfel, satele din Ucraina subcarpatică, cu numele românesc de Rostoaca — se scriu şi se pronunţă Rostoca, Crăsnişoara — Crasnişorâ [1]); iar în harta Basarabiei, întocmită de către Marele Stat-Major Rus, în mod consecvent localităţile cu denumiri româneşti, ce conţin diftongul de mai sus, *oa* se transformă în *o: Schinosâ*, — *Schinoasa*, *Bulboca* în loc de *Bulboaca*, *Scrofa*, în loc de *Scroafa*, etc. [2]).

E în locul diftongului *ea*. Exemple: *Cepa* în loc de *Ceapa* [3]), *Vale Popii* în loc de *Valea Popii* [4]).

I în loc de *â*. Exemple din aceeaşi hartă: *Ghisca* în loc de *Gâsca*, *Ghirla* în loc de *Gârla*, *Chişla* în loc de *Câşla*, *Strimba* în loc de *Strâmba*.

E şi *a* în loc de *ă* sau *â:* în harta rusă, de care ne folosim, sunt trecute următoarele denumiri: *Belţâ* dela *Bălţii* noştri, *Menzateşti* din *Mânzăteşti*, *Bacioi* din *Băcioi*, *Bacheu* din *Bacău*, *Felticeni* din *Fălticeni*, *Felciu* din *Fălciu*, *Prisecani* din *Prisăcani*, *Farladani* din *Fârlădani*, *Cherligaţi* din *Cârligaţi* etc.

In pronunţarea rusească este frecventă confundarea lui *U* cu *V*. Ruşii scriu în susnumita hartă: Derene*v* din *Dereneu*, *Chişinev* din *Chişinău*, *Cernovâţ* din *Cernăuţi*, *Hijdev* din *Hâjdău*, *Balcovţi* din *Bălcăuţi*, *Dancovţi* din *Dancăuţi*, *Teleşevca* din *Teleşeuca*, *Marcovţi* din *Mărcăuţi*, *Tatarevca* din *Tătărăuca*.

Şi celelalte particularităţi, mai puţin caracteristice, sunt rusisme. Chiar diftongii, cari n'au la bază regulele foneticei româneşti, sunt de provenienţă rusească. Unii din ei se datoresc felului cum cuvintele diftongate se pronunţă în ruseşte, aceste cuvinte se introduc în limba românească: astfel cuvântul «pomeaneşte» [5]), trecut de către N. Drăganu drept cuvânt diftongat, este dela cuvântul slav „Помѧнити“, — pomianiti, intrat în limba românească cu diftongul slav.

---

1) *Podkarpatska Rus*, pp. 203—205.

2) Harta se găseşte în posesiunea autorului acestor rânduri. Harta fără indicaţiile locului şi datei tipăririi.

3) Podkarpatska Rus. *Ibidem.*

4) A se vedea formele socotite ca săsisme la N. Drăganu. *Op. cit.*, pp. 497—502, 916—921.

5) N. Drăganu. *Op. cit.*, p. 477.

Deci, traducătorii textelor vechi românești sunt Ruteni sau Ruși de origine, sau Români cari trăiau în mediul slav și cunoșteau bine limba slavă. In orice caz, traducătorul (sau traducătorii) este un bilingv, din ținutul Maramureșului în granițele lui din secolul al XV-lea.

* * *

Concluziile, care se impun din observațiile noastre cu privire la cărțile vechi românești, sunt următoarele:

1. Cele dintâi traduceri în limba românească nu se datoresc influențelor venite din afară (husitism, luteranism sau calvinism). De altfel, teoriile cu privire la aceste influențe, ca fiind nefondate, astăzi nu mai sunt susținute de o bună parte din istoricii literaturii noastre.

2. Traducerile se fac din impulsul necesităților didactico-religioase și a împrejurărilor istorico-culturale din Maramureșul de altădată. Era nevoie de pregătirea clericilor pentru bisericile din Maramureș și din Rusia subcarpatică.

3. Primele traduceri se fac în Maramureș, în secolul al XV-lea, când Românii din cuprinsul acestui ținut joacă un rol politic și cultural însemnat și când interesele lor religioase și culturale, se ciocnesc cu cele ale Rutenilor din Maramureș și din părțile apropiate ale Rusiei subcarpatice. Traducerile se fac la mănăstirea Peri.

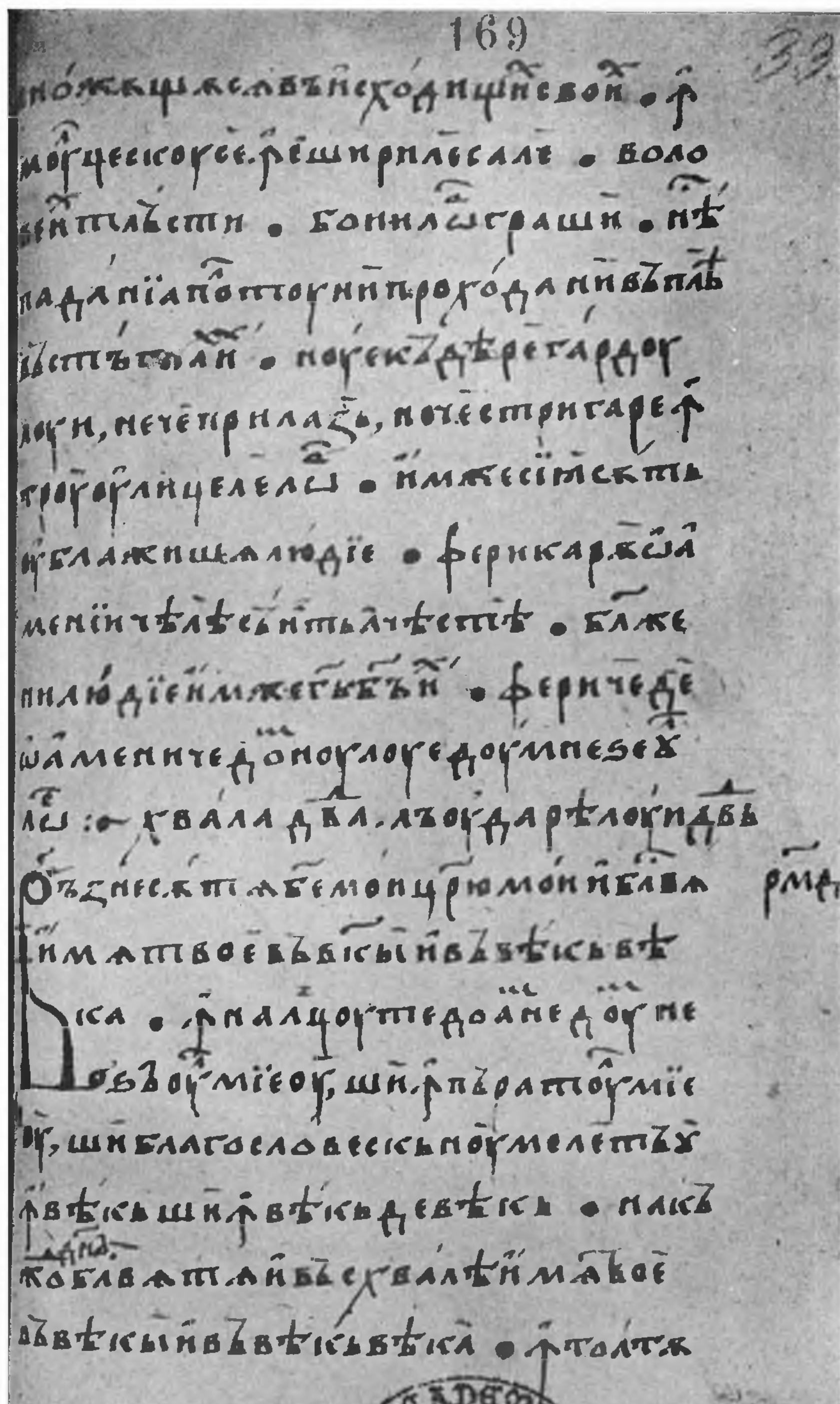
4. Cele trei cărți principale: Psaltirea, Faptele Apostolilor și Evanghelia, care se traduc la început, erau scrise în două limbi, cu text alternativ slav și românesc.

5. Scopul acestor traduceri era de a înlesni învățarea limbii slave bisericești pentru clerul român, în special pentru acel din satele rutenești, și a limbii românești pentru preoții ruteni din Maramureș și din părțile vecine ale Rusiei subcarpatice. Cărțile, atât cele în două limbi, cât și cele numai cu text românesc erau întrebuințate și în școala pentru pregătirea clericilor români și ruteni.

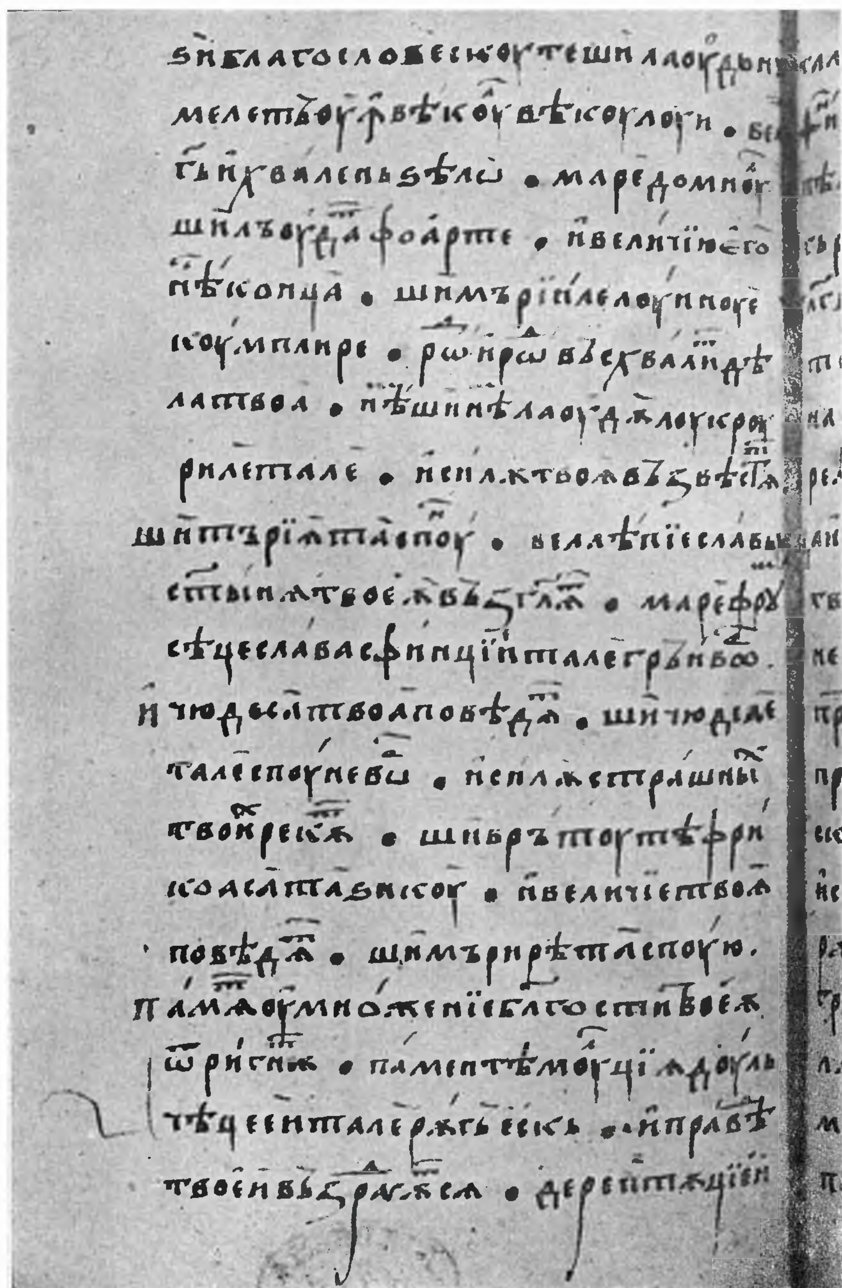
Această școală funcționa pe lângă mănăstirea Peri din Maramureș.

6. Din cărțile cu text alternativ slavo-român derivă textul pur românesc al Evangheliei, Faptelor Apostolilor și Psaltirii din secolul al XVI-lea. Cea dintâi carte românească care s'a tradus a fost Psaltirea, ea fiind mai necesară pentru nevoile pregătirii clerului.

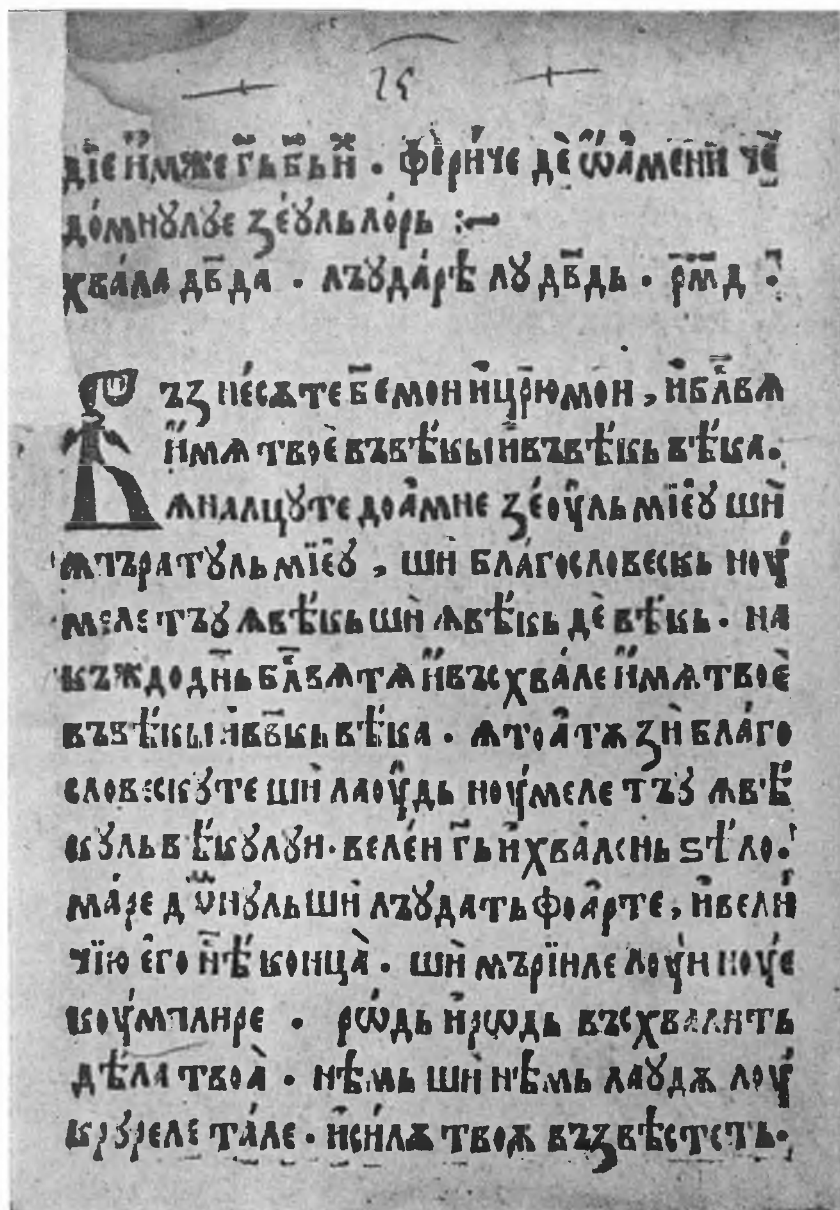
7. Traducătorii au fost călugări Ruteni sau Români din regiunile bilingve ale Maramureșului din secolul al XV-lea.

Psaltirea slavo-română din secolul XVI XVII. Manuscrisul Academiei Române Nr. 3465, f. 169 r.

Psaltirea slavo-română din secolul XVI—XVII-lea. Manuscrisul Academiei Române Nr. 3465, f. 169 v.

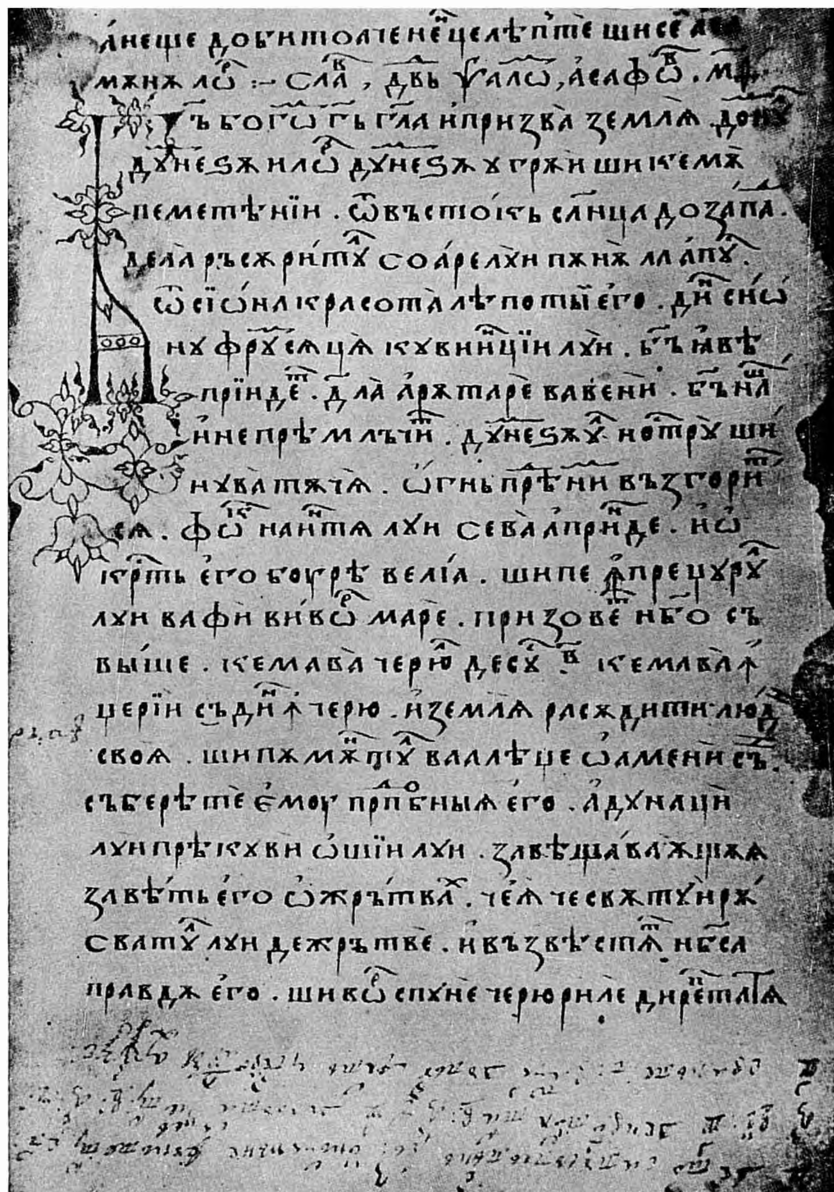

15

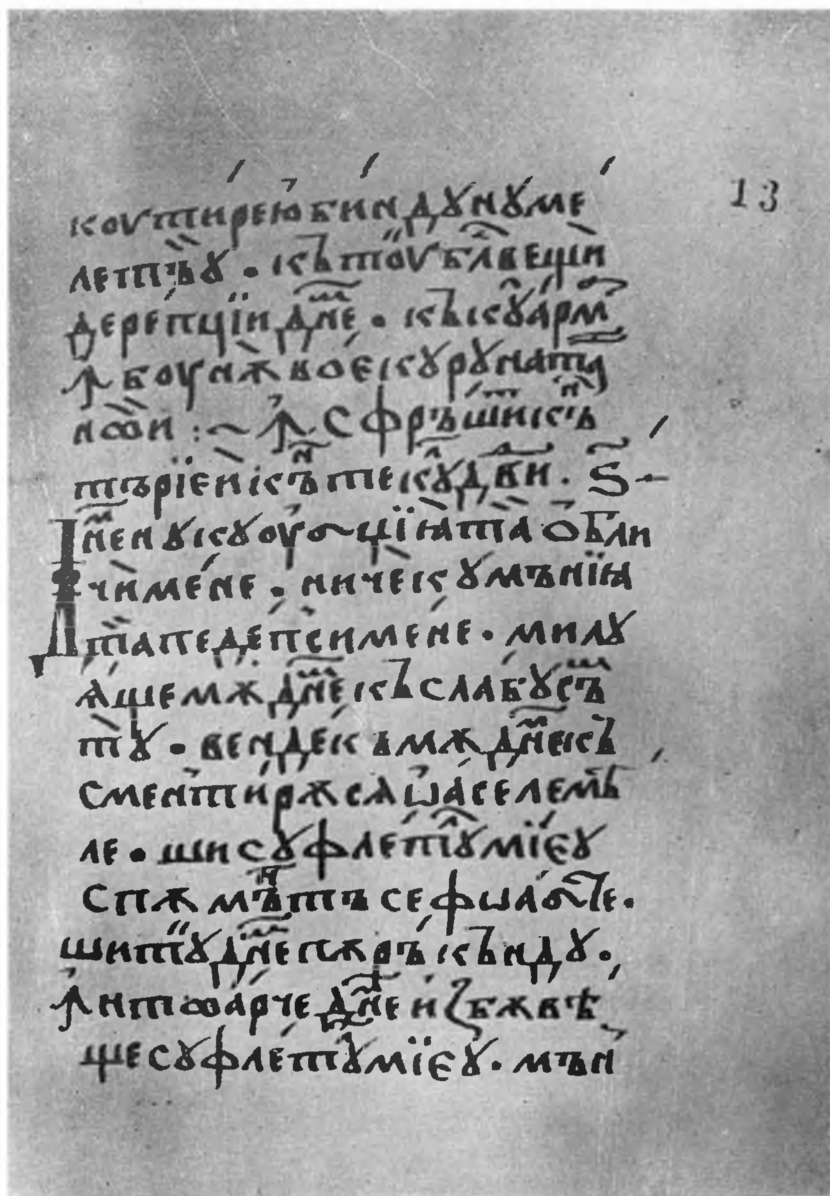
дїеимже гл҃ъ б҃ъи. фериче де ѡамени чеи
домнꙋлꙋ зеꙋль лорь :—
хвала дв҃да. лъꙋдарѣ лꙋ дв҃дъ. рмд.

Възнесѫ те бжє мои цр҃ю мои, и бл҃вѧ
имѧ твоє въ вѣкы и въ вѣкъ вѣка.
Ꙟналцꙋте доамне зеоуль мїеꙋ ши
ꙟпъратꙋль мїеꙋ, ши благословескъ ноу
меле тъꙋ ꙟвѣкъ ши ꙟвѣкъ де вѣкъ. на
къждо днь бл҃вѧтѧ и въсхвалє имѧ твоє
въ вѣкы и въ вѣкъ вѣка. ꙟтоатъ зи благо
словескꙋте ши лаоудь ноумеле тъꙋ ꙟвѣ
кꙋль вѣкꙋлꙋи. велен гь и хвален ѕѣло.
маре д[illegible]нꙋль ши лъꙋдать фоарте, и вели
чїю єго нѣ конца. ши мърїнле лоуи ноуе
коумпанре. родь и родь въсхвалѧть
дѣла твоа. нѣмь ши нѣмь лаꙋдѫ лоу
крꙋзеле тале. и силѫ твоѫ възвѣстѧть.

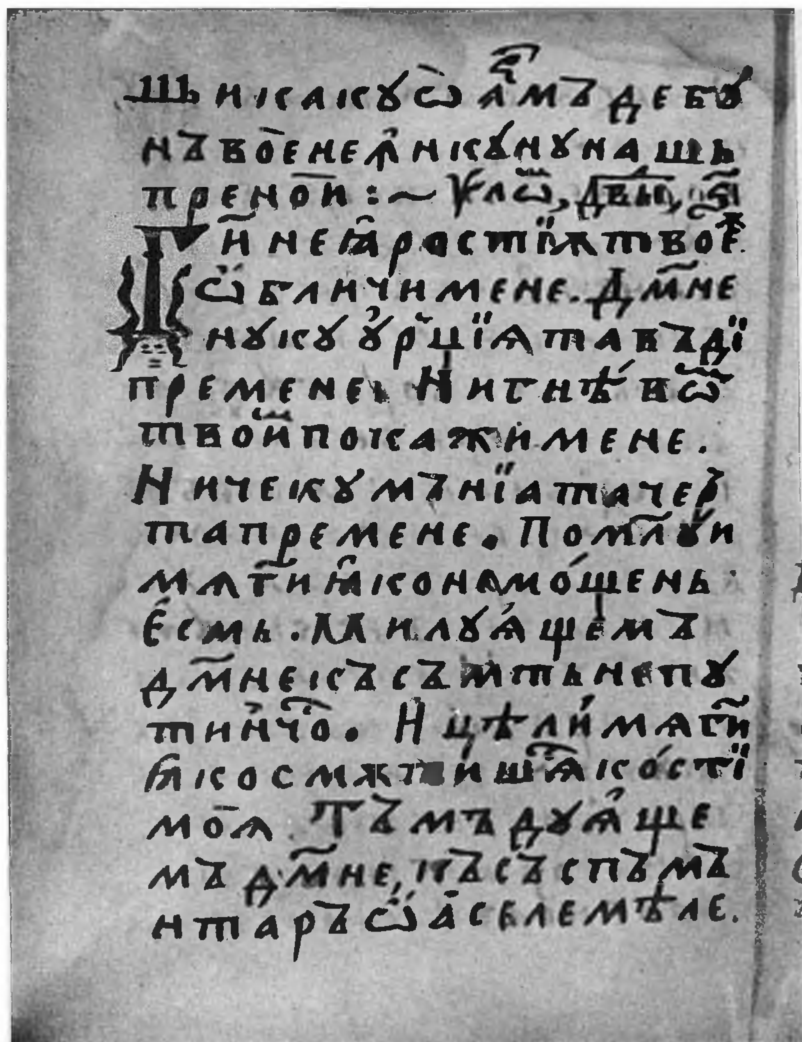
Psaltirea slavo-română a lui Coresi din anul 1577, f. 15 r.

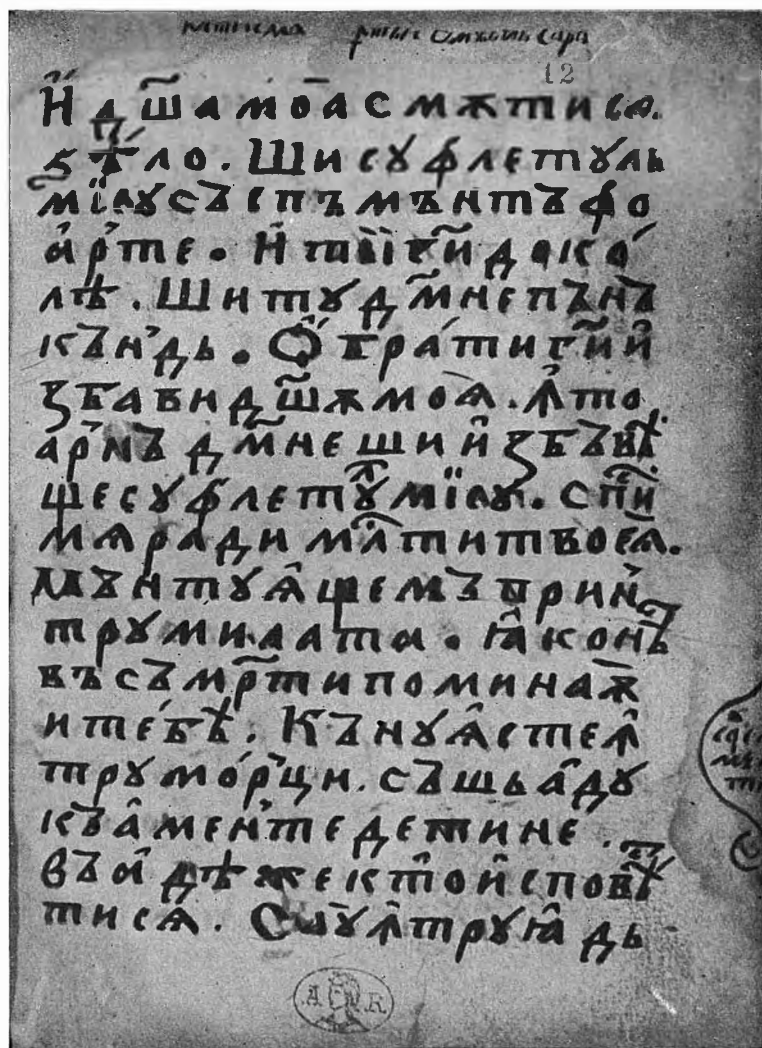
Psaltirea slavo-română din secolul XVI descoperită de către N. Iorga
la biserica din Mehadia.
(*N. Iorga*. Observaţii şi probleme bănăţene).

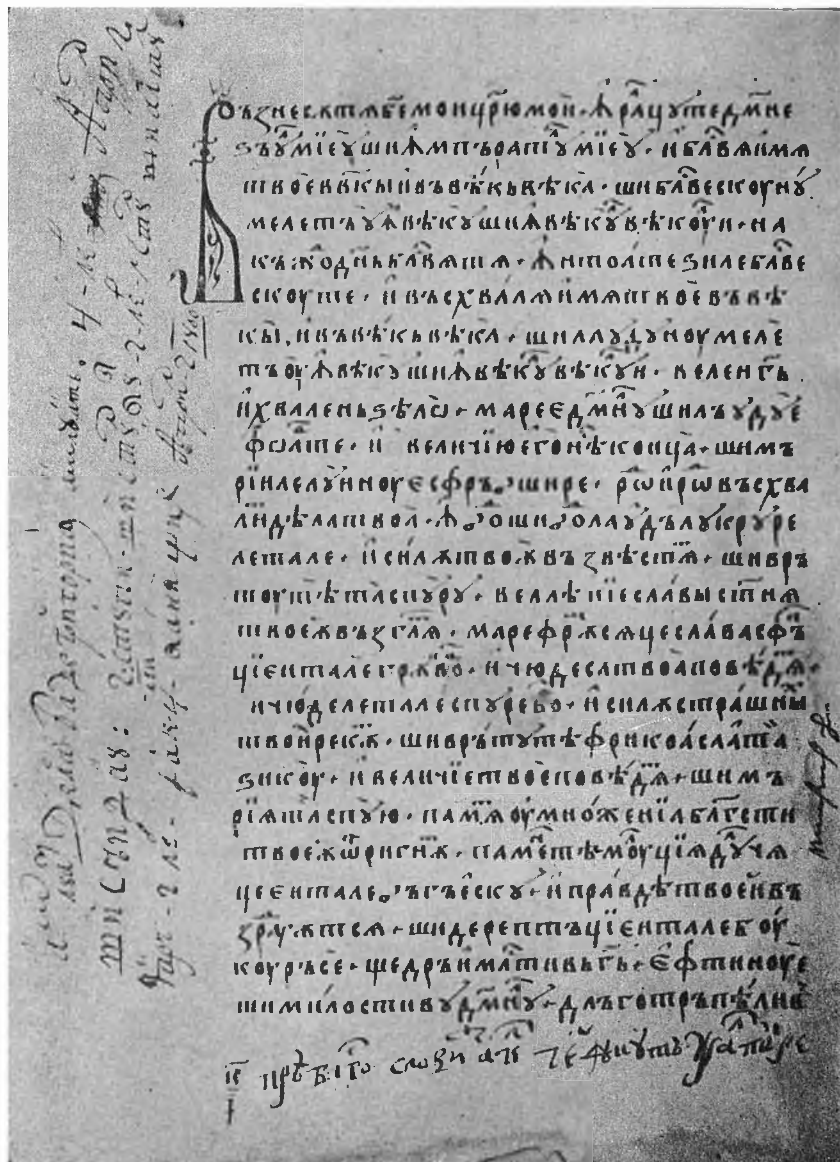
Psaltirea scheiană, p. 13 r.
(*I. Bianu.* Psaltirea scheiană).

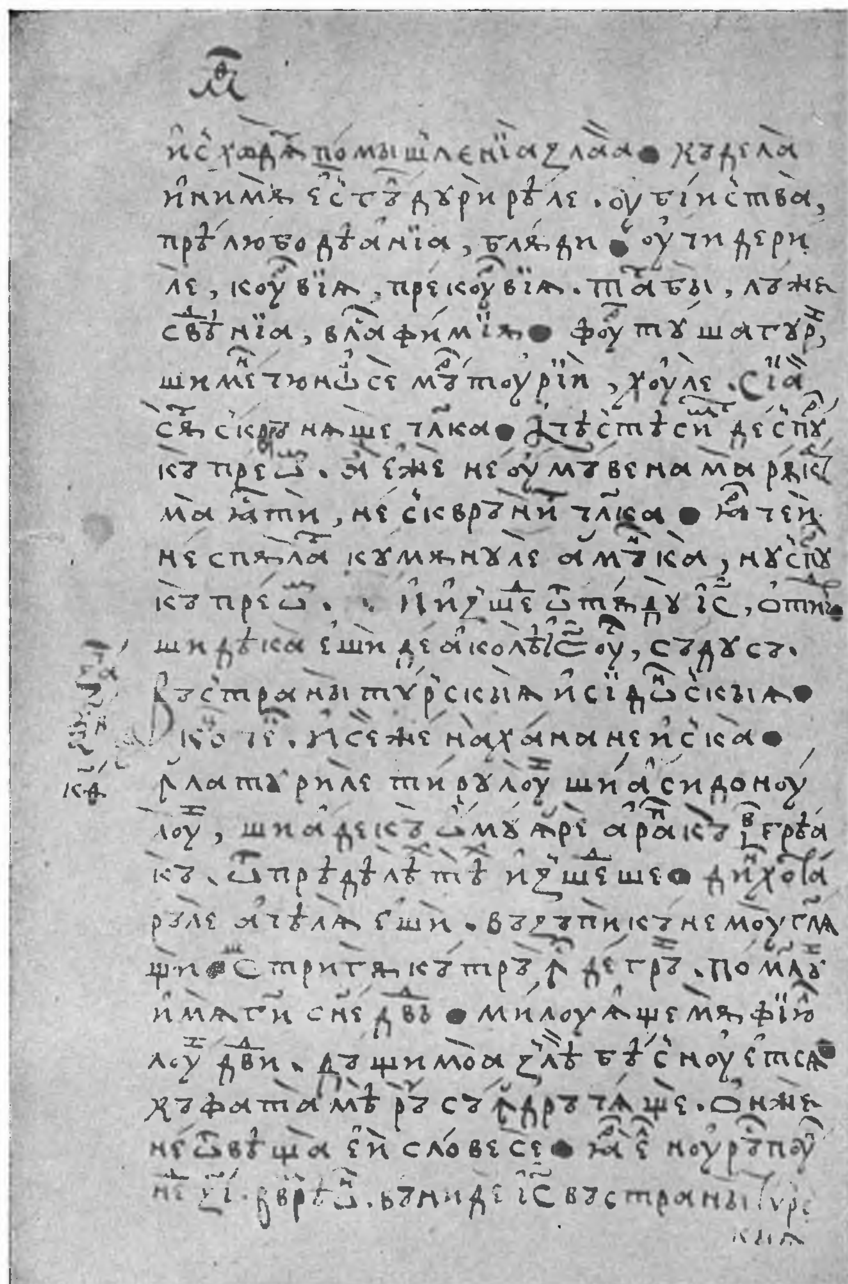
Psaltirea slavo-română din secolul XVI. Manuscrisul Bibl. Academiei Române Nr. 4818. f. 11 v.

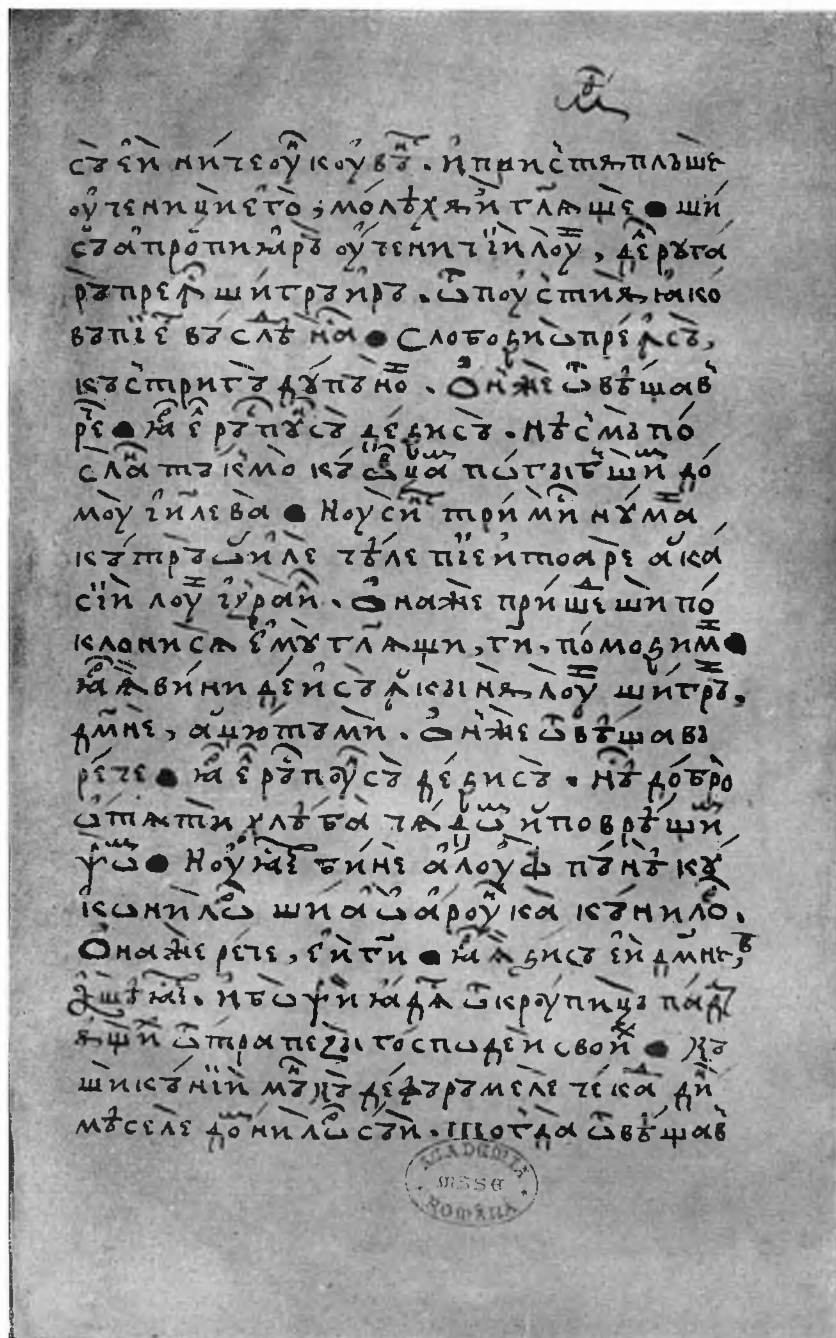
Psaltirea slavo-română din secolul XVI. Manuscrisul Bibl. Academiei Române Nr. 4818, f. 12 r.

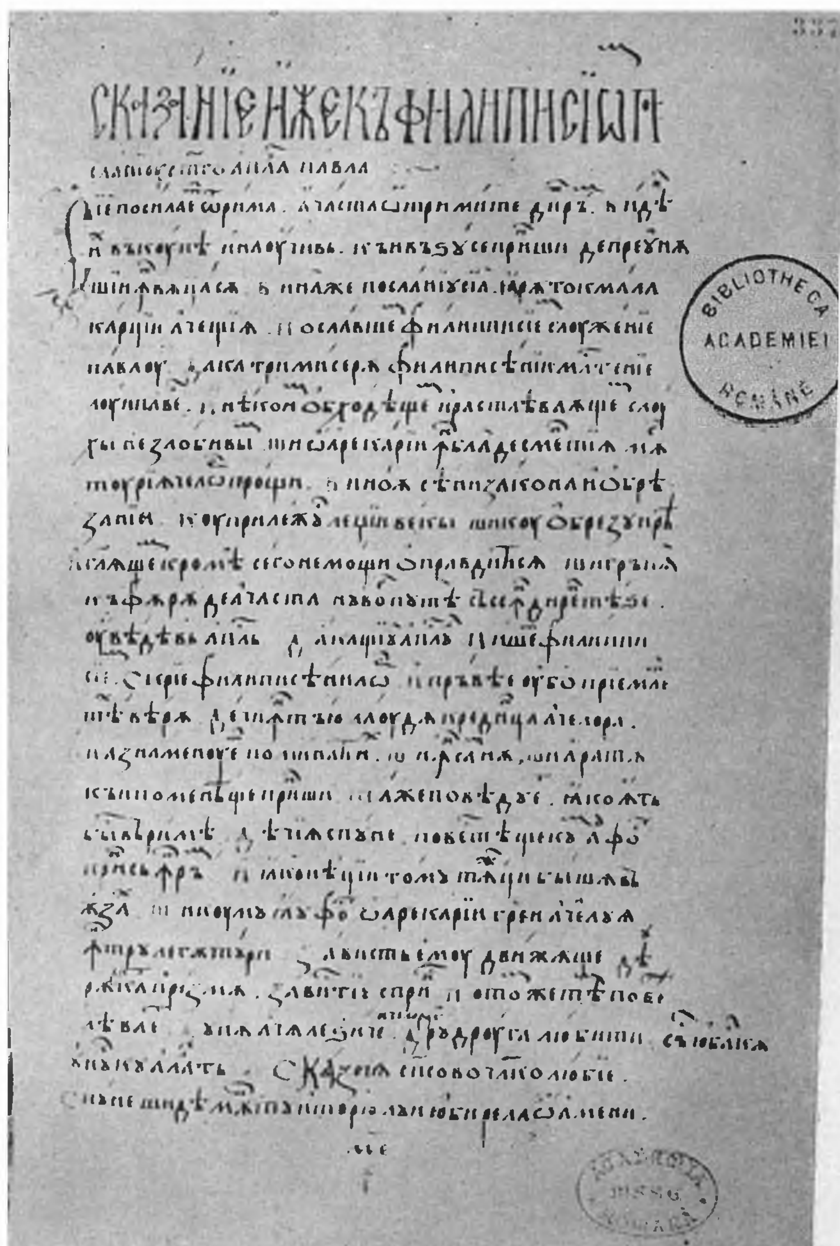
Psaltirea voroneţeană. Manuscrisul Academiei Române Nr. 693, f. 47 v.

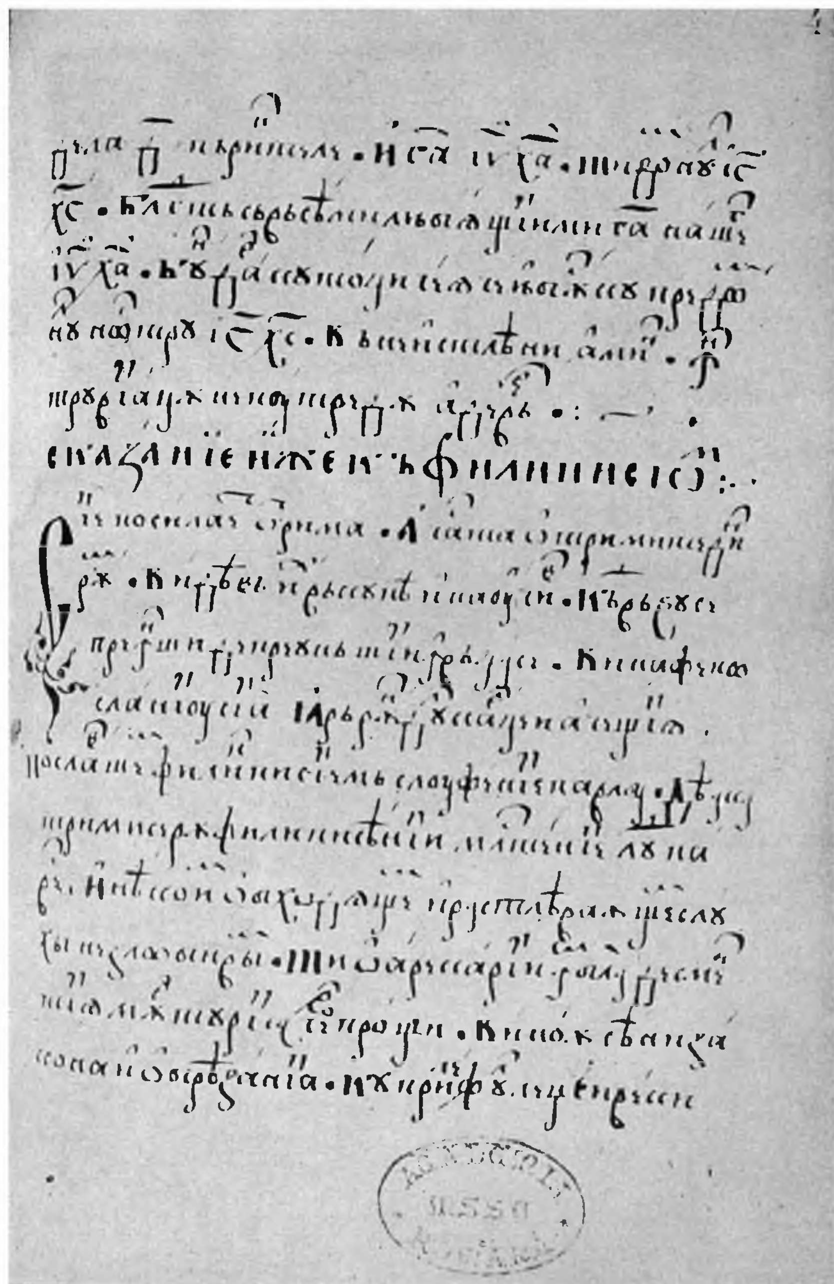
Evanghelia slavo-română din anul 1677. Biblioteca Academiei Române Nr. 497, f. 69 v.

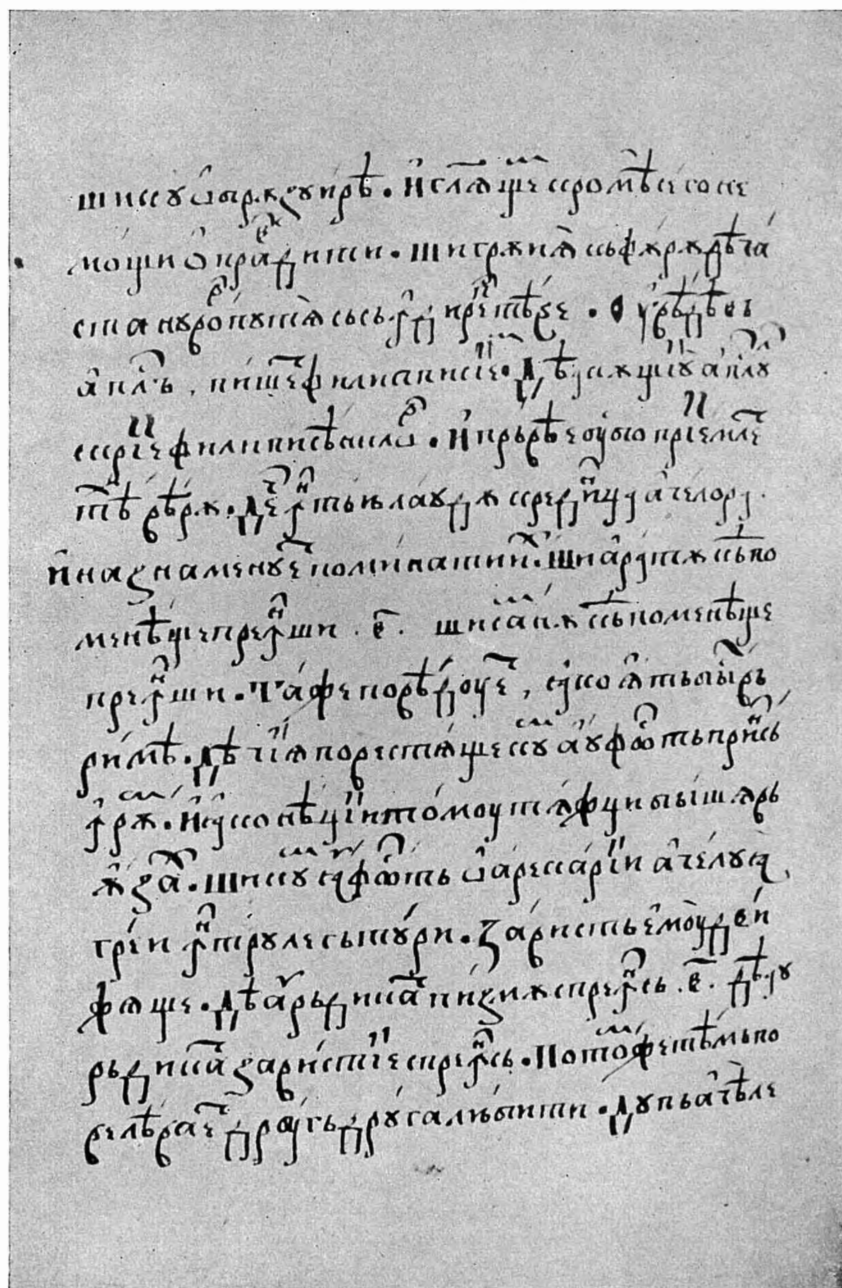
Evanghelia slavo-română din anul 1677. Biblioteca Academiei Române. Manuscrisul Nr. 497. f. 70 r.

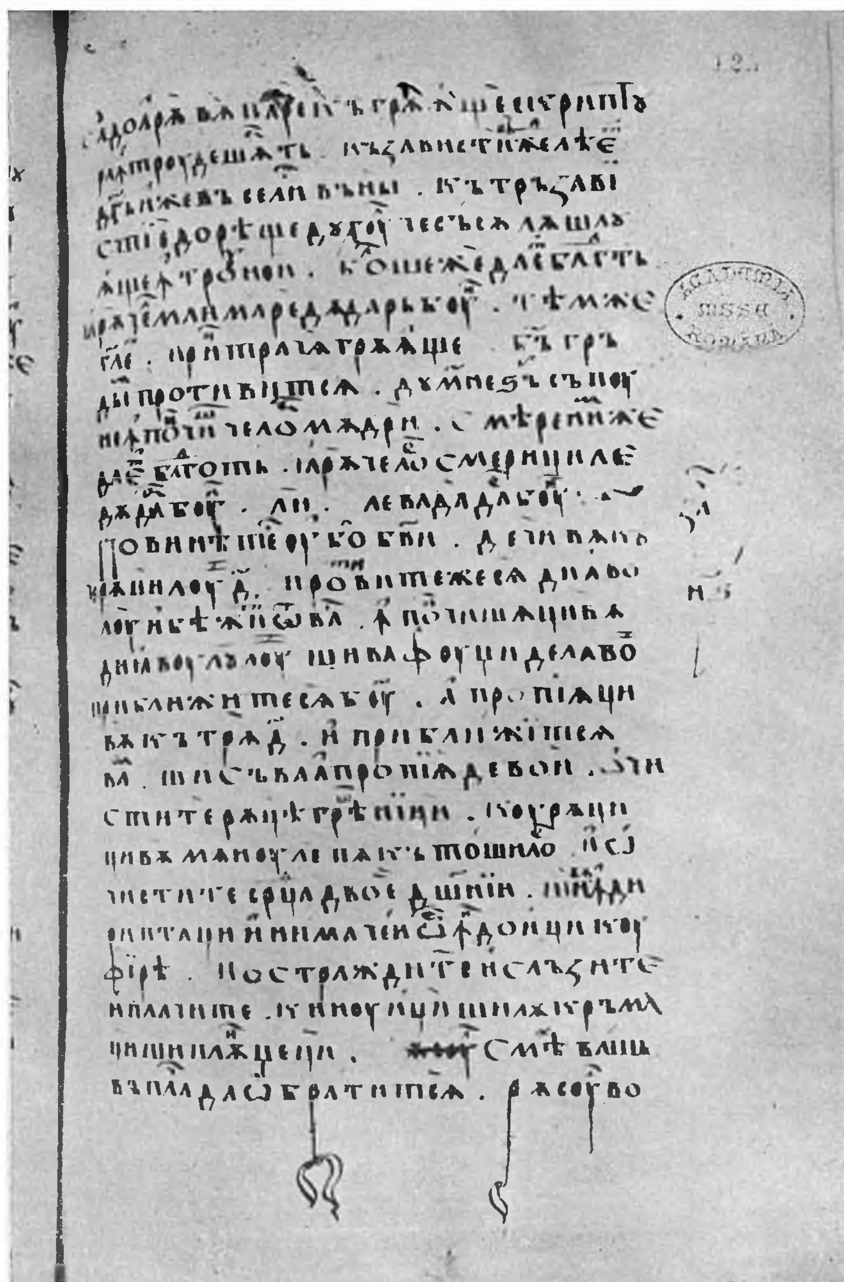
Faptele Apostolilor din anul 1646. Manuscrisul Academiei Române Nr. 85, f. 337 r.

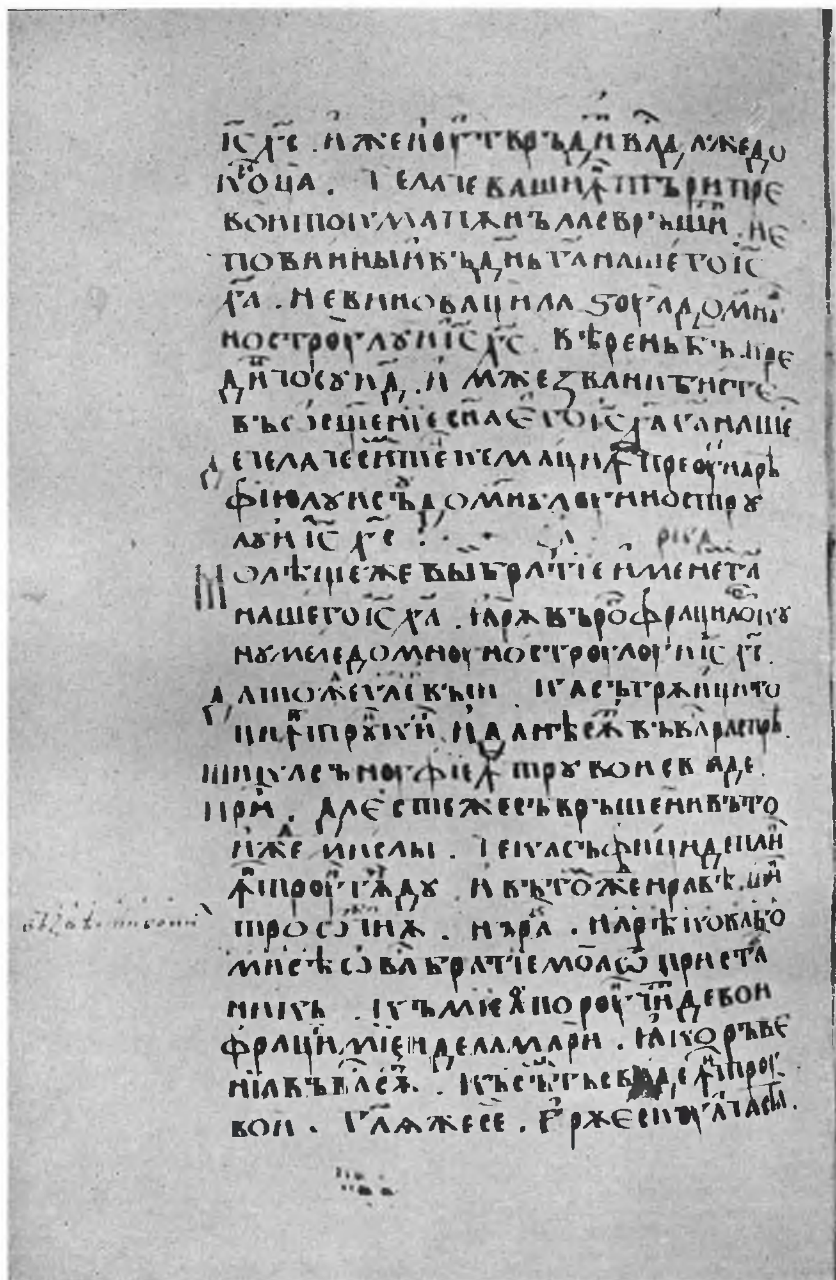
Faptele Apostolilor din anul 1652. Manuscrisul Academiei Române Nr. 69, f. 485 r.

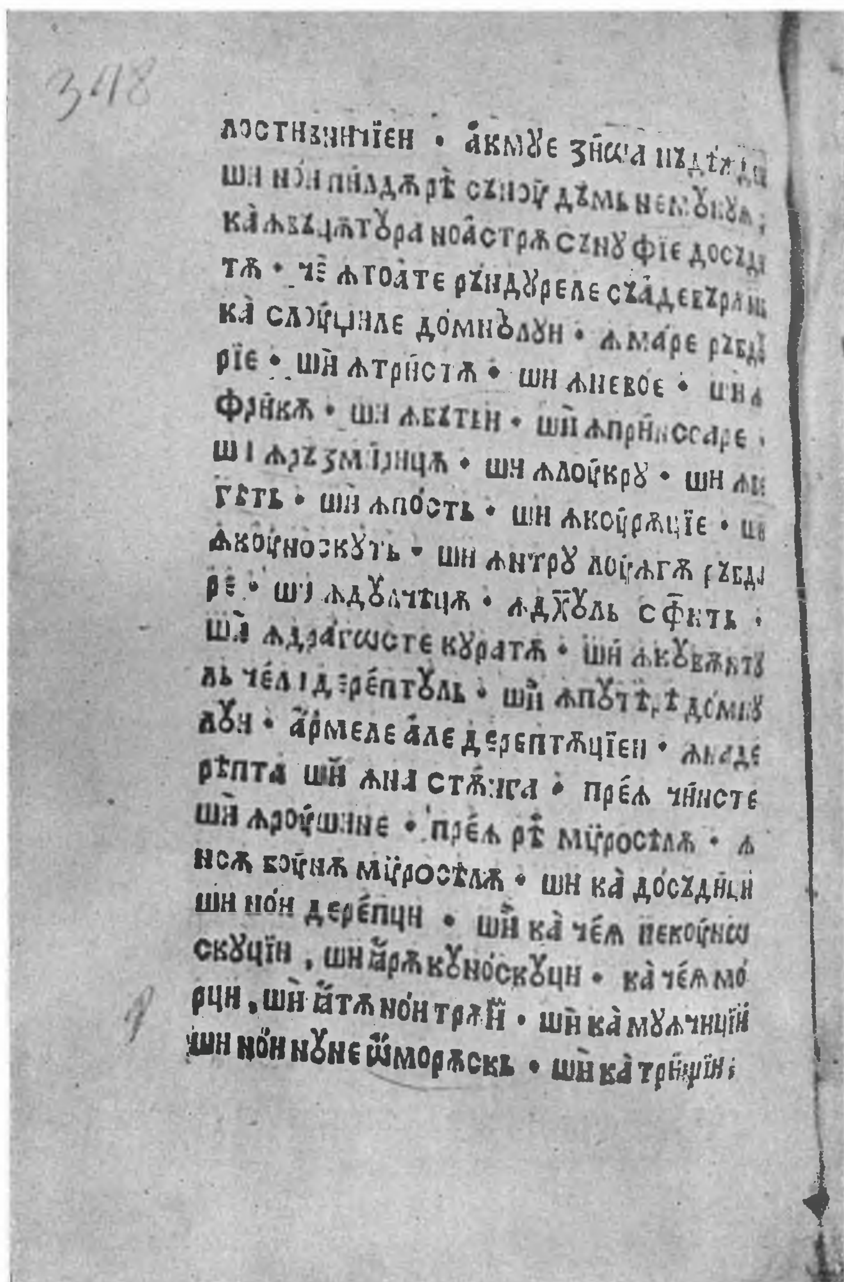
Faptele Apostolilor din anul 1652. Manuscrisul Academiei Române Nr. 69, f. 485 v.

Faptele Apostolilor, slavo-române din anul 1646. Manuscrisul Academiei Române Nr. 85, f. 125 r.

Faptele Apostolilor, slavo-române din anul 1646. Manuscrisul Academiei Române Nr. 85, f. 217 v.

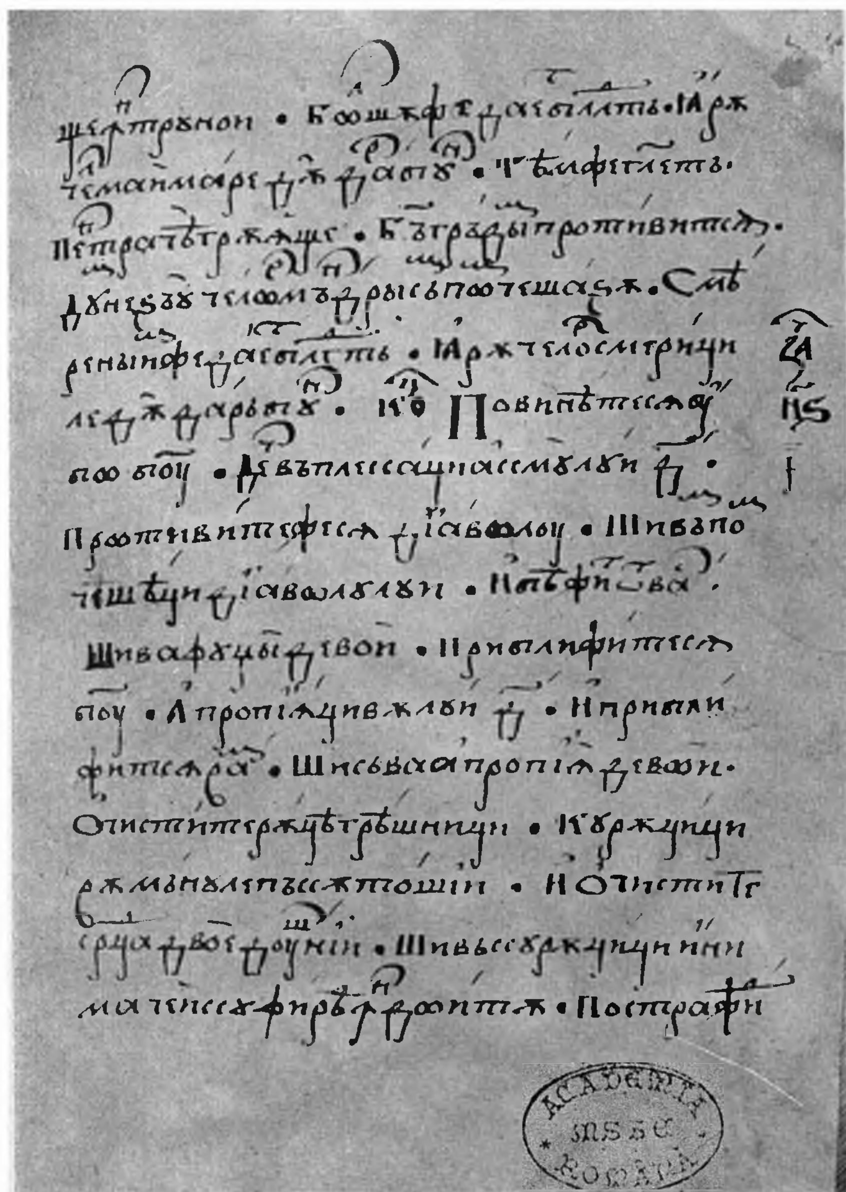

лостнзнмїен • ѧкмꙋе знча пъдѣ...
шн нон пнлдѫрѣ сънꙋ дъмь немꙋнкꙋ;
ка ꙟвъцѫтꙋра ноастрѫ сънꙋ фїе досъдн
тѫ • че ꙟтоате рѫндꙋреле съ ꙟдеерѫш
ка слꙋџнле домнꙋлꙋн • ꙟмаре рѫбдъ
рїе • шн ꙟтрнстѫ • шн ꙟневое • шн ꙟ
фрнкѫ • шн ꙟбътѣн • шн ꙟпрннсоаре •
шн ꙟрѫзмїрнцѫ • шн ꙟлоукрꙋ • шн ꙟн
гѣть • шн ꙟпость • шн ꙟкоурѫцїе • шн
ꙟкоуноскꙋть • шн ꙟнтрꙋ лоуꙟгѫ рѫбдꙋ
рѣ • шн ꙟдꙋлчѣцѫ • ꙟдꙋхꙋль сфѣнть •
шн ꙟдрагосте кꙋратѫ • шн ꙟкꙋвѫнтꙋ
ль чела депрептꙋль • шн ꙟпꙋтѣрѣ домнꙋ
лꙋн • армеле але дерептѫцїен • ꙟнаде
рѣпта шн ꙟна стѫнга • прѣꙟ чнсте
шн ꙟроушнне • прѣꙟ рѣ мꙋросѣлѫ • ꙟ
нсѫ боунѫ мꙋросѣлѫ • шн ка досъднцн
шн нон дерепцн • шн ка чеꙟ пекоуноѡ
скꙋцїн, шн арѫ кꙋноскꙋцн • ка чеꙟ мо
рцн, шн атѫ нон трѫн • шн ка мꙋꙟчнцїн
шн нон нꙋне ѡмораскь • шн ка трн...

Apostolul românesc dela 1663 tipărit de Coresi la Braşov.

Faptele Apostolilor, slavo-române. Manuscrisul Academiei Române Nr. 85, f 282 r.

Faptele Apostolilor, slavo-române din anu' 1652. Manuscrisul Academiei Române Nr. 69, f. 186 r.

ERRATA

Planşa XVI.

In loc de « *dela 1663* » se citeşte « **dela 1563** ».

EMINESCU — POET UNIVERSAL

DE

MIHAIL DRAGOMIRESCU

MEMBRU DE ONOARE AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 14 Martie 1941

Cu prilejul serbării a 50 de ani dela moartea lui Eminescu, s'au spus multe lucruri interesante privitoare la opera lui. Cred însă că nu s'a accentuat în destul valoarea universală a acestei opere. Opera lui Eminescu este unică în felul ei, nu numai în literatura română, dar și în literaturile neamurilor superioare nouă prin cultură. In ce constă universalitatea poeziei lui Eminescu? Zic «poeziei» pentrucă numai poezia lui poartă pecetia universalității. Articolele lui de ziar al unui partid, oricât de bine ar fi scrise sunt numai în parte ale lui și în orice caz sunt scrise în legătură cu un folos practic, care nu are a face cu poezia. Schițele, nuvelele și povestirile lui deși dau mărturie despre un scriitor extraordinar, cum e de exemplu în descrierea goanei Mumei pădurii din « Făt Frumos din Lacrimă », sau descrierea insulei lui Euthanasiu din « Cezara », n'au conturul și relieful necesar unei opere poetice. A vorbi despre articole de ziar, despre povestirile și poveștile lui, lăsând la o parte poezia lui, este a înjosi pe Eminescu, chiar dacă naționalismul lui înfocat, s'ar găsi în ele și prea puțin în poezia lui. Oricâtă valoare ar avea naționalismul lui Eminescu, nu printr'însul se va impune omenirii, ci prin elementele, care, fiind naționale, sunt în același timp și universale. Așa dar în ce constă universalitatea poeziei lui Eminescu?

Sunt trei puncte de vedere în cercetarea unei opere poetice. Fondul, forma și armonia. E m i n e s c u este mare și universal, neîncetând de a fi național, prin minunata lui formă, prin fond și, precum vom vedea, mai cu seamă prin armonie.

Prin fond este mare E m i n e s c u pentrucă temele poeziilor lui însemnate sunt de natură universală. Chiar când par de natură intimă.

Ce poate fi mai intim decât impresia ce-ți face moartea ființei iubite. Și în acest sens este interpretată minunata «Mortua est» de criticii mărunți. Și cu toate acestea «Mortua est» în partea ei intimă — moartea copilei iubite — nu e decât prilejul desfășurării a patru concepțiuni în legătură cu soarta umană în fața morții.

Prima concepțiune e cea creștină. E raiul ceresc, unde s'a putut înălța copila:

Dar poate acolo să fie castele
Cu arcuri de aur, zidite din stele,
Cu râuri de foc și poduri de argint,
Cu țărmuri de smirnă, cu flori care cânt.

Să treci tu prin ele, o sfântă regină,
Cu păr lung de raze, cu ochi de lumină,
In haină albastră stropită cu aur,
Pe fruntea ta mândră, cunună de laur.

Și concluzia:

O, moartea e-un secol cu sori înflorit
Când vieața e-un basmu pustiu și urît.

Dar îndată vine a doua concepție — cea materialistă.

Când sorii se sting și când stelele pică
Imi vine a crede că toate-s nimică.

In loc de trecerea prin raiu cu cunună de laur, — copila poate să nu fie decât nimic ca și sorii care se sting și stelele care cad. Vederile materialismului.

Concluzia:

Atunci graiul dulce în veci este mut,
Atunci acel înger n'a fost decât lut.

In al treilea rând vine concepția budistă: Nirvana este scopul vieții și copila murind s'a apropiat de ideal:

Şi moartea ta n'o plâng, ci mai fericesc
O rază fugită din haos lumesc.

In fine ultima concepție a poetului: e că dacă moartea e mai bună decât vieața, lumea nu are niciun Dumnezeu.

Decât un vis searbăd, mai bine nimic.
La ce? Oare totul nu e nebunie?
Au moartea ta, înger, de ce fu să fie.
Au e sens în lume?

Şi concluzia:

De e sens într'asta, e 'ntors și ateu
Pe palida-ţi frunte nu-i scris Dumnezeu!

Dumnezeirea nu putea permite moartea unui asemenea înger. Este exasperarea sensibilității care nu mai cunoaște margini și ajunge la negarea Dumnezeirii.

In orice caz, cele patru concepțiuni în legătură cu soarta umană există. E un obiect poetic universal deși sentimentalitatea pare intimă.

In « Inger și Demon » avem puși față în față revoluționarul socialist și fata de rege. Revoluționarul vrea să răstoarne societatea și pe rege, dar fata îl iubește cum și el o iubește fără să se dea pe față:

Te iubesc era să strige demonul în a lui noapte,
Dară umbra 'naripată (a fetei de rege)
a lui buze le înmoaie
Nu spre amor, spre 'nchinăciune el genunchii şi 'ncovoaie.

Revoluționarul demon încearcă revoluția, nu izbutește și aproape de moarte îl vedem într'un spital unde meditează cu amărăciune la insuccesul lui, deși vrusese să aducă binele pe lume:

Şi acele gânduri negre mai nici a muri nu-l lasă.
Cum a intrat el în vieață! Cât amor de drept şi bine,
Câtă sinceră frăţie, adusese el cu sine,
Şi răsplata? Amărîrea care sufletul i-apasă.

Dar el nu moare neîmpăcat. Nu cu răul se aduce pe lume binele. Puterea creatoare e numai iubirea. Acest lucru îl înțelege de abia acum. Il înțelege când fata de rege vine să-l mângâie pe patul de moarte.

Este ea. C'o mulțumire adâncă, ne mai simțită
El în ochii ei se uită...
Ceasul ultim îi împacă toată vieața-i de durere.
Ah! șoptește el, pe moarte, cine ești, ghicesc iubită

Am voit vieața întreagă să pot răscula poporul
Cu gândirile-mi rebele contra cerului deschis
El n'a vrut ca să condamne pe demon, și-a trimis
Pe un înger să mă 'mpace, și 'mpăcarea e amorul.

Un critic, Dobrogeanu-Gherea, vede în revoluționarul lui Eminescu, un pitic, un demon pocăit și comparându-l cu demonii lui Eschile «Prometeu înlănțuit» și al lui Shelley «Prometeu deslănțuit» îl găsește inferior ca suflet. Dar Prometeu al lui Eschile se împacă în piesele pierdute cu Zeus, iar al lui Shelley este un energumen care urăște toate formele superioare sociale, și expectorațiile lui, oricât de grandioase ar fi, nu duc la nimic. Demonul lui Eminescu pune însă în relief o mare idee universală, care împacă sufletele: ceea ce le înalță nu e ura ci iubirea. A doua idee universală.

Poema sublimă care poartă titlul de «Scrisoarea I», nu are pereche în literatura universală. Ea conține toată esența poeziei eminesciene. Această esență constă în a împreuna într'o singură gândire pesimismul amar cu dulceața frumuseților vieții în general și a naturii în special, simbolizate prin lumina lunei care luminează deopotrivă pe bogat și pe sărac, pe rege și pe sclav. Şi mai întâi frumusețile naturii:

Lună tu, stăpâna nopții, pe a lumii boltă luneci
Şi simțirilor dând vieață suferințele întuneci,
Peste câte mii de valuri stăpânirea ta străbate
Când plutești pe mișcătoarea mărilor singurătate...

Şi acum pesimismul:

Vezi un rege ce 'npânzește, globu 'n planuri pe un veac
Când la ziua cea de mâine abia cugetă-un sărac

Deşi trepte osebite le-au ieşit din urna sorţii
Deopotrivă îi stăpâneşte raza ta şi geniul morţii.

Poema cuprinde idei şi imagini unice în literatură. Iată de exemplu geneza lumii cu care se împreună pesimismul cu măreţia lumilor care nasc, cresc şi se pierd în infinit. Este viziunea dascălului cu haina roasă în coate:

Dar deodat' un punct se mişcă: cel dintâi şi singur... Iată-l
Cum din haos face mumă, iară el devine Tatăl.
Punctu-acela de mişcare mult mai slab ca boaba spumii
E stăpânul fără margini peste marginile lumii...
De atunci şi până astăzi, colonii de lumi pierdute
Vin din sure văi de haos pe cărări necunoscute
Şi în roiuri luminoase, izvorînd din infinit
Sunt atrase în vieaţă de un dor nemărginit.

Măreţia acestor imagini este înnecată de măreţia pierderii lumilor:

Astfel, într'a veşniciei noapte pururea adâncă,
Avem clipa, avem raza, care tot mai ţine încă;
Cum s'o stinge totul piere ca o umbră 'n întuneric.
Căci e vis al nefiinţei universul cel himeric.

Soarele ce azi e mândru el îl vede trist şi roş
Cum se 'nchide ca o rană printre nori întunecoşi;
Cum planeţii toţi înghiaţă şi s'avânt rebeli în spaţiu
Ei, din frânele luminii şi a soarelui scăpaţi;
Iar catapeteasma lumii în adânc s'a înnegrit
Ca şi frunzele de toamnă toate stelele au pierit.
Timpul mort şi 'ntinde trupul şi devine veşnicie
Căci nimic nu se întâmplă pe întinderea pustie
Şi, în noaptea nefiinţei, totul cade, totul tace
Căci în sine împăcată reîncepe eterna pace.

Dar pasajul în care se vede împreunarea frumuseţilor vieţii cu periciunea vieţii, e pasajul final, care închide cadrul şi care seamănă cu cadrul din partea dela început a poemei:

Intre ziduri printre arbori, ce se scutură de floare,
Cum revarsă luna plină liniştita ei splendoare;
Şi din noaptea amintirii, mii de doruri ea ne scoate
Amorţită li-i durerea, le simţim ca 'n vis pe toate;
Căci în propria-ne lume ea deschide poarta 'ntrării

Şi ridică mii de umbre după stinsul lumânării
Mii pustiuri scânteiază sub lumina ta fecioară
Şi câţi codri ascund în umbră strălucire de izvoară;
Peste câte mii de valuri stăpânirea ta străbate,
Când pluteşti pe mişcătoarea mărilor singurătate,
Şi pe toţi ce 'n astă lume sunt supuşi puterii sorţii
Deopotrivă îi stăpâneşte raza ta şi geniul morţii.

Ce temă mai universală decât această sinteză între egalitatea înaintea sfârşitului vieţii şi între egalitatea strălucirii lunii asupra tuturora? Şi ce e mai omenesc decât această sbatere între frumuseţile vieţii şi între piericiunea ei?

Aceeaşi universalitate o găsim în « Impărat şi proletar » deşi poema are multe defecte, în « Luceafărul », în « Scrisoarea a treia » şi cu deosebire în cântecele lui de dragoste.

« Impărat şi proletar » conţine cea mai acerbă şi completă critică a burgheziei şi expunerea ei e făcută cu atâta vigoare, că izbucnirea revoluţiei pe care ne-o descrie cu colori de foc, nu mai are nevoie de nicio explicaţie. Defectul poemei e că, după ce arată nemulţumirea proletarului şi nemulţumirea împăratului, poetul uită să ne arate nemulţumirea proletarului după izbânda revoluţiei şi arată numai rezignarea împăratului detronat, care cugetă la nemecnicia vieţii, pentru ca să ajungă la concluzia poemului care e şi a poetului:

Căci vis al morţii eterne e vieaţa lumii 'ntregi.

Se poate o temă mai universală decât lupta între cei săraci şi cei bogaţi, între cei mici şi cei mari, între cei slabi şi cei puternici?

In « Luceafărul » avem iarăşi o temă universală: singurătatea geniului în mijlocul obişnuit al omenirii. E o temă analoagă cu aceea a lui « Moïse », de Alfred de Vigny, numai că poema românească are o strălucire, o mlădiere şi o amplitudine superioară poemei franceze, care însă la rândul ei se imprimă în sufletul nostru puternic prin cele trei versuri finale:

Vous m'avez fait puissant et solitaire;
Laissez-moi m'endormir du sommeil de la terre
Que vous-ai-je donc fait pour être votre élu?

« Luceafărul » cu imaginea lui H i p e r i o n deasupra mărilor, în cele două ipostaze de-o frumusețe negrăită, mai întâi a luceafărului, tânăr voevod:

Cu păr de aur moale
Un vânăt giulgiu se 'ncheie nod
Pe umerele goale —

apoi a mândrului chip cu brațe marmoreene, cu coroana, care pare că arde pe vițele-i negre de păr; cu sublima imagine a drumului lui H i p e r i o n la Dumnezeu:

Porni luceafărul. Creșteau
In cer a lui aripe,
Și căi de mii de ani treceau
In tot atâtea clipe

Un cer de stele dedesupt
Deasupra-i cer de stele,
Părea un fulger neîntrerupt
Rătăcitor prin ele;

cu drăgălașele scene dintre Cătălin și Cătălina, care, prin realismul lor, fac un admirabil contrast cu celelalte părți imaginare; și, în sfârșit, cu cuvintele grele de înțeles adânc ale lui Dumnezeu, — cu toate aceste calități « Luceafărul » este una dintre cele mai strălucite poeme ale literaturii universale.

In fine « Scrisoarea III-a », care pare tuturora o poemă pur națională, are totuși o temă universală în plăsmuirea tipurilor politice reprezentate prin Mircea și Baiazid: Mircea simplu la vorbă și la port, cu inima cinstită și cu durere de țară, își apără « sărăcia și nevoile și neamul », iar Baiazid un retor îngâmfat de forță, plin de vanitate și de emfază. Importanța acestei scrisori nu stă cum s'a spus în invectivele, pe care poetul le asvârlă în contra unui partid politic, ci în crearea celor două tipuri de oameni politici, care constitue valoarea universală a operei.

Dar cea mai universală simțire ce se revarsă din poezia lui E m i n e s c u este aceea întrupată în poeziile de dragoste. Poeziile de dragoste ale lui E m i n e s c u sunt întreaga eflorescență din sufletul unui tânăr, care iubește, de

orice neam ar fi. Plimbările pe lac și prin codri; florile de teiu ce cad asupra capetelor pe când luna strălucește melancolic; durerile îngânate cu sentimente contrarii ale despărțirii; apariția bruscă a iubitei, în singurătatea cea mai adâncă; imprecațiunile urmate de rugăminți de iertare față de ființa iubită; durerile singurătății părăsite și atâtea situațiuni în care dragostea adâncă, sinceră și melancolică, străfulgeră și ne îngenunche sufletul înaintea veșniciei, fac din poezia erotică a lui E m i n e s c u, cea mai vie mărturisire despre cel mai universal sentiment omenesc.

In privința formei, E m i n e s c u este un primitiv. Nu că nu ar avea poezii corecte până la manieră (cum e «Lacul»), dar poemele sale cele mai însemnate furnică de așa zise greșeli. Şi aci este locul a face distincțiune dintre primitivism și incorectitudine. Primitivismul este o formă greșită genială. Incorectitudinea este o formă greșită a talentului sau a virtuozității. Primitivismul are de temeiu un fond puternic a cărui pricepere ne silește să trecem cu vederea forma greșită. Incorectitudinea n'are de temeiu un fond adânc și ea ne izbește într'un mod neplăcut, care nimicește impresia estetică.

Când E m i n e s c u rimează «poezii» cu «zei», face o greșeală, dar când ne dăm seama de noutatea gândirii, de prospețimea expresiei, de amploarea și originalitatea armoniei, ce mai poate însemna această greșală? Tot așa când mai departe rimează «poet» cu «revăd», «primăveri» cu «cer». Greșelile acestea care au făcut pe M a c e d o n s c h i să înjoasească poezia lui E m i n e s c u, sunt ca perii pe o piersică frumoasă. Asemenea greșeli într'o poezie de talent ca în genere și în poeziile lui M a c e d o n s c h i, detună și sunt ca un verme într'un fruct care pare frumos.

Dar cu tot primitivismul formei E m i n e s c u are însușiri eminente tocmai de formă. Rimele lui, rare, versul lui plin și simplu; sugestibilitatea verbului lui, sunt unice în literatură. Limba lui E m i n e s c u prinde sevă și dă vieață concretă mărturisind o cunoaștere a tuturor locurilor locuite de Români; morfologia lui prezentând aceleași

calităţi şi sintaxa lui neaoşă, fac dintr'însul un adevărat corifeu al limbii române.

Dar unde Eminescu este neîntrecut de niciun poet, este în ce priveşte stilul lui sugestiv. Cu toată marea sugestibilitate a stilului lui Victor Hugo, aceea a lui Eminescu o întrece. Un singur exemplu: e sfârşitul poemului « Călin », unde Eminescu descrie nunta goangelor. Ce poate să însemneze pentru poezie un fluture într'o cojiţă de alună, trasă de lăcuste, furnici aducând saci de făină şi albinele miere, un greiere drept vornicel şi un bondar drept preot, sau nuntaşi, fluturi, gândaci, cărăbuşi, ţânţari, iar mireasa viorica. Lasă că nu e nicio potriveală între mirele flutur ce sboară şi viorica ce stă în pământ, dar toată lumea asta de insecte n'are nimic atrăgător în realitate. Cu toate acestea din această nuntă Eminescu face un giuvaier, care nu-şi găseşte perechea în literatura universală, decât în descrierea reginei Mab de către Mercutio în « Romeo şi Julieta ». E că puterea de sugestiune a verbului lui Eminescu este enormă. Ascultaţi:

Dar ce sgomot se aude? Bâzâit ca de albine.
Toţi se uită cu mirare şi nu ştiu de unde vine,
Până văd păienjinişul între tufe ca un pod,
Peste care trece 'n sgomot o mulţime de norod,
Trec furnici ducând în gură de făină marii saci,
Ca să coacă pentru nuntă şi plăcintă şi colaci;
Şi albinele aduc miere, aduc colb mărunt de aur
Ca cercei din el să facă cariul, care-i meşter faur.
Iată vine nunta 'ntreagă vornicel e-un greierel
Ii sar purici înainte cu potcoave de oţel.
In vestmânt de catifele, un bondar rotund în pântec
Somnoros pe nas ca popii, glăsueşte 'ncet un cântec.
O cojiţă de alună trag lăcuste, podul scutur
Cu mustaţa răsucită şade 'n ea un mire flutur
Fluturi mulţi de multe neamuri vin în urma lui un lanţ
Toţi cu inimă uşoară, toţi şăgalnici şi berbanţi;
Vin ţânţarii lăutarii, gândăceii, cărăbuşii,
Iar mireasa viorica, i-aştepta 'ndărătul uşii.
Şi pe masa împărătească sare un greier crainic sprinten,
Ridicat în două labe, s'a 'nchinat bătând din pinteni.
El tuşeşte, îşi încheie haina plină de şireturi
Să iertaţi boieri, ca nunta s'o pornim şi noi alături.

E un humor atât de viu și de caracteristic în acest pasaj, că ne mirăm cum el a putut să fie scris de cel mai adânc poet pesimist ce a fost pe lume.

Cel mai însemnat organ al unei capodopere nu este nici fondul nici forma. E armonia. Fără armonie fondul e un simplu conținut sufletesc. Fără armonie forma este o înșirare de cuvinte gramaticale. Armonia transformă conținutul sufletesc în fond și cuvintele gramaticale în formă. Cei mai mari poeți ai lumei, și în rândul întâi vine Goethe, se disting prin armonie și tot prin armonie se distinge în special Eminescu. Fiecare capodoperă își are armonia ei. Și la Eminescu vedem lucrul acesta la fiecare pas. Ce deosebire enormă între «Venere și Madonă» și «Și dacă ramuri bat în geam». Iată cum începe «Venere și Madonă»:

Ideal pierdut în noaptea unei lumi ce nu mai este
Lume ce gândea în basme și vorbea în poezii
O te-aud, te văd, te cuget, tânără și dulce veste
Dintr'un cer cu albe stele, cu alte raiuri, cu alți zei,

Ce armonie largă înaripată, adânc în suflet răsunătoare, este în această poezie. Și ce deosebire între această armonie și între

Și dacă ramuri bat în geam
Și se cutremur plopii
E ca în minte să te am
Și încet să te apropii.

Și nu e vorba de deosebirea de metru. Bucăți scrise în același metru au armonii absolut deosebite. Să comparăm sonetul «Veneția»:

S'a stins vieața falnicei Veneții
N'auzi cântări, nu vezi lumini de baluri
Pe scări de marmură, prin vechi portaluri
Pătrunde luna înălbind păreții.

cu sonetul «Pe un album»

Albumul, bal mascat cu lume multă
In care toți pe sus își poartă nasul

Disimulându-şi mutra, gândul, glasul
Cu toţi vorbesc şi nimeni nu ascultă.

Să comparăm tot aşa pătrunzătoarea armonie din « Lasă-ţi lumea ta uitată ».

Lasă-ţi lumea ta uitată
Mi te dă cu totul mie
De mi-ai da vieaţa toată
Nimeni în lume n'o să ştie

cu Glosa, care parcă e lipsită de orice fel de armonie.

Vremea trece, vremea vine
Toate-s vechi şi nouă toate
Ce e rău şi ce e bine
Te întreabă şi socoate

ce deosebire enormă între « Mortua est », scrisă e drept în versuri amfibrahic,

Făclie de veghe pe umezi morminte,
Un sunet de clopot în orele sfinte,
Un vis ce-şi înmoaie aripa 'n amar,
Astfel ai trecut de al lumii hotar.

Cu « Scrisoarea întâi » în metru trohaic:

Lună tu stăpâna nopţii pe a lumii boltă luneci
Şi simţirilor dând vieaţă suferinţelor întuneci
Mii pustiuri scânteiază sub lumina ta fecioară
Şi câţi codri ascund în umbră fericire de izvoară
Peste câte mii de valuri strălucirea ta străbate
Când pluteşti pe mişcătoarea mărilor singurătate.

Intr'una armonia e parcă comprimată pe când în cealaltă e larg desfăşurată.

Să mai comparăm cu această din urmă bucată altele scrise în acelaşi metru: «Scrisoarea II» şi «Epigonii».

De ce pana mea rămâne în cerneală mă întrebi?
De ce ritmul nu mă abate cu ispita-i dela trebi?
De ce dorm îngrămădite între galbenele file
Iambii suitori, troheii, săltăreţele dactile?

Scrie Eminescu în «Scrisoarea II», iar în «Epigonii» cântă:

Când privesc zilele de aur a scripturilor române
Mă cufund ca într'o mare de visări lungi și senine
Și în jur parcă colindă dulci și mândre primăveri
Sau văd nopți ce 'ntind asupră-mi oceanele de stele
Zile cu trei sori în frunte, verzi dumbrăvi cu filomele
Cu izvoare ale gândirii și cu râuri de cântări.

Deosebirea de armonie e evidentă. Dar pentru ca să vedem cât adaugă la o poezie armonia ce-i dă poetul n'avem decât să comparăm o poezie străină din care s'a inspirat și pe care aproape a tradus-o Eminescu, cu o poezie a lui. E vorba de «Der Stern» de Gottfried Keller și de «La steaua care a răsărit» de Eminescu. Să luăm o strofă din «Der Stern», din care Eminescu a făcut două strofe:

Dem Wesen solchen Scheines gleicht
Der ist und doch nicht ist
O Lieb, dein anmutsvolles Sein
Wenn du gestorben bist.

Cu existența unei asemenea păreri care este și totuși nu este se aseamănă, o, iubito, gingașa ta ființă, când tu vei fi murit.

Cum vedeți poetul german nu se sfiește să spună iubitei sale că va muri înaintea lui și că atunci imaginea ei va fi ca a stelei care s'a stins, dar a cărei lumină rătăcește în haos. Eminescu a simțit nedelicatețea acestui sentiment și comparația ce o face cu imaginea stelei care s'a stins nu e imaginea iubitei, ci a oricărei iubiri care se sfârșește. Dar ceea ce ne atrage atenția comparând această strofă cu cele două strofe ale lui Eminescu este lipsa de armonie a originalului. Versul greoiu și nearmonic

Der ist und doch nicht ist

devine la Eminescu strofa:

Icoana stelei ce-a murit
Incet pe cer se sue
Era pe când nu s'a zărit
Azi o vedem și nu e.

Astfel poetul nostru nu numai a schimbat concepția originalului dar i-a redat și o divină armonie.

Ce să mai vorbim de armonia ce întâlnim în « Sara pe deal », în « Somnoroase păsărele », « S'a dus amorul » și în atâtea alte bucăți.

In « Somnoroase păsărele » armonia e așa de vizibilă că fiecare strofă pune în relief o anume vocală. Astfel în prima strofă avem vocala *u*:

Somnoroase păsărele
Pe la cuiburi se adună
Se ascund în rămurele
Noapte bună.

In a doua strofă avem vocala *o*:

Doar izvoarele suspină
Pe când codrul negru tace
Dorm și florile 'n grădină
Dormi în pace!

In a treia strofă predomină vocala *e*:

Trece lebăda pe ape
Intre trestii să se culce,
Fie-ți îngerii aproape
Somnul dulce.

In fine, în a 4-a strofă predomină vocala *i*:

Peste a nopții feerie
Se ridică mândra lună
Totui- vis și armonie
Noapte bună!

Vocalele *u*, *o*, *e*, *i* reprezintă o scară ascendentă, cea din urmă fiind cea mai înaltă.

Din cele de până aci vedem că mărimea lui Eminescu stă mai cu seamă în cel mai însemnat organ al capodoperei, în armonie.

Considerând că cei mai mari poeți ai lumei se disting prin varietatea armoniei — și în fruntea tuturora punem pe Goethe — nu putem să nu vedem în Eminescu un mare poet, nu numai național dar și universal.

TOMUL V, (1930—31):	Lei 330
W. MEYER-LÜBKE. Rumänisch und romanisch	Lei 20
RAMIRO ORTIZ. Per la fortuna del Petrarca in Rumania (1783—1928)	» 20
IOAN BIANU. Inscripţii în limba gotică şi în caractere runice descoperite lângă *Folticeni*	» 20
Dr. ANDREI VERESS. Istoricul marele serdar Gheorghe Saul (1743—1785)	» 18
N. N. CONDIESCU. Istoria lui Alţidalis şi a Zelidiei	» 40
G. F. CIAUŞIANU. Glosar de cuvinte din jud. Vâlcea	» 75
ARTUR GOROVEI. Contribuţiuni la biografia lui Constantin Stamati . .	» 12
ION GHERGHEL. Goethe în literatura română	» 13

TOMUL VI, (1932—34):	Lei 280
LIVIU MARIAN. Alexandru Hasdeu şi Academia Română	Lei 60
C. T. HARLEY WALKER. Limba irlandeză sau gaelică	» 6
ARTUR GOROVEI. Artistul Matei Millo	» 25
Dr. CARLO TAGLIAVINI. Despre « Lexicon compendiarium latino-valachicum »	» 10
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstireşti în Palestina	» 5
SEXTIL PUŞCARIU. B. P. Hasdeu ca linguist	» 5
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstireşti în Palestina, Chipru şi Muntele Sinai	» 5
D. R. MAZILU. Sfânta Filoteia dela Argeş. Lămurirea unor probleme istorico-literare	» 60
ARTUR GOROVEI. Contribuţii la istoria literară	» 30
TUDOR VIANU. Influenţa lui Hegel în cultura română	» 60
ARTUR GOROVEI. Ierotheiu Episcopul Huşilor	» 20

TOMUL VII, (1934—36):	Lei 350
ONISIFOR GHIBU. Contribuţii la istoria poeziei noastre populare şi culte	Lei 20
MARCU BEZA. Trei săbii moldoveneşti din vremea lui Ştefan-cel-Mare	» 5
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstireşti la muntele Athos	» 30
N. CARTOJAN. Poema cretană Erotocrit în literatura românească şi izvorul ei necunoscut	» 60
G. MURNU. România şi Elada	» 5
ALEXANDRU MARCU. Simion Bărnuţiu, Al. Papiu Ilarian şi Iosif Hodoş la studii în Italia	» 100
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstireşti în Epir, Rodos şi Paros	» 5
ARTUR GOROVEI. Elementul popular în literatura cultă	» 15
AL. CIORĂNESCU. Alexandru Depărăţeanu, studiu critic	» 100

TOMUL VIII, (1936—38):	Lei 200
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstireşti în Patmos	Lei 5
MARCU BEZA. Biblioteci mănăstireşti în Siria, Atena şi Insula Hios . .	» 10
General R. ROSETTI. Termenii militari din dicţionarele şi enciclopediile noastre	» 10
I. PETROVICI. Privire asupra operei şi personalităţii lui Descartes . . .	» 10
GH. ADAMESCU. Adaptarea la mediu a neologismelor	» 50
I. PETROVICI. Determinismul şi indeterminismul în lumina criticei filosofice	» 5